

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯСЕНИЦЬКИЙ ЮРІЙ ІГОРОВИЧ

УДК 343.24:355.11 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Ю. І. Ясеницький**

Науковий керівник: **Назимко Єгор Сергійович**, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Ясеницький Ю. І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертація є одним з перших в Україні комплексних монографічних досліджень щодо проблем кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, у якому визначено межі кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень, уточнено особливості застосування до військовослужбовців інститутів покарання та звільнення від покарання, на підставі чого розроблено систему заходів і засобів удосконалення національного кримінального законодавства.

За результатами аналізу історико-правових витоків кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців зазначено, що будь-яке кримінально-правове явище або норма, якою визначено межі кримінальної відповідальності та покарання спеціальних суб'єктів, є історично сформованими, скерованими на забезпечення кримінально-правового захисту суспільних відносин, актуальних на момент становлення кримінального законодавства в цій частині та збережені/видозмінені, якщо такі суспільні відносини не втратили значення зі зміною історичного етапу розвитку держави або менталітету громадян. Задля визначення тенденцій розвитку кримінально-правової науки за допомогою історичного та порівняльно-правового методів встановлено наявність підстав для вдосконалення окремих інститутів.

З урахуванням основних тенденцій розвитку кримінального законодавства у сфері кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців

виявлено поступове посилення їх меж, що зумовлено: 1) актуалізацією військового права, визначеною потребою в забезпеченні нормального функціонування сектору оборони; 2) необхідністю в унормуванні кримінально-правових відносин між державою та військовослужбовцями, які порушили кримінальне законодавство; 3) необхідністю в розмежуванні заходів кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до цивільних і військових осіб. Визначено, що посилення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців відбулося шляхом внесення змін і доповнень як до Загальної, так і до Особливої частин Кримінального кодексу України, а також інших нормативно-правових актів, якими було врегульовано порядок несення військової служби.

З'ясовано, що відсутність чітко визначених міжнародно-правових засад кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців суттєво ускладнює процес формування цього напрямку в національному кримінальному законодавстві. Зауважено, що міжнародні правові документи визначають особливості взаємодії з більшістю специфічних і вразливих категорій суб'єктів кримінальних правопорушень. Водночас, з огляду на те, що процес притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності та покарання не є типовим, як і види покарань, які до них можуть бути застосовані, наявність визначеного та закріпленого на рівні міжнародних правових документів порядку сприяло би вдосконаленню військового кримінального законодавства.

Доведено, що підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців мають бути диференційовані на такі: 1) нормативно-правові; 2) соціальні; 3) кримінологічні; 4) міжнародно-правові. Визначено, що нормативно-правову платформу кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в Україні утворює Конституція, якою встановлено загальні засади захисту інтересів держави та суспільства, однією з яких є захист Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України.

Аргументовано положення про те, що кримінальне законодавство більшості європейських країн мають схожу з українською систему покарань і видів кримінальних правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями. Схожими рисами визначено: 1) застосування однакових видів покарань, основними з яких є військове ув'язнення; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; службові обмеження для військовослужбовців; позбавлення державних нагород; 2) можливість заміни покарання у виді позбавлення волі більш м'яким за наявності визначених законодавством підстав; 3) схожі види кримінальних правопорушень, видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за їх вчинення (Латвія, Польща, Угорщина та Чехія). Відмінними рисами визначено: 1) диференціацію видів військових кримінальних правопорушень відповідно до конкретних суспільних відносин, на які здійснюється кримінально протиправний вплив (Словаччина, Чехія); 2) можливість застосовувати до військовослужбовців, яким призначено покарання у виді службових обмежень додаткових обов'язків (окрім відрахування в дохід держави певної суми) (Польща).

Позитивним і доцільним для імплементації визначено створення окремого нормативно-правового акта, скерованого на регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з посяганням на порядок несення військової служби (Німеччина, Франція). Структура документа має передбачати: 1) перелік загальних термінів, які використовуються в нормативно-правовому акті; 2) загальні положення щодо кримінальної відповідальності та підстав для звільнення від кримінальної відповідальності (за аналогією із загальними, що викладені в національному кримінальному законодавстві); 3) загальні положення щодо покарання та звільнення від покарання (за аналогією із загальними, що викладені в національному кримінальному законодавстві). Попри потребу у визначенні специфіки кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, змістове наповнення такого нормативно-правового акта має відповідати загальним принципам кримінального права й положенням чинного КК України.

Обґрунтовано доцільність визначення в ст. 62 КК України вчинення військового кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як підстави, яка унеможлиблює застосування такого виду покарання, як тримання в дисциплінарному батальйоні. Вказана позиція зумовлена, по-перше, тим, що цей вид покарання може бути призначений строком від 6 місяців до 2 років, тоді як у санкціях частин норм кримінального законодавства, у яких встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану, передбачено виключно покарання у виді позбавлення волі здебільшого строком від п'яти років. По-друге, заміна позбавлення волі на тримання в дисциплінарному батальйоні визнана недоцільною, оскільки це унеможлиблює застосування до таких осіб положень ст. 81-1 КК України.

Зазначено, що суди не мають одностайної позиції щодо обрання виду та розміру покарання за вчинені військові кримінальні правопорушення. На підставі аналізу 125 вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення окремих видів військових кримінальних правопорушень (зокрема протиправного діяння, передбаченого ст. 402 КК України), встановлено, що майже в жодному з них за схожих обставин, які пом'якшують/обтяжують кримінальну відповідальність, не було призначено додаткового покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. Ще однією виявленою проблемою є відсутність механізму розмежування випадків, коли покарання у виді позбавлення волі для військовослужбовців може бути замінене на тримання в дисциплінарному батальйоні, а коли – на службові обмеження для військовослужбовців.

Доведено, що санкції норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за такі протиправні діяння не можна вважати ані ефективними, ані такими, що відповідають потребам воєнного стану. Визначено, що це також стосується і прогалин у співвіднесенні суспільної небезпечності діяння із встановленим видом та розміром покарання, а також безпосередньо відтворюється у відсутності системного підходу до побудови санкцій. Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну

правотворча діяльність за досліджуваним напрямом інтенсифікувалась, проте, як видається із аналізу судової практики та статистики правоохоронних органів, вказане не може бути безумовно позитивно оцінено.

За результатами аналізу розмірів і видів покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень, визначено, що майже кожен простий склад суспільно небезпечного діяння передбачає позбавлення волі, а також спеціальні види покарання для військовослужбовців; більшість санкцій є альтернативними та передбачають досить широкий перелік каральних заходів кримінально-правового характеру.

Визначено, що традиційно звільнення від покарання вважається заохочувальним та/або альтернативним заходом кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Рішення щодо можливості звільнити особу від покарання або від подальшого відбування покарання суд приймає, виходячи із результатів оцінки наявності або відсутності підстав для застосування такого кримінально-правового інституту. Проте аналіз норм Загальної частини КК України, у яких викладено основні положення щодо звільнення від покарання свідчить про те, що фактично законодавець не визначає вичерпного переліку підстав, які дозволяють застосовувати до кримінального правопорушника такі привілейовані заходи. Отже, така ситуація зумовлює суддівський суб'єктивізм та може негативно впливати на розвиток кримінально-правової політики в Україні.

Доведено, що Європейський суд з прав людини здебільшого рекомендує за наявності можливості утримуватись від застосування занадто репресивного кримінально-правового впливу, зокрема шляхом віддання переваги альтернативним засобам кримінально-правового характеру, а також видам покарання, які не пов'язані із позбавленням волі. Водночас серйозною прогалиною у цьому контексті є відсутність міжнародного правового механізму захисту прав військовослужбовців, які вчинили кримінальне правопорушення. Фактично до таких осіб застосовуються положення та рекомендації, викладені в загальних міжнародних правових актах, що знижує якість реалізації

кримінально-правової політики щодо спеціальних суб'єктів кримінальної відповідальності. Це також стосується і вдосконалення субінститутів непризначення покарання таким кримінальним правопорушникам.

Констатовано, що ст. 75 КК України потребує вдосконалення в частині уточнення підстав для застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням задля уникнення оцінних понять, таких як «враховуючи... особу винного та інші обставини справи». Авторська позиція не є новою для науки кримінального права, адже вчені неодноразово звертали увагу на необхідність уникати під час конструювання кримінально-правових норм оцінних понять, оскільки це утворює підстави для суддівського суб'єктивізму, неоднакового застосування та тлумачення кримінально-правових норм.

Доцільним кроком також визначено узагальнення судової практики щодо застосування до військовослужбовців звільнення від покарання взагалі та із випробуванням зокрема. Зазначене сприятиме посиленню ефективності кримінально-правової політики в частині кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців.

Проаналізовано норму, якою встановлено кримінальну відповідальність за ухилення від прийняття на військову службу за контрактом (ст. 336-2 КК України). Встановлено, що відповідно до судової статистики, з червня 2024 року до лютого 2025 року було обліковано лише один випадок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України. Доведено, що така ситуація має бути пояснена не відсутністю поширеності такого діяння, а тим, що в більшості випадків особи, які були умовно-достроково звільнені від відбування покарання на підставі ст. 81-1 КК України вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені 407 та 408 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство). Підсумовано, що такі суспільно небезпечні діяння відбуваються вже після прибуття звільненої від покарання особи на місце несення служби.

Підсумовано, що ефективність умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, а також його

значення для посилення якості формування оборонного потенціалу залишається недоведеними. Водночас залишається недостатньо аргументованою криміналізація злочину, передбаченого ст. 336-2 КК України, оскільки, відповідно до результатів аналізу судової практики, покарання за таке протиправне діяння застосовується лише тоді, коли особа його вчинила до прибуття на місце несення служби. У всіх інших випадках такі діяння кваліфікуються за ст. 407–408 КК України без сукупності зі злочином, передбаченим ст. 336-2 КК України.

Ключові слова: військовослужбовці, кримінальна відповідальність, покарання, звільнення, військові кримінальні правопорушення, кримінальне законодавство, кримінально-правові заходи, криміналізація.

SUMMARY

Yasenytskyi Yu. I. Criminal liability and punishment of military personnel under the criminal legislation of Ukraine. – Manuscript rights.

Dissertation for the degree of Candidate of Law in the specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal enforcement law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The dissertation is one of the first in Ukraine comprehensive monographic studies of the problems of criminal liability and punishment of military personnel under the criminal legislation of Ukraine after the introduction of a special legal regime of martial law, which defines the limits of criminal liability for committing military criminal offenses, specifies the features of the application of institutions of punishment and exemption from punishment to military personnel, and develops on this basis a system of measures and means of improving national criminal legislation.

According to the results of the analysis of the historical and legal origins of criminal liability and punishment of military personnel, it is argued that any criminal legal phenomenon or norm that defines the boundaries of criminal liability and punishment of special subjects is historically formed, aimed at ensuring criminal legal protection of social relations that were relevant at the time of the formation of criminal legislation in this part and are preserved/modified if such social relations have not lost their significance with the change in the historical stage of development of the state or the mentality of citizens. In order to determine the trends in the development of criminal law science, the presence of grounds for improving individual institutions has been established using historical and comparative legal methods.

Taking into account the main trends in the development of military criminal law, the fact of a gradual strengthening of the limits of criminal liability and punishment of military personnel has been proven, due to the following: 1) the updating of military law, determined by the need to ensure the normal functioning of the defense sector; 2) the need to normalize criminal-legal relations between the state and military personnel who have violated criminal legislation; 3) the gradual development of military criminal

law; 4) the need to distinguish between criminal-legal measures that can be applied to civilians and military personnel. It has been determined that the changes concerned both the General and Special Parts of the Criminal Legislation and other regulatory legal acts that regulated the procedure for military service.

It is argued that the lack of clearly defined international legal principles of criminal liability and punishment of military personnel significantly complicates the process of forming this direction in national criminal legislation. It is noted that international legal documents determine the features of interaction with most specific and vulnerable categories of subjects of criminal offenses. At the same time, taking into account the fact that the process of bringing military personnel to criminal liability and punishment is not typical, as are the types of punishments that can be applied to them, the presence of a procedure defined and fixed at the level of international legal documents would contribute to the improvement of military criminal legislation. It is stated that the grounds for the social conditionality of criminal liability and punishment of military personnel should be differentiated into the following: 1) regulatory and legal grounds; 2) social grounds; 3) criminological grounds; 4) international legal grounds. It is determined that the regulatory and legal platform for criminal liability and punishment of military personnel in Ukraine is formed by the Constitution, which establishes the general principles of protecting the interests of the state and society, one of which is the protection of the Fatherland, independence and territorial integrity of Ukraine.

It is argued that most of the criminal legislations of the countries under consideration have a similar system of punishments and types of criminal offenses committed by military personnel to the Ukrainian one. Similar features are identified as: 1) the application of the same types of punishments, the main of which are military imprisonment; deprivation of military, special rank, rank, rank or qualification class; service restrictions for military personnel; deprivation of state awards; 2) the possibility of replacing a punishment in the form of imprisonment with a milder one if there are grounds specified by law; 3) similar types of criminal offenses, types and amounts of punishments that can be imposed for their commission (Latvia, Poland, Hungary and

the Czech Republic). Distinctive features are identified as: 1) differentiation of types of military criminal offenses according to specific social relations on which criminally unlawful influence is exerted (Slovakia, the Czech Republic); 2) the possibility of applying additional duties to military personnel who have been sentenced to service restrictions (in addition to deducting a certain amount from the state income) (Poland).

The creation of a separate regulatory legal act aimed at regulating social relations arising in connection with an infringement of the order of military service (Germany, France) was identified as positive and appropriate for borrowing. The purpose of such a regulatory legal act should be to regulate social relations arising in connection with a criminally unlawful infringement of the order of military service. The structure of the document should include: 1) general terms used in the regulatory legal act; 2) general provisions on criminal liability and grounds for exemption from criminal liability (by analogy with the general provisions set out in national criminal legislation); 3) general provisions on punishment and exemption from punishment (by analogy with the general provisions set out in national criminal legislation). Despite the need to determine the specifics of criminal liability and punishment of military personnel, the content of such a regulatory legal act must comply with the general principles of criminal law and comply with the provisions of the current Criminal Code of Ukraine.

It is proved that it is appropriate to define in Art. 62 of the Criminal Code of Ukraine the commission of a military criminal offense under martial law as a ground that makes it impossible to apply such a type of punishment as detention in a disciplinary battalion. This position is due, firstly, to the fact that this type of punishment can be imposed for a period of 6 months to 2 years, while the sanctions of parts of the criminal legislation, which establish criminal liability for military criminal offenses committed under martial law, provide exclusively for punishment in the form of imprisonment, mostly for a period of five years. Secondly, the replacement of imprisonment with detention in a disciplinary battalion is also recognized as inappropriate, since this makes it impossible to apply to such persons the provisions of Art. 81-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is argued that the courts do not have a unanimous position on the choice of the type and amount of punishment for military criminal offenses committed. Based on the analysis of court verdicts in criminal proceedings initiated on the fact of committing certain types of military criminal offenses (in particular, an unlawful act provided for in Article 402 of the Criminal Code of Ukraine), it was established that in almost none of them, under similar circumstances that mitigate/aggravate criminal liability, an additional punishment in the form of service restrictions for military personnel was imposed. Another identified problem is the lack of a mechanism for distinguishing cases when a punishment in the form of imprisonment for military personnel can be replaced by detention in a disciplinary battalion, and when - by service restrictions for military personnel. It has been proven that the sanctions of the norms that establish criminal liability for such unlawful acts cannot be considered either effective or meeting the needs of martial law. It was determined that this also applies to the gaps in the correlation of the social danger of the act with the established type and amount of punishment, and is also directly reflected in the absence of a systematic approach to the construction of sanctions. With the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, legislative activity in the area under study intensified, however, as appears from the analysis of judicial practice and statistics of law enforcement agencies, this cannot be assessed positively.

According to the results of the analysis of the amounts and types of punishments that can be imposed for committing military criminal offenses, it was determined that almost every simple component of a socially dangerous act provides for deprivation of liberty, as well as special types of punishment for military personnel; most sanctions are alternative and provide for a fairly wide list of punitive measures of a criminal-legal nature.

It is determined that traditionally, exemption from punishment is considered an incentive and/or alternative measure of criminal law influence on a person who has committed a criminal offense. At the same time, the court makes a decision on the possibility of exempting a person from punishment or from further serving a sentence based on the results of assessing the presence or absence of grounds for applying such

a criminal law institution. However, an analysis of the norms of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, which set out the main provisions on exemption from punishment, indicates that in fact the legislator does not determine an exhaustive list of grounds that allow applying such privileged measures to a criminal offender. Therefore, such a situation leads to judicial subjectivity and may negatively affect the development of criminal law policy in Ukraine. It is established that in most cases, the European Court of Human Rights recommends refraining from applying too repressive criminal law influence, in particular by giving preference to alternative criminal law measures, as well as types of punishment that are not related to deprivation of liberty. At the same time, a serious gap in this context is the lack of an international legal mechanism for protecting the rights of military personnel who have committed a criminal offense. In fact, the provisions and recommendations set out in general international legal acts are applied to such persons, which reduces the quality of the implementation of criminal law policy regarding special subjects of criminal liability. This also applies to the improvement of sub-institutions of non-imposition of punishment to such criminal offenders.

It was noted that Article 75 of the Criminal Code of Ukraine requires improvement in terms of clarifying the grounds for applying exemption from serving a sentence with probation in order to avoid evaluative concepts such as “taking into account... the identity of the guilty party and other circumstances of the case”. This idea is not new to the science of criminal law, and scholars have repeatedly drawn attention to the need to avoid evaluative concepts when constructing criminal law norms, since this creates grounds for judicial subjectivity, unequal application and interpretation of criminal law norms. A useful step is also to generalize judicial practice regarding the application of exemption from punishment in general and probation in particular to military personnel. This will contribute to enhancing the effectiveness of criminal law policy in terms of criminal liability and punishment of military personnel.

The norm establishing criminal liability for evasion of military service under a contract (Article 336-2 of the Criminal Code of Ukraine) was analyzed. It was found that, according to judicial statistics, from June 2024 to February 2025, only one case

of committing a criminal offense under Article 336-2 of the Criminal Code of Ukraine was recorded. It was proven that such a situation should be explained not by the lack of prevalence of such an act, but by the fact that in most cases, persons who were conditionally released from serving a sentence on the basis of Article 81-1 of the Criminal Code of Ukraine commit criminal offenses under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine (unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion). It was concluded that such socially dangerous acts occur after the arrival of a person released from punishment at the place of service.

It is concluded that the effectiveness of parole for military service, as well as its importance for strengthening the quality of the formation of the defense potential, remains unproven. At the same time, the criminalization of the crime provided for in Art. 336-2 of the Criminal Code of Ukraine remains not fully justified, since, according to the results of the analysis of judicial practice, punishment for such an illegal act is applied only when the person committed it before arriving at the place of service. In all other cases, such acts are qualified under Art. 407-408 of the Criminal Code of Ukraine without aggregation with the crime provided for in Art. 336-2 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: military personnel, criminal liability, punishment, dismissal, military criminal offenses, criminal legislation, criminal legal measures, criminalization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Ясеницький Ю. І. Підстави застосування до військовослужбовців окремих безумовних видів звільнення від покарання. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 355–359.
2. Ясеницький Ю. І. Особливості застосування до військовослужбовців окремих видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2024. № 4. С. 338–342.
3. Ясеницький Ю. І. Теоретичні та практичні засади застосування до військовослужбовців видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7 (67). С. 252–257.
4. Ясеницький Ю. І. Генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності військовослужбовців в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 518–521.
5. Ясеницький Ю. І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в Україні. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 562–569.
6. Ясеницький Ю. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 551–554.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Ясеницький Ю. І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців: досвід Польщі. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 4 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 206–208.
8. Ясеницький Ю. І. Види покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям. *Право і правоохоронна*

діяльність: сучасний вимір і виклики глобалізації : матеріали круглого столу (Київ, 2 груд. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 50–53.

9. Ясеницький Ю. І. Розміри покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень. *Актуальні питання реформування правової системи держави: теорія та практика* : матеріали круглого столу (Київ, 26 трав. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 59–62.

10. Ясеницький Ю. І. Окремі проблеми пеналізації військових кримінальних правопорушень. *Theoretical foundations of law, public management and practice of their application* : International scientific conference: conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 319–321.

11. Ясеницький Ю. І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців: досвід Латвії. *Modern Achievements in Legal Science and Practice* (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 175–177.

12. Ясеницький Ю. І. Безумовні види звільнення військовослужбовців від покарання. *Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 квіт. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 224–227.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	28
1.1. Генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності військовослужбовців в Україні.....	28
1.2. Підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців.....	47
1.3. Досвід європейських країн щодо кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців.....	65
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ.....	88
2.1. Види покарань, пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям.....	88
2.2. Види покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям.....	107
2.3. Розміри покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень.....	125
Висновки до розділу 2.....	144
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНИ.....	148
3.1. Безумовні види звільнення військовослужбовців від покарання.....	148
3.2. Умовні види звільнення військовослужбовців від покарання.....	166
Висновки до розділу 3.....	184
ВИСНОВКИ.....	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	197
ДОДАТКИ.....	215

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення національної безпеки є основним завданням будь-якої правової та демократичної держави, виконання якого потребує застосування комплексного підходу. Такий підхід має бути спрямований на виявлення та своєчасне усунення ризиків і загроз, що можуть виникнути на кожному етапі здійснення державної політики. Зазначене може бути реалізовано шляхом посилення обороноздатності держави та воєнної безпеки, що сприятиме ефективності забезпечення територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів.

Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 було затверджено Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», метою якої визначено завчасно підготовлену та всебічно забезпечену всеохоплюючу оборону України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Однією з основних цілей, пріоритетів і завдань реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва було передбачено реалізацію ефективних антикорупційних програм і запровадження нетерпимості до корупції та виявів корупційних явищ, виявлення та припинення кримінальних та інших правопорушень, підвищення рівня доброчесності в силах оборони¹.

Водночас, попри визначений пріоритет у протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються у військовій сфері, після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну кількісний показник протиправних

¹ Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона»: Указ Президента України від 25 берез. 2021 р. № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.

діянь проти встановленого порядку несення військової служби демонструє тенденцію до зростання. Відповідно до даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора², 2020 року було обліковано 4055 військових кримінальних правопорушень; 2021 року – 3037; 2022 року – 13 766; 2023 року – 28 666; 2024 року – 93 900. Станом на квітень 2025 року було обліковано 72,5 тис. військових кримінальних правопорушень, що майже втричі (на 27 %) перевищує кількісний показник аналогічного періоду минулого року. Вказане дозволяє спрогнозувати, що на кінець 2025 року кількість вказаних суспільно небезпечних діянь значно перевищить показники 2024 року. Найбільш поширеним у всьому масиві облікованих військових кримінальних правопорушень залишається самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), питома вага якого становить 84,4 %. Наведені статистичні дані свідчать про низьку ефективність кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються військовослужбовцями в Україні. Вказане зумовлено неоднозначністю в підходах учених до розв'язання проблем, пов'язаних із застосуванням до військовослужбовців заходів кримінально-правового характеру. Отже, питання подальшого розвитку кримінального законодавства в цій частині потребує критичного осмислення, а також виявлення способів його вдосконалення.

Проблема кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців є предметом дослідження низки вчених – фахівців у галузі кримінального права та кримінології, серед яких доцільно виокремити наукові роботи П. П. Богуцького, В. В. Василевича, А. А. Вознюка, В. К. Грищука, Л. М. Демидової, С. Ф. Денисова, О. М. Джужі, О. Ю. Дрозда, О. О. Дудорова, А. П. Запотоцького, В. В. Коваленка, М. В. Корнієнка, Ю. В. Луценка, Р. О. Мовчана, С. А. Мозоля, В. О. Навроцького, Є. С. Назимка, К. М. Оробця, М. І. Панова, Є. О. Письменського, М. А. Погорецького, Ю. А. Пономаренка,

² Статистика про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*: [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Т. І. Пономарьової, А. В. Савченка, О. М. Сарнавського, Р. А. Сербина, О. С. Тарасенка, Д. М. Тичини, В. І. Тютюгіна, Л. Д. Удалової, О. Ю. Хабло, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, А. В. Чугаєвської, В. І. Шакуна та ін.

Доробок зазначених авторів має важливе наукове та практичне значення. Проте весь спектр проблем кримінальної відповідальності військовослужбовців залишаються нерозв'язаними, а в теорії кримінального права та кримінології не запропоновано комплексне вирішення низки важливих теоретичних і прикладних проблем, зокрема щодо: уточнення складів окремих військових кримінальних правопорушень; визначення переліку видів військових кримінальних правопорушень, вчинення яких має унеможлилювати застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру; удосконалення санкцій кримінально-правових норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за військові суспільно небезпечні діяння; удосконалення спеціальних підстав для звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців; удосконалення спеціальних видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані до військовослужбовців, тощо. Отже, зазначене зумовило обрання цієї теми дисертації, визначення об'єкта і предмета дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана з урахуванням Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», затвердженої Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021; Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454) й Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої

ради від 21 грудня 2020 р., протокол № 23). Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми Донецького державного університету внутрішніх справ на 2020–2024 роки «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (Операції Об'єднаних сил)» (012U105580).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є визначення меж кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень, уточнення особливостей застосування до військовослужбовців інститутів покарання та звільнення від покарання, а також розроблення на цій основі системи заходів і засобів, спрямованих на вдосконалення національного кримінального законодавства та практики його застосування.

Для досягнення визначеної мети в дисертації поставлено і вирішено такі основні *задачі*:

- проаналізувати генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності військовослужбовців в Україні;
- з'ясувати підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців;
- узагальнити апробований досвід європейських країн щодо визначення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців і розробити пропозиції щодо його використання в Україні;
- надати кримінально-правову характеристику видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям;
- визначити сутність видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям;
- схарактеризувати розміри покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень;

- встановити специфіку безумовних видів звільнення військовослужбовців від покарання;
- розкрити сутність умовних видів звільнення військовослужбовців від покарання;
- сформулювати рекомендації стосовно вдосконалення національного кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців.

Об'єктом дослідження є кримінально-правова протидія військовим кримінальним правопорушенням.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність і покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України.

Методи дослідження обрано відповідно до мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. За допомогою *онтологічного методу* досліджено норми кримінального законодавства в частині заходів кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до військовослужбовців (усі розділи); *діалектичний та системно-структурний методи* використано під час аналізу змін і доповнень, які вносились до національного кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців (розділи 2, 3); *порівняльно-правовий (компаративний) метод* застосовано в межах вивчення досвіду європейських держав щодо заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватись до військовослужбовців (підрозділ 1.3); *метод юридичного аналізу* надав можливість сформулювати систему змін і доповнень до КК України в частині кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців (усі розділи); *метод контент-аналізу* уможливив опрацювання матеріалів судової практики щодо особливостей притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності та обрання виду й розміру покарання (усі розділи). *Статистичні та математичні методи* використано для аналізу статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та судової статистики щодо кількісно-якісних показників військових кримінальних правопорушень (усі розділи).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Офісу Генерального прокурора та судова статистика за 2020–2025 роки (квітень) щодо кількості вчинених кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби; видів і розмірів покарань, які були призначені військовослужбовцям, та видів їх звільнення від покарання; матеріали судової практики (досліджено 125 вироків, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень); зведені дані анкетування 43 слідчих та 50 оперуповноважених органів Державного бюро розслідувань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних монографічних досліджень щодо проблем кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, у якому визначено межі кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень, уточнено особливості застосування до військовослужбовців інститутів покарання та звільнення від покарання, на підставі чого розроблено систему заходів і засобів удосконалення національного кримінального законодавства. У роботі обґрунтовано низку концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– запропоновано визначити в ст. 62 КК України вчинення військового кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як підставу, яка унеможлиблює застосування такого виду покарання, як тримання в дисциплінарному батальйоні, що зумовлено декількома факторами: 1) граничні розміри такого виду покарання не відповідають розмірам покарання у виді позбавлення волі (у разі заміни), яке може бути призначене за вчинення військового кримінального правопорушення в умовах воєнного стану; 2) заміна позбавлення волі на тримання в дисциплінарному батальйоні в умовах воєнного стану унеможлиблює застосування до військовослужбовців положень ст. 81-1 КК України;

– з урахуванням позитивного досвіду Німеччини та Франції доведено доцільність, а також запропоновано структуру та змістове наповнення проєкту Закону України «Про кримінальну відповідальність та покарання військовослужбовців», метою якого передбачено регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з кримінально протиправним посяганням на порядок несення військової служби;

– доведено доцільність декриміналізації злочину, передбаченого ст. 336-2 КК України, через такі основні причини: 1) відсутність відносно поширеності такого суспільно небезпечного діяння, про що свідчить його низький кількісний показник; 2) наявність інших кримінально-правових норм, що за умови внесення відповідних змін можуть застосовуватись до осіб, які вчинили такі діяння (наприклад, ст. 407–408 КК України). На доцільність удосконалення кримінального законодавства в цій частині вказують також такі додаткові фактори: 1) незадовільна конструкція кримінально-правової норми в частині визначеної форми реалізації об'єктивної сторони діяння – ухилення від «прийняття» на військову службу за контрактом може призводити до проблем у її застосуванні та виникнення підстав для уникнення кримінальної відповідальності (про що вже зазначали В. І. Тютюгін, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова, К. М. Оробець та ін.); 2) неправильно визначений родовий об'єкт знижує ефективність і впливає на межі пеналізації суспільно небезпечного діяння – фактично особа, умовно-достроково звільнена від відбування покарання для проходження військової служби, яка ухилилась від прийняття на таку службу, не виконує умов звільнення від покарання, а отже, передусім посягає на суспільні відносини, що забезпечують законну діяльність органів правосуддя, а вже потім – на суспільні відносини, що забезпечують порядок мобілізації; 3) покарання за таке протиправне діяння застосовується лише тоді, коли особа його вчинила до прибуття на місце несення служби. У всіх інших випадках такі діяння кваліфікуються за ст. 407–408 КК України без сукупності зі злочином, передбаченим ст. 336-2 КК України;

удосконалено:

– наукову позицію щодо доцільності визначення в ст. 84-1 КК України підстави, яка унеможлиблює застосування до особи такого виду звільнення від покарання. За аналогією зі ст. 81-1 КК України аргументовано, що такою підставою може бути вчинення тяжких та особливо тяжких насильницьких злочинів, а також кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

– положення щодо доцільності уточнення підстав для позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу шляхом доповнення ст. 54 КК України вказівкою, відповідно до якої такий вид покарання може бути застосований у разі вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з виконанням службового чи військового обов'язку;

– теоретичні підходи щодо вдосконалення кримінально-правової норми, у якій передбачено підстави звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку шляхом розширення переліку протиправних діянь, які унеможлиблюють застосування до особи положень, передбачених ст. 80 КК України, та доповнення ч. 6 цієї норми кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки України;

дістало подальший розвиток:

– доктринальні підходи щодо доцільності унеможливлення застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 402 КК України, положень ч. 1 ст. 69 КК України;

– твердження про доцільність розширення переліку видів кримінальних правопорушень, за вчинення яких особі в якості додаткового покарання може бути призначено позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, шляхом виключення зі ст. 54 КК України вказівки на тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони впроваджені та можуть бути використані в:

– *науково-дослідній роботі* – для проведення досліджень, метою яких є розв’язання проблем кримінальної відповідальності військовослужбовців, а також пеналізації військових кримінальних правопорушень (акти Донецького державного університету внутрішніх справ від 28 квітня 2025 року, Національної академії внутрішніх справ № 160/2-нд від 18 серпня 2025 року);

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення практики застосування до військовослужбовців заходів кримінально-правового характеру та підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, до підслідності яких віднесено військові кримінальні правопорушення (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 29 серпня 2025 року);

– *освітньому процесі* – у межах викладання дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія» тощо, а також під час підготовки лекцій і навчальних посібників (акти Донецького державного університету внутрішніх справ від 29 квітня 2025 року, Національної академії внутрішніх справ № 160/1-оп від 18 серпня 2025 року).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено під час виступів на науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення (м. Київ, 4 листопада 2021 р.), «Право і правоохоронна діяльність: сучасний вимір і виклики глобалізації» (м. Київ, 2 грудня 2022 р.), «Актуальні питання реформування правової системи держави: теорія та практика (м. Київ, 26 травня 2023 р.), «Theoretical foundations of law, public management and practice of their application» (м. Рига, 25–26 грудня 2024 р.), «Modern Achievements in Legal Science and Practice» (м. Рига, 19–20 березня 2025 р.), «Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період (м. Київ, 30 квітня 2025 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 12 наукових працях, серед яких шість статей у наукових фахових періодичних виданнях (одна

– у науковому періодичному виданні іншої держави), шість тез доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (163 найменування) і двох додатків на 12 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 223 сторінки, обсяг основного тексту дисертації – 193 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності військовослужбовців в Україні

Становлення та розвиток кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців безпосередньо пов'язані з військово-політичними умовами розвитку України. Аналіз джерел кримінального права дає змогу констатувати, що інтенсифікація заходів кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до військовослужбовців, завжди була пов'язана з подіями військового характеру та необхідністю у створенні додаткового кримінально-правового захисту відповідних суспільних відносин.

Аналіз етапів становлення та розвитку кримінального законодавства взагалі та за окремими напрямками передбачає застосування історичного та порівняльно-правового методів. З цього приводу М. І. Панов вказує, що у філософії права доведено, що поза історичним контекстом, який зв'язує явища і процеси сучасності з тими, що передували їм та тими, які виникнуть на їх основі в більш-менш віддаленій перспективі, неможливо повною мірою пізнати сучасне. І це дійсно так, адже відомо, що в суспільстві (у тому числі й у свідомості індивідуумів) завжди існують залишки минулого, основи сучасного й зародки майбутнього. Тож для будь-яких наукових досліджень необхідним є використання історико-правового (історично-правового) методу, що надає можливість показати генезис проблем кримінальної відповідальності за ті чи інші злочини; на основі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування виявити тенденції розвитку законодавства і судової практики, прослідкувати його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами

життя суспільства й держави, а також розвитком інших галузей права. Це своєю чергою дає можливість окреслити напрями, шляхи і засоби вдосконалення чинного кримінального законодавства на сучасному етапі розвитку суспільства й на найближчу перспективу. Уявляється доцільним і перспективним проведення досліджень у кримінальному праві із застосуванням історико-правового методу на рівні розвитку вчень про предмет цієї науки, системи її понять та категорій і її термінології. На особливу увагу заслуговують дослідження проблем розвитку тих чи інших інститутів кримінального права, наприклад, інституту кримінальної відповідальності, складу злочину, незакінченого злочину, співучасті у злочині, покарання та ін. Висвітлення у наукових дослідженнях цих та інших проблем кримінального права в аспекті їх історичного розвитку безумовно надасть можливість якомога глибше з'ясувати юридичну природу, сутність й основні риси вказаних феноменів з позиції їх визначення у сучасному кримінальному праві й законодавстві [114].

Вчені часто пов'язують розвиток кримінального законодавства із феноменом наступництва в праві, надаючи цьому позитивні та негативні оцінки. Зазвичай позитивні риси феномена наступності вбачаються в тому, що за таких умов кримінально-правовий захист суспільних відносин набуває нових форм, що дозволяє враховувати трансформаційні процеси кримінально протиправної діяльності; негативні зумовлені збереженням криміналізації кримінальних правопорушень, які вже втратили своє значення як суспільно небезпечне діяння для сучасної держави та суспільства.

Так, наприклад, Т. І. Пономарьова вказує, що правова наука завжди поняттям наступності в праві розуміла тісну взаємозалежність різних історичних ланок розвитку права. Історизм у контексті правонаступності трактується з точки зору стабільного послідовного руху вперед, що виражається в обов'язковій мінливості явища, його вдосконалення, або навпаки – занедбання, а з часом й усунення. Так, наприклад, у кримінальному праві для боротьби із «мертвими нормами» та «дрімаючими нормами», які виникають у процесі генези кримінального законодавства та супроводжують його, існує декриміналізація,

яка надає можливість усувати ті чи інші рудименти. За допомогою збереження зв'язку між етапами розвитку права забезпечується рух останнього, що і є наступництвом у праві, історично обумовленим [98, с. 21]. Загалом погоджуючись із думкою вченої, необхідно відмітити, що в більшості випадків «мертві» та «дрімаючі» норми не декриміналізуються, а якщо і декриміналізуються, то часто повторно вносяться до кримінального законодавства.

С. К. Босан вважає, що важливе значення для правового дослідження мають «запозичені» з інших наук спеціальні методи. Їх залучення є ознакою сучасного етапу розвитку наукознавства й необхідною умовою руху вперед будь-якої науки, зокрема й юридичної. Розширення та ускладнення предмета останньої потребує від дослідника «міждисциплінарного» підходу до його пізнання, використання не самого методу (в узагальненому вигляді) тієї чи іншої науки, а окремих їх дослідних засобів. Серед них – пізнавальні засоби історичної науки. Методи історичної науки – це сукупність методів, що передбачають пізнання певного об'єкта ретроспективно, крізь призму конкретно-історичних процесів його виникнення та розвитку. Серед них: описовий метод, який передбачає «простий» опис історичних фактів і подій; хронологічний метод, що сприяє вивченню державно-правових явищ у суворо визначеній хронологічній послідовності; проблемно-хронологічний метод, що передбачає систематизацію різноманітного історичного матеріалу щодо окремих проблем, у межах яких відновлюється ланцюг державно-правових подій у хронологічній послідовності; метод періодизації, який передбачає розгляд відповідного явища в тісній його прив'язці до певних, виділених за суттєвими критеріями, історичних проміжків часу – періодів. Періодизація державно-правового процесу слугує зазвичай основним джерелом визначення історичних типів держави та права (або ж їх окремих інститутів) і побудови відповідних типологічних схем. У юридичній науці ці методи використовуються диференційовано: у повному обсязі – в історико-правових дослідженнях і частково – на рівні визначення історико-

правових основ досліджуваного явища в галузевих дисциплінах юридичної науки [34].

Історичні методи кримінально-правової науки в поєднанні з порівняльним дозволяють визначити загальні напрями її розвитку, а також порівняти кожен новий етап з попереднім і спрогнозувати актуальні способи вдосконалення кримінального законодавства з урахуванням попередніх помилок, допущених законодавцями на різних історичних етапах.

Д. О. Колодін та О. В. Степаненко вказують, що порівняльний метод у кримінально-правовому дослідженні полягає в зіставленні двох чи більше таких, що можуть бути порівняні, об'єктів та виділення в них загального, спільного, схожого, відмінного й унікального. Під час проведення порівняльно-правових досліджень, тим більше в межах осмислення їх результатів слід ґрунтуватися на тому, що такі дослідження мають проводитися виходячи з низки важливих принципів і базуватись на певних правилах, недодержання яких призводить до некоректності порівняльно-правових конструкцій і висновків. На сьогодні вже розроблено достатній інструментарій і сформовані певні вимоги застосування методу порівняння, що сприяють якісному дослідженню кримінально-правових явищ [84].

Будь-яке кримінально-правове явище або норма, якою визначено межі кримінальної відповідальності та покарання спеціальних суб'єктів або за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень є історично сформованими, скерованими на забезпечення кримінально-правового захисту суспільних відносин, актуальних на момент становлення кримінального законодавства в цій частині та збережені/видозмінені, якщо такі суспільні відносини не втратили сенс зі зміною історичного етапу розвитку держави або менталітету громадян.

Задля визначення тенденцій розвитку кримінально-правової науки за допомоги історичного й порівняльно-правового методів встановлюється наявність підстав для вдосконалення окремих інститутів.

Так, основними підставами для посилення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців слід вважати: 1) актуалізацію військового права, визначеною потребою в забезпеченні нормального функціонування сектору оборони; 2) необхідність в унормуванні кримінально-правових відносин між державою та військовослужбовцями, які порушили кримінальне законодавство; 3) поступовий розвиток військово-кримінального права; 4) необхідність у розмежуванні заходів кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до цивільних та військових осіб. Варто зауважити, що зміни стосувались як Загальної, так і Особливої частин кримінального законодавства та інших нормативно-правових актів, якими було врегульовано військову службу.

Так, з цього приводу С. О. Харитонов вказує, що сформоване військово-кримінальне законодавство на території сучасної України відображає етапи становлення держави й одного з її основних атрибутів – армії. Діяльність зі зброєю в руках не завжди була державною й визначалася конкретною віхою історичного розвитку. Спочатку для відбиття військової агресії збирався весь народ, утворювалася рать, служба в якій не була професійним обов'язком, а вважалася необхідною тимчасовою повинністю. Після закінчення воєнних кампаній рать розпускаласть. Одним з перших нормативних актів (після Руської Правди, у якій фрагментарно прослідковувалася наявність деяких заборон на посягання проти військового правопорядку в сучасному його розумінні) належить назвати Литовський статут (1529), який діяв на території сучасної України. Ним регулювалися питання військової служби, а положення його розділу «Про оборону земську» зобов'язувало кожного підданого, який досяг повноліття, особисто проходити військову службу або зняряджати відповідну потрібну кількість людей, якщо в цьому буде потреба. Військовими злочинами в сучасному розумінні цього терміна визнавалися злочини, вчинені шляхтою, яка проходила військову службу, проти мирного населення, а також злочини, пов'язані з правопорушеннями під час зіткнення з ворогом, за яких останній

здобував воєнний успіх. За такі військові злочини передбачалася страта [152, с. 27].

Необхідно зазначити, що змінювались не лише підходи до визначення видів кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені військовослужбовцями, а й видів покарань, котрі застосовувались до таких осіб. Аналогічний підхід до реформування військового кримінального права зберігся і до сьогодні, що підтверджується сукупністю змін та доповнень, внесених до національного кримінального законодавства з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році.

Т. Б. Ніколаєнко вказує, що на різних етапах історичного розвитку регулювання кримінальних правовідносин у разі порушення військової дисципліни зосереджувалося на диференціації відповідальності військовослужбовців, що полягало у формуванні їхнього цілісного правового регулювання, наближаючись до типу кримінально-правової системи як військово-кримінального права. Від часів Київської Русі в таких нормативних документах, як Руська Правда, а в подальшому в Литовських статутах, Статуті військовому 1716 р., Військово-кримінальному статуті 1840 р., Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., Положенні про місця утримання військових арештантських рот 1867 р., Військовому статуті про покарання 1868 р., Положенні про дисциплінарні батальйони 1878 р. і до кінця XIX ст. відбивається процес формування і становлення спеціальних покарань, застосовуваних до військовослужбовців, з нормативним визначенням спеціальних ознак і порядку їхнього виконання. У Руській Правді започатковані, а в Литовських статутах набули подальшого розвитку унормування державного захисту військових; диференціювання правових засобів з їх посиленням залежно від становості особи; визначеність видів покарань та особливостей їх застосування до військовослужбовців. У період Козацької доби вперше застосовується так званий «армійський арешт» (військовий арешт). Статут військовий 1716 р. став першим так званим військово-кримінальним кодексом, який унормував військові та кримінальні правовідносини. На підставі Уложення

про покарання кримінальні та виправні 1845 р. норми Військового статуту про покарання 1868 р. уперше регламентували покарання (кримінальні та виправні), які застосовувалися винятково до військовослужбовців [110, с. 23–24].

Цікавим фактом у цьому контексті є те, що арешт як вид покарання для військовослужбовців, попри його актуальність у «козацький період», проіснував достатньо недовго та був замінений на інший, яким стало направлення в дисциплінарний батальйон.

Вчений також зазначає, що більш регламентовані норми військових злочинів з'явилися у «Соборному уложенні» (1649), у якому вже прослідковується відповідна систематизація злочинів, учинених військовослужбовцями (ратними людьми). Умовно їх можна поділити на чотири групи: 1) злочини, що зраджують державі: перехід на бік ворога, здача міст, розголошення ворогу відомостей про свою армію та ін.; 2) злочини, що стосуються ухилення від військової служби: втеча зі служби або втеча з ратного поля; 3) усі інші злочини, що вчиняються військовослужбовцями проти життя, здоров'я, честі й гідності місцевих мешканців під час походів і бойових дій: вбивство, зґвалтування, нанесення побоїв, знущання, образи; 4) майнові злочини: крадіжка, розбій, потрава посівів, спустошення дворів і городів. Покарання військовослужбовців уже набули конкретності: смертна кара, відтин руки, ноги, вуха, побиття батоном, тюремне ув'язнення, конфіскація майна та грошові стягнення [152, с. 28].

З огляду на зазначене, можна підсумувати, що вчинення військовослужбовцем будь-якого, зокрема й загальнокримінального суспільно небезпечного діяння вважалось кваліфікуючою ознакою, що зумовлювало підвищення меж кримінальної відповідальності та покарання. Водночас військове кримінальне законодавство не диференціювалось безпосередньо за суб'єктами військових кримінальних правопорушень (наприклад, не було розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання для військових начальників, солдатів строкової служби або військовослужбовців залежно від виду та роду військ, у яких вони несуть службу).

Така ситуація дещо змінилась під час перебування України в складі Російській імперії, де паралельно діяло військово-кримінальне законодавство. Військовий статут 1716 р. та Морський статут 1720 р. були кодифікованими актами, дія яких поширювалась на всіх військовослужбовців, зокрема спочатку з 1763 р. (коли було видано царський указ про застосування у козацьких військових справах Військового статуту 1716 р.), а остаточно – з 1797 р. (саме у цьому році було ліквідовано традиційний військовий устрій в Лівобережній Україні в результаті першого рекрутського набору) і на українських козаків. Згодом такими актами стали: з 1812 р. – Польове кримінальне укладення, з 1839 р. – Військово-кримінальний статут, з 1875 р. та 1886 р., відповідно, Військовий статут про покарання (у 1913 р. виданий у новій редакції) і Військово-морський статут про покарання. У часи Директорії було здійснено переклад з російської Військового статуту про покарання, який видано у м. Кам'янець на Поділлі у 1919 р. як «Військовий карний статут», яким і керувалась військова адміністрація і суди Директорії. До Статуту додавався словник правничих термінів, з якого можна було зрозуміти значення перекладених слів, наприклад: «гайнування – промотание», «дезерція – побег», «занедбаня влади – бездействие влади», «згуба – утрата», «здирство – вимагательство», «надужиття влади – перевищення влади» [150, с. 17–18, 31–32, 152; 151].

Слід зауважити, що з часів Київської Русі і до середини ХХ століття здебільшого особливості кримінально-правового регулювання військово-службових відносин було передбачено в окремому нормативно-правовому акті, норми якого було узгоджено з основним законодавчим актом про кримінальну відповідальність. Проте можна виокремити основну рису, яка відрізняє військове кримінальне законодавство князівського періоду та періоду перебування України в складі Російської імперії та пізніше – під окупацією Радянським Союзом – у першому випадку норми кримінального законодавства було скеровано на забезпечення потреб держави та суспільства, а також спроможності оборонної функції; у другому випадку – основною метою стало задоволення

тоталітарних та окупаційних потреб керівництва СРСР та підтримання його культу особистості.

Таким чином, періодом, коли кримінальне законодавство зазнало активного розвитку в частині кримінальної відповідальності та покарання, можна вважати період перебування України в окупації Радянського Союзу. Проте такий розвиток скоріше має бути негативно оцінений. Це можна пояснити тим, що увага радянського законодавця була скерована на забезпечення військового складника державного управління з метою встановлення тотального контролю над державами-членами СРСР та іншими державами, над якими влада мала на меті встановити контроль. *Тоталітаризм періоду радянської окупації України зумовив посилення репресії та перегляд підстав для притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності й покарання.*

Так, В. А. Шершенькова, розглядаючи Указ Президії Верховної Ради СРСР, вказує, що 24 квітня 1929 року постановою ЦВК і РНК СРСР було внесено зміни до статей 7 і 8 «Положення про військові злочини» 1927 року. Статтю 7 «Положення про військові злочини» 1927 року було викладено в новій редакції: за самовільне залишення частини або місця служби, якщо відсутність продовжувалася більше 6 діб, а під час навчальних, короткострокових, повторювальних і перевірочних зборів – більше 2 діб (втеча), – передбачалося позбавлення волі без суворої ізоляції на строк до 1 року; за самовільне залишення частини або місця служби на період до 6 діб з наміром ухилитися від несення обов'язків з військової служби (втеча) – передбачалося покарання таке, як у ч. 1 цієї ж статті; якщо такі дії вчинені повторно або вперше (воєнний час) – передбачалося покарання у виді позбавлення волі зі строгою ізоляцією на строк не менше 6 місяців з конфіскацією майна або без такої; якщо такі дії вчинено у воєнний час і вони мали тяжкі наслідки – призначалася смертна кара з конфіскацією майна; якщо ці дії було вчинено особами середнього, старшого, вищого і молодшого керівного складу понадстрокової служби – призначалося покарання у виді позбавлення волі зі строгою ізоляцією або без такої на строк не менше двох років з конфіскацією майна або без такої, а у воєнний час – смертна

кара з конфіскацією майна; якщо самовільна відлучка перевищила більше як 6 діб, але не більше 12 діб, в мирний час особою керівного складу, у разі пом'якшуючих обставин – застосовувалися правила дисциплінарного статуту РСЧА. У новій редакції було викладено ст. 8 «Положення про військові злочини» 1927 р. Так, встановлювалася відповідальність за самовільне залишення частини або місця служби без наміру залишити його на довготривалий час або взагалі ухилитися від обов'язків військової служби. Якщо військовослужбовець був відсутній не більше 6 діб (самовільна відлучка), але час від часу це повторювалося систематично, то у такому разі передбачалося призначення покарання у виді позбавлення волі без строгої ізоляції на строк до 1 року або позбавлення волі зі строгою ізоляцією на строк не менше 6 місяців з конфіскацією майна або без такої; такі ж дії, вчинені особами середнього, старшого, вищого або молодшого понадстрокової служби керівного складу, карались позбавленням волі зі строгою ізоляцією або без такої на строк не менше двох років з конфіскацією майна або без такої, а в воєнний час – вищою мірою соціального захисту з конфіскацією майна [155, с. 25–26].

Розглядуваний період вирізнявся послідовним динамізмом у частині розвитку військової кримінально-правової політики. Законодавець поступово вдосконалював межі кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців, як за напрямом визначення нових підстав для призначення та звільнення від покарання, так і шляхом криміналізації нових складів кримінальних правопорушень. Відповідно такий підхід поступово зумовив потребу в прийнятті окремого законодавчого акта, скерованого на унормування особливостей кримінальної відповідальності за військові злочини.

М. І. Карпенко вказує, що протягом 1919–1927 років щодо військових злочинів, які у своїй основі мали схожі суспільні відносини, які захищали, належали такі: 1) законодавець продовжував встановлювати кримінальну відповідальність за ті діяння, які становили суспільну небезпеку для військового правопорядку, розширюючи та вдосконалюючи диспозиції правових норм. Наприклад, це можна спостерігати щодо встановлення кримінальної

відповідальності за «розголошення таємних відомостей і документів», «військовий шпіонаж», «розголошення відомостей, які становили спеціально охоронювану таємницю і розголошення військових відомостей»; 2) подібна мета вирішувалась законодавцем і щодо інших військових злочинів. Тобто відбувався активний законотворчий процес розвитку й удосконалення системи військових злочинів. Цей процес загалом було завершено 1958 року прийняттям 25 грудня Верховною Радою колишнього Союзу РСР Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини, який містив 33 статті [82, с. 34].

Більшість військових кримінальних правопорушень, передбачених у вказаному законодавчому акті, було збережено та криміналізовано згодом із прийняттям Кримінального кодексу УРСР у грудні 1960 року.

В. А. Шершенькова вказує, що Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 року передбачав такі види покарань: смертна кара; позбавлення волі; застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР; направлення в дисциплінарний батальйон. Смертна кара зазвичай могла бути застосована до суб'єкта військового злочину в тому випадку, якщо злочин був вчинений у військовий час або в бойовій обстановці. Водночас ст. 4 Закону 1958 року передбачала застосування такого виду покарання, як смертна кара, навіть якщо злочин не було скоєний у військовий час або бойовій обстановці. Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 року закріпив 17 випадків застосування до особи винного смертної кари. Позбавлення волі як міра покарання передбачалася в більшості статей за окремі військові злочини. У разі притягнення особи до кримінальної відповідальності за військові злочини у вигляді позбавлення волі мінімальний строк не міг бути нижче 3 місяців, а максимальний – не вище 15 років. За деякі військові злочини Закон 1958 року допускав можливість притягнення винного до дисциплінарної відповідальності (застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР). у досліджуваній період виникла необхідність у реформуванні радянської системи права, а також внесення змін до окремих галузей права СРСР та УРСР, зокрема кримінального законодавства. Розвиток і вдосконалення

Збройних Сил, поява нової техніки та озброєння, воєнний досвід (*уточнено нами – Ю.Я.*), розвиток радянської «тоталітарної» (*уточнено нами – Ю.Я.*) військової науки – всі ці причини змусили законодавця до внесення змін та доповнень до Положення про військові злочини 1927 року. Попри низку змін, час вимагав прийняття нового нормативно-правового акта. Отже, Законом про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 року були введені нові статті, зокрема ст. 2 (непокора), ст. 6 (насильницькі дії по відношенню начальника), ст. 15 (навмисне знищення або пошкодження військового майна), ст. 23 (розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю). Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 року передбачав покарання у вигляді смертної кари, позбавлення волі, застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР, направлення в дисциплінарний батальйон, а такої міри покарання, як конфіскація майна, новий Закон 1958 року не містив [154].

Наступним визначальним етапом стало прийняття кримінального законодавства 1960 року. У законодавстві для військовослужбовців було передбачено такі покарання, як направлення в дисциплінарний батальйон, а також такий додатковий вид, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу і державних нагород. Також було визначено, що до військовослужбовців строкової служби, які вчинили злочини, не застосовується умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці.

Відповідно до ст. 37 Кодексу, у разі засудження за тяжкий злочин особа, яка мала військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, могла бути позбавлена його за вироком суду. У разі засудження за тяжкий злочин особи, яка відзначена державною нагородою України, суд під час постановлення вироку вирішував питання про внесення подання Президентіві України про позбавлення засудженого державної нагороди України. Відповідно до ст. 34 КК 1960 року, до військовослужбовців строкової служби, які вчинили злочини, могло застосовуватися направлення в дисциплінарний батальйон у випадках,

передбачених законом, на строк від трьох місяців до двох років, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи і особу засудженого, визнав доцільним замість позбавлення волі на строк до трьох років застосувати направлення в дисциплінарний батальйон на той самий строк. Направлення в дисциплінарний батальйон замість позбавлення волі не могло застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Виправні роботи без позбавлення волі замінювались військовослужбовцям триманням на гауптвахті на строк до двох місяців. Відповідно ст. 46 КК України, у воєнний час виконання вироку про позбавлення волі, винесеного щодо військовослужбовця або військовозобов'язаного, який підлягає призову чи мобілізації, могло бути судом відстрочене до закінчення воєнних дій з направленням засудженого в діючу армію. Суд міг у цих випадках відстрочити виконання і додаткових покарань. Якщо засуджений, якого направлено в діючу армію, виявив себе стійким захисником Батьківщини, то, за клопотанням відповідного військового командування, суд міг звільнити його від покарання або замінити покарання іншим, більш м'яким. У разі вчинення особою, щодо якої виконання вироку було відстрочено, нового злочину, суд приєднував до нового покарання раніш призначене за правилами, передбаченими в ст. 43 цього Кодексу [89].

Кримінальна відповідальність за військові злочини була передбачена у XI розділі КК 1960 року, до яких було віднесено [89]: непокору (ст. 232); невиконання наказу (ст. 233); опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 234); погрозу начальникові (ст. 235); насильницькі дії щодо начальника (ст. 236); образу підлеглим начальника або начальником підлеглого (ст. 237); порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями при відсутності між ними відносин підлеглості (ст. 238); самовільну відлучку (ст. 239); самовільне залишення частини або місця служби (ст. 240); дезертирство (ст. 241); самовільне залишення частини в бойовій обстановці (ст. 242); ухилення від військової служби шляхом членушкодження або іншим способом (ст. 243); промотання або втрату військового майна (ст.

244); умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 245); порушення правил поводження зі зброєю, а також з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих (ст. 245-1); порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 246); порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 247); порушення правил кораблеводіння (ст. 248); порушення статутних правил караульної служби (ст. 249); порушення правил несення прикордонної служби (ст. 250); порушення правил несення бойового чергування (ст. 251); порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 252); розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю (ст. 253); зловживання військовою посадовою особою владою чи посадовим становищем (ст. 254); халатне ставлення до служби (ст. 254-1); перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень (ст. 254-2); бездіяльність військової влади (ст. 254-3); здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 255); залишення гинучого військового корабля (ст. 256); самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 257); добровільну здачу в полон (ст. 258); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 259); мародерство (ст. 260); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 261); погане поводження з військовополоненими (ст. 262) та незаконне носіння знаків Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними (ст. 263).

Слід зазначити, що чинне кримінальне законодавство 2001 року певною мірою зберегло загальні тенденції щодо кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. Аналіз чинного КК України дає змогу встановити декілька тенденцій: 1) після втрати чинності кримінальним законодавством 1960 року законодавцем було виключено такий вид покарання для військовослужбовців як позбавлення державної нагороди, котре було повернуто до КК України у листопаді 2024 року відповідно до Закону України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за

популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України»; 2) після прийняття чинного кримінального законодавства було декриміналізовано п'ять кримінальних правопорушень:

– образу підлеглим начальника або начальником підлеглого (ст. 237 КК) – через невідповідність ступеня суспільної небезпечності такому, що потребує захисту нормами кримінального законодавства;

– самовільну відлучку (ст. 239 КК) – через фактичне охоплення такого діяння формами реалізації об'єктивної сторони самовільного залишення військової частини або місця служби;

– самовільне залишення частини в бойовій обстановці (ст. 242 КК) – через визначення такого діяння кваліфікуючою ознакою основного складу кримінального правопорушення;

– зловживання військової посадової особи владою чи посадовим становищем (ст. 254 КК) – було декриміналізовано на підставі Закону України від 21 лютого 2014 року № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» та повторно криміналізовано через рік на підставі Закону України від 7 квітня 2015 року № 290-VIII «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень»;

– перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень (ст. 254-2 КК) – було декриміналізовано на підставі Закону України від 21 лютого 2014 року № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» та повторно криміналізовано через рік на підставі Закону України від 7 квітня 2015 року № 290-VIII «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень». Слід зауважити, що диспозиції ч. 1–

З попередньої та чинної редакції норми, якою визначено кримінальну відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень є однаковими, водночас санкція чинної норми передбачає нижчий термін покарання у виді позбавлення волі – від п'яти до дев'яти, у попередній редакції – від п'яти до десяти.

У пояснювальній записці до проекту Закону України від 7 квітня 2015 року № 290-VIII «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» було зазначено, що повторна криміналізація такого діяння зумовлена тим, що з набуттям чинності Законом України від 21 лютого 2014 року № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» лишилися склади злочинів, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства (ст. 406 КК України), проте відсутній такий склад злочину у разі наявності відносин підлеглості. З метою забезпечення невідворотності покарання за вчинення злочинів зазначеної категорії, попередження вчинення нових злочинів, зміцнення правопорядку у військових формуваннях держави, було визнано доцільним доповнити Кримінальний кодекс України ст. 426-1, передбачивши відповідальність за перевищення військовою службовою особою дисциплінарної влади стосовно підлеглого, що виявилось у завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства [132].

Також законодавцем після повторної криміналізації було розмежовано кваліфікуючі ознаки у виді вчинення діяння в умовах особливого періоду, крім воєнного стану та в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці із відповідно диференційованими видами та розмірами покарань.

Окремо необхідно відмітити й тенденції подальшого розвитку кримінального законодавства України в частині кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, викладені в проекті нового Кримінального

кодексу України. Так, у кожній статті Книги десятої, яка передбачає склад кримінального правопорушення, чітко визначено суб'єкта. Ним може бути або військовослужбовець, військовозобов'язаний чи резервіст, або тільки військовослужбовець, військовозобов'язаний чи резервіст, який входив у добовий наряд частини, або тільки військовослужбовець, або тільки військовослужбовець Національної гвардії України, або військова публічна службова особа, або командир (начальник). У проєкті КК робоча група: 1) зберегла, хоча і в дещо зміненому виді, положення, визначені в більшості статей розділу ХІХ чинного КК. Ідеться про статті 402–409, 411–421, 425–426-1, 427–430; 2) не зберегла статті розділу ХІХ чинного КК щодо: викрадення, привласнення, вимагання тощо військового майна – ст. 410 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про кримінальні правопорушення проти власності); розголошення відомостей військового характеру тощо – ст. 422 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про кримінальні правопорушення проти режиму таємниці інформації, що належить державі); злочинних дій військовослужбовця, який перебуває в полоні, – ст. 431 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про кримінальні правопорушення проти національної безпеки України або проти здоров'я людини); мародерства, насильства над населенням у районі воєнних дій, поганого поводження з військовополоненими, незаконного використання символіки Червоного Хреста тощо – ст. 432–435 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про злочини людяності або воєнні злочини); образи честі й гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю – ст. 435-1 (якщо такі діяння вчинені іншим військовослужбовцем, то вони мають кваліфікуватися за ст. 10.1.7–10.1.11 як кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі; погроза спричиненням смерті чи тяжкої шкоди, вчинена будь-яким суб'єктом, кваліфікуватиметься за ст. 4.3.3 проєкту КК); 3) доповнила Книгу десятую статтями, які невідомі чинному КК. Їх понад десять: ст. 10.1.12 – осквернення Бойового Прапора військової частини або його втрата (злочин 3 ступеня); ст. 10.1.16 – перебування в стані сп'яніння під час виконання обов'язків військової служби; ст. 10.1.17 – потурання з боку

військової публічної службової особи приведенню підлеглим себе в стан сп'яніння (проступки); ст. 10.3.3 – самовільне використання засобів ведення бою (злочин 3 ступеня); ст. 10.4.7, 10.4.8 і 10.4.11 – порушення правил несення військової служби з охорони об'єктів чи громадського порядку, що з необережності спричинило смерть людини (злочин 5 ступеня), тяжку (злочин 3 ступеня) або значну шкоду (проступок); ст. 10.5.6 – використання військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою (проступок); ст. 10.6.4 – підлив волі до перемоги і ст. 10.6.6 – сепаратні переговори з ворогом (злочини 5 ступеня) [138, с. 367–368].

Аналіз викладених у проєкті нового КК України змін надає підставу для констатації, що автори намагались врахувати всі проблеми, які виникають під час виконання обов'язків військової служби та мають потенційно значний ступінь суспільної небезпечності. Водночас, як видається, окремі пропозиції мають бути додатково опрацьовані. Так, наприклад, криміналізація перебування в стані сп'яніння під час виконання обов'язків військової служби та потурання з боку військової публічної службової особи приведенню підлеглим себе в стан сп'яніння чи використання військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою не є повною мірою аргументованою, зокрема з огляду на те, що суспільна небезпечність таких діянь не може бути оцінена як така, що потребує закріплення кримінально-правової заборони.

З приводу останньої тези автори проєкту також зазначають, що частина цих діянь наразі розглядається як адміністративні правопорушення, але за своєю суттю вони є кримінальними проступками, оскільки посягають не на порядок адміністрування, а на військову честь (ст. 10.1.16 і 10.1.17). Інша частина зазначених діянь підлягає криміналізації з урахуванням як зарубіжного досвіду, так і українських реалій останніх років. Наприклад, учені вважають, що важко заперечити необхідність заповнення прогалини й криміналізації такого діяння, як порушення військовослужбовцем Національної гвардії України порядку несення військової служби з охорони ядерних установок, ядерних матеріалів,

радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів чи спеціальних вантажів або правил охорони громадського порядку, що з необережності спричинило смерть людини, тяжку шкоду здоров'ю чи тяжку майнову шкоду або значну шкоду здоров'ю чи значну майнову шкоду. Як відомо, за чинним КК України відповідальність, за певних умов, настає лише за порушення правил несення вартової (вахтової) служби, патрулювання, прикордонної служби, бойового чергування і внутрішньої служби [138, с. 368].

Водночас позиція науковців, як видається, може бути пояснена актуалізацією військового складника в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Проте надмірна криміналізація діянь, які не мають відповідного ступеня суспільної небезпечності, не є доцільним навіть в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, особливо якщо такі суспільні відносини можуть бути захищені нормами адміністративного законодавства.

Таким чином, проведене дослідження надало можливість встановити, що межі кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців неодноразово зазнавали змін, які здебільшого полягали в їх посиленні. Застосування історичного та порівняльного методів також дозволяє стверджувати, що тенденції кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців знаходяться в безпосередній кореляції із військово-політичними чинниками та факторами, які зумовлюють потребу в посиленні захисту відповідних суспільних відносин. Ураховуючи зміни, запропоновані авторами проєкту нового КК України, можна спрогнозувати подальший розвиток військового кримінального права та посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців як в умовах воєнного стану, так і після його припинення/скасування.

1.2. Підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців

Формування кримінального законодавства – історично зумовлений динамічний процес, який полягає в поступовій актуалізації видів кримінальних правопорушень. Зазвичай така актуалізація полягає в криміналізації та/або декриміналізації протиправних діянь. Водночас не можна залишити поза увагою те, що низка кримінальних правопорушень залишається незмінною та зберігається навіть за умови зміни чи оновлення кримінального законодавства. Здебільшого це стосується кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я та кримінальних правопорушень проти власності, оскільки традиційно насильницько-майнові суспільно небезпечні діяння вважаються ядром злочинності. Проте, крім наведених видів, можна виокремити також військові кримінальні правопорушення, склади яких регулярно переглядаються та актуалізуються законодавцем. Відповідно, це зумовлено соціальною обумовленістю кримінальної відповідальності за такий вид діянь.

Так, О. О. Пащенко в кримінально-правовій доктрині виокремлює: а) соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за певний вид діянь (або соціальну обумовленість їх кримінально-правової заборони, іноді навіть використовують зворот «соціальна обумовленість криміналізації»); б) соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність (тобто конкретної норми КК). Іноді ще пишуть про соціальну обумовленість певного виду злочину, але це вже питання кримінології, адже стосується причин і умов, які пояснюють існування в суспільстві певних негативних (небезпечних) діянь. «Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» за діяння певного виду – поняття вужче за «соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність», оскільки друге охоплює ще також вимоги законодавчої техніки (тобто вони співвідносяться як частка і ціле) [116, с. 141].

Поняття соціальної обумовленості також часто вчені співвідносять/розмежовують з поняттям криміналізації кримінальних

правопорушень. Водночас наведені поняття є різними за своєю правовою природою та можуть розглядатись як ціле та частина. Соціальна обумовленість є поняттям більш широким, оскільки передбачає комплексний поступовий розгляд умов та факторів, які зумовлюють потребу у захисті певних суспільних відносин від кримінально протиправного посягання. Криміналізація є наступним після встановлення таких умов та факторів кроком, який за наявності традиційних для кримінально-правової науки підстав формує остаточне рішення про доцільність закріплення в кримінальному законодавстві нового виду кримінального правопорушення.

Виокремлення кримінальної відповідальності за військові злочини із загальної маси кримінально-правових інститутів має об'єктивні соціально-правові передумови. Важливість такого виокремлення зумовлена самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, особливим характером військової служби і специфікою її суб'єктів. Кримінальне право в цьому випадку використовується як засіб примушення до дотримання військовослужбовцями встановленого порядку несення військової служби й вирішення (за можливості) спеціальних військових завдань виправлення тих із них, які вчинили злочин, а також попередження нових суспільно небезпечних діянь. Науковий аналіз соціально-правових чинників, що обумовлюють функціонування в державі того чи іншого виду кримінальної відповідальності, має на меті виявлення в об'єктивній реальності підстав, які викликають не лише необхідність, а й доцільність установа в кримінальному законі покарання за відповідне суспільно небезпечне діяння [152, с. 52–53].

Водночас криміналізація військових кримінальних правопорушень є результатом тривалого розвитку кримінального законодавства України, а також відповідних історичних подій, які зумовлювали встановлення кримінальної відповідальності за нові види військових суспільно небезпечних діянь.

Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності військовослужбовців тісно пов'язана з підставами законодавчого закріплення останньої (підставами криміналізації діянь), які умовно можна поділити на

матеріальні й правові: а) підстави визнання діяння, що завдає шкоди порядку несення військової служби, злочином; б) підстави визнання меж кримінально-правового впливу на військовослужбовця за ці злочини. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за військові злочини полягає в тому, що перші підстави визначають чинники об'єктивної дійсності, які зумовлюють потребу визнання військових правопорушень злочинами; другі – тісно пов'язані з диференціацією меж впливу на військовослужбовця – дисциплінарного або кримінально-правового. Установлюючи діяння військовослужбовця в межах його військової служби злочинним, законодавець спирається на три критерії, два з яких є матеріальними, третій – правовим: по-перше, це суттєва небезпечність посягань на встановлений порядок несення військової служби, здатна спричинити істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам; по-друге, це поширеність зазначених діянь у військовому середовищі; по-третє, неможливість вести боротьбу з цими діяннями іншими, окрім кримінально-правових, засобами [152, с. 52–53].

Таким чином, у межах цього дослідження видається більш доцільним розглядати саме підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. Зазначені підстави можна диференціювати на декілька груп: 1) нормативно-правові підстави; 2) соціальні підстави; 3) кримінологічні підстави; 4) міжнародно-правові підстави.

Нормативно-правові підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. Нормативно-правову платформу кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців в Україні становить Конституція, якою встановлено загальні засади захисту інтересів держави та суспільства, однією з яких є захист Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України. Зокрема, така засада забезпечується шляхом закріплення в декількох статтях обов'язків громадян щодо проходження військової служби.

Так, відповідно до ст. 17 Конституції України, оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на

Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки та захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. На території України не допускається розташування іноземних військових баз [87]. Статтею 35 передбачено, що ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою [87]. Відповідно до ст. 43, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан [87]. Згідно зі ст. 65, громадяни відбувають військову службу відповідно до закону [87].

Наведені конституційні положення надають можливість визначити декілька основних засад виконання військового обов'язку: 1) унеможливлення виникнення законних підстав для уникнення від виконання військового обов'язку шляхом визначення можливості його заміни альтернативною (невійськовою) службою (в окремих випадках); 2) розмежування праці та

військової служби, а також унеможливлення вважати виконання військового обов'язку примусовою працею; 3) визначення відбування військової служби обов'язком громадян.

Наступним законодавчим актом, який, відповідно, здійснює регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби є Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу» [74].

Відповідно до ст. 1 вказаного законодавчого акта, захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Військовий обов'язок включає: підготовку громадян до військової служби; взяття громадян на військовий облік; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) і призов (направлення) на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку [74].

Більшість нормативно-правових актів, скерованих на регулювання порядку виконання військового обов'язку й оборони національної безпеки було прийнято до 2001 року, що свідчить про те, що їх прийняття передувало прийняттю національного кримінального законодавства. Фактично криміналізація низки суспільно небезпечних діянь враховує потребу в забезпеченні кримінально-правового захисту таких суспільних відносин.

У ч. 9 ст. 1 Закону також перелічено осіб, які можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень, шляхом визначення категорій громадян щодо військового обов'язку: допризовники – особи, які підлягають

взяття на військовий облік; призовники – особи, які взяті на військовий облік; військовослужбовці – особи, які проходять військову службу; військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування в мирний час та в особливий період [74].

Відповідно особи, які не відносяться до категорій громадян, які мають виконувати військовий обов'язок не можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень, окрім випадків, коли вони є їх співучасниками. Це також корелюється з положеннями ст. 401 КК України, у якій визначено, що за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях, несуть відповідальність за ст. 402, 403, 414–416, 422, 427, 429, 430, 432–435 цього розділу. Особи, не зазначені в цій статті, за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу [88].

Порядок мобілізаційної підготовки, порушення якого карається положеннями кримінального законодавства визначений у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ, відповідно до якого громадяни зобов'язані: з'являтися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки в строк і місце, зазначені в повістці (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України –

за викликом Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, військовозобов'язані, резервісти розвідувальних органів України – за викликом відповідного підрозділу розвідувальних органів України), для взяття на військовий облік військовозобов'язаних чи резервістів, визначення їх призначення на особливий період, направлення для проходження медичного огляду; надавати в установленому порядку під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно, власниками яких вони є, Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, силам цивільного захисту з наступним відшкодуванням державою їх вартості в порядку, встановленому законом; проходити медичний огляд для визначення придатності до військової служби згідно з рішенням військово-лікарської комісії чи відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, закладів охорони здоров'я Служби безпеки України, а в розвідувальних органах України – за рішенням керівників відповідних підрозділів або військово-лікарської комісії Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону. Громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер. Громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність, виконують мобілізаційні завдання (замовлення) згідно з укладеними договорами (контрактами). У разі отримання повістки про виклик до територіального центру комплектування та соціальної підтримки громадянин зобов'язаний з'явитися в зазначені в ній місце та строк [77].

Відповідно порушення вказаних положень може мати наслідком притягнення особи до адміністративної або кримінальної відповідальності, залежно від ступеня суспільної небезпечності.

Для громадян, які самостійно прибули до територіального центру комплектування та соціальної підтримки та підлягають направленню на навчання (підготовку) у зв'язку з призовом на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, час явки до територіального центру комплектування та соціальної підтримки встановлюється протягом двох місяців з дня проходження військово-лікарської комісії. Поважними причинами неприбуття громадянина в строк, визначений у повістці, які підтверджені документами відповідних уповноважених державних органів, установ та організацій (державної та комунальної форм власності), визнаються: перешкода стихійного характеру, хвороба громадянина, воєнні дії на відповідній території та їх наслідки або інші обставини, які позбавили його можливості особисто прибути у визначені пункт і строк; смерть його близького родича (батьків, дружини (чоловіка), дитини, рідних брата, сестри, діда, баби) або близького родича його дружини (чоловіка). У разі неприбуття громадянин зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше трьох діб від визначених у повістці дати і часу прибуття до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, повідомити про причини неявки шляхом безпосереднього звернення до зазначеного у повістці територіального центру комплектування та соціальної підтримки або в будь-який інший спосіб з подальшим його прибуттям у строк, що не перевищує сім календарних днів [77].

Таким чином, нормативно-правові підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців – сукупність законодавчих положень, які визначають порядок проходження військової служби, виконання військового обов'язку та оборони держави, порушення яких становлять високий рівень суспільної небезпечності у зв'язку із чим потребують кримінально-правового захисту.

Нормативно-правові підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців визначені в таких законодавчих та інших нормативно-правових актах як: Конституція України, закони України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня

1992 року № 2232-ХІІ, «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ, «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 року № 560.

Кримінологічні підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. Такі підстави, зазвичай, пов'язані з поширеністю певного виду кримінальних правопорушень, а також наявності детермінант та фонових явищ, які зумовлюють зростання кількісно-якісних показників.

Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора [113], надає підстави констатувати регулярне збільшення кількісного показника військових кримінальних правопорушень. Так, 2019 року було обліковано 3616 кримінальних правопорушень, 2020 року – 4055, 2021 року – 3037, 2022 року – 13 766, 2023 року – 28 666, 2024 року – 93 900, станом на лютий 2025 року було обліковано 36 933 військових кримінальних правопорушень. Наведене дозволяє констатувати різке збільшення кількості військових суспільно небезпечних діянь одразу після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, що свідчить про вплив військово-політичних факторів і чинників.

Аналогічну позицію висловлюють і вчені. Так, наприклад, Є. С. Назимко й Т. І. Пономарьова вказують, що внаслідок введення в дію особливого правового режиму воєнного стану та проведення загальної мобілізації відбувся перерозподіл між кількістю кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями служби за контрактом, та протиправними діяннями, вчиненими військовослужбовцями військової служби за призовом під час мобілізації в особливий період, що може бути пояснено збільшенням загальної кількості таких осіб, а також інтенсифікацією криміногенних загроз, зумовлених збройним конфліктом. Вказане також може розглядатись як один з аргументів щодо контрверсійності теорії особи злочинця. Проаналізована статистична

інформація щодо збільшення кількості військовослужбовців, які вчинили кримінальне правопорушення з моменту введення особливого правового режиму воєнного стану, дала підставу вченим стверджувати, що причиною, яка зумовила таку ситуацію, є не ознаки таких осіб як схильних до вчинення юридичних деліктів, а наявність об'єктивно сформованих причин і чинників, які утворили детермінаційний комплекс, достатній для формування в особи девіантної поведінки, наслідком якої стало вчинення протиправного діяння [100, с. 99–100].

Вказане свідчить про наявність об'єктивно існуючих тенденцій до зростання кількості військових кримінальних правопорушень. На це також вказує те, що станом на лютий 2025 року кількість таких діянь значно перевищує показники на лютий 2023-го та лютий 2024 років. Наприклад, у лютому 2024 року було обліковано 8952 діяння, тоді як у лютому 2025 року обліковано 36 933 військових кримінальних правопорушень. Особливо необхідно звернути увагу на те, що із вказаної кількості суспільно небезпечних діянь 31 579 – тяжкі злочини. Отже, можна спрогнозувати, що станом на кінець 2025 року кількість військових кримінальних правопорушень перевищить попередні 2022–2024 роки.

Д. В. Казначеева стверджує, що реальний стан військової злочинності характеризується подальшою тенденцією до інтенсифікації. Можна констатувати усталення стійкого негативного тренду до погіршення кримінологічної ситуації. Таким чином, закономірністю розвитку військової злочинності під час війни є: зміна структури, підвищення суспільної небезпеки злочинності, посилення її латентності; неухильне збільшення рівня фактичної злочинності. Злочинність воєнного часу має низку особливостей. Війна та бойові дії радикально впливають на всі соціальні процеси, зокрема криміногенні. Істотне збільшення рівня злочинів проти порядку проходження військової служби вплинуло на збільшення загального рівня військової злочинності [80].

Необхідно відмітити, що наразі найбільш розповсюдженими зі всієї сукупності кримінальних правопорушень є самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство. Логічно припустити, що така ситуація

зумовлена тим, що в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, по-перше, значно збільшилась кількість осіб, які проходять військову службу; по-друге, тим, що збільшення кількості таких осіб призвело до спроб уникнути необхідності в участі у бойових діях.

Військово-політичні детермінанти також зумовили криміналізацію нових видів військових суспільно небезпечних діянь. Так, наприклад, 2022 року КК України [88] було доповнено ст. 435, у якій визначено кримінальну відповідальність за образу честі й гідності військовослужбовця. Специфіка вказаного складу кримінального правопорушення полягає у встановленні спеціальної умови – образа честі та гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї. Отже, фактично після припинення/скасування воєнного стану ця кримінально-правова норма може стати «дрімаючою» або «мертвою».

Міжнародно-правові підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців. Вказані підстави лише побічно стосуються військових кримінальних правопорушень. Більша частина положень міжнародних правових актів стосується визначення правил ведення війни та участі військовослужбовців у збройному конфлікті міжнародного та неміжнародного характеру.

Так, у Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено, що в разі збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру й виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення: з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто *hors de combat* унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведуться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-

які інші подібні критерії. Із цією метою є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно зазначених вище осіб:

- a) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- b) захоплення заручників;
- c) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
- d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні. Підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу. Безстороння гуманітарна організація, така, як Міжнародний комітет Червоного Хреста, може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту. Крім того, сторони конфлікту повинні шляхом укладення спеціальних угод докладати зусиль з метою введення в дію всіх або частини інших положень цієї Конвенції. Застосування попередніх положень не впливає на правовий статус сторін конфлікту [72].

У Римському статуті також передбачено, що особа не підлягає кримінальній відповідальності згідно із цим Статутом, якщо лише відповідне діяння на момент його вчинення не становить злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду. Визначення злочину підлягає буквальному тлумаченню й не повинно застосовуватися за аналогією. У випадку двозначності, визначення тлумачиться на користь особи, стосовно якої здійснюється розслідування, кримінальне переслідування або яку визнано винною. У ст. 24 зазначено, що особа не підлягає кримінальній відповідальності згідно зі Статутом за діяння, вчинене до набрання чинності цим Статутом. У разі внесення змін до закону, що застосовується до конкретної справи, до ухвалення остаточного рішення застосовується закон, що є більш сприятливим для особи, яка перебуває під слідством, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування або яку визнано винною [141].

Національне кримінальне законодавство передбачає норми, які є релевантними положенням Женевських конвенцій та Римського статуту МКС. Після його ратифікації 2024 року XX розділ КК України також було оновлено та

уточнено шляхом внесення змін і доповнень, спрямованих на визначення меж кримінальної відповідальності та покарання за воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини агресії.

Відповідно до ст. 25, суд має юрисдикцію щодо фізичних осіб відповідно до цього Статуту. Особа, яка вчинила злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, підлягає індивідуальній відповідальності й покаранню відповідно до цього Статуту. Відповідно до цього Статуту особа підлягає кримінальній відповідальності й покаранню за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, якщо ця особа: а) вчиняє такий злочин особисто, спільно з іншою особою або через іншу особу, незалежно від того, чи підлягає ця інша особа кримінальній відповідальності; б) наказує, підбурює або спонукає до вчинення такого злочину, якщо він фактично вчиняється або здійснюється замах на його вчинення; с) з метою сприяння вчиненню такого злочину здійснює пособництво, підбурювання чи в будь-який інший спосіб сприяє його вчиненню або замаху на нього, включаючи надання засобів для його вчинення; d) будь-яким іншим чином сприяє вчиненню або замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють зі спільною метою. Таке сприяння повинно здійснюватися умисно та: і) з метою сприяння злочинній діяльності чи досягненню злочинної мети групи в тих випадках, коли така діяльність чи мета пов'язана з учиненням злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду; або ii) з усвідомленням умислу групи вчинити злочин; е) стосовно злочину геноциду, прямо та публічно закликає інших до вчинення геноциду; f) здійснює замах на вчинення такого злочину, вчиняючи дію, яка є істотним кроком у його вчиненні, однак злочин виявляється незакінченим через обставини, що не залежать від намірів цієї особи. Однак особа, яка відмовляється від спроби вчинити злочин або іншим чином запобігає закінченню злочину, не підлягає покаранню відповідно до цього Статуту за замах на вчинення цього злочину, якщо ця особа повністю і добровільно відмовилася від злочинної мети. Жодне положення в цьому Статуті стосовно індивідуальної кримінальної відповідальності не впливає на відповідальність держав згідно з міжнародним правом [141].

Отже, міжнародний правовий документ також визначає загальні положення щодо меж кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців, проте за наявності чітко визначених умов – збройного конфлікту.

Відповідно до ст. 28, на додаток до інших підстав кримінальної відповідальності, згідно з цим Статутом, підпадають під юрисдикцію Суду такі злочини: а) військовий командир або особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, вчинені силами, які перебувають під його чи її фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його чи її фактичною владою і контролем, в результаті нездійснення ним або нею належного контролю над такими силами у випадках, коли: і) такий військовий командир чи така особа або знала, або за існуючих обставин на той момент повинна була знати, що ці сили вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини; та ii) такий військовий командир або така особа не вжила всіх необхідних і розумних заходів у межах його або її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування; б) стосовно відносин начальника й підлеглого, не описаних у пункті (а), начальник підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, вчинені підлеглими, які перебувають під його чи її фактичною владою і контролем, у результаті нездійснення ним чи нею належного контролю над такими підлеглими у випадках, коли: і) начальник або знав, або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини; ii) злочини стосувалися діяльності, що підпадає під фактичну відповідальність і контроль начальника; iii) начальник не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах його чи її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування [141].

Отже, відсутність чітко визначених міжнародно-правових засад кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців значно ускладнює процес формування цього напрямку в національному кримінальному законодавстві. Слід зазначити, що міжнародно-правові документи визначають особливості взаємодії з більшістю специфічних та уразливих категорій суб'єктів кримінальних правопорушень, таких як діти, жінки тощо. Водночас із урахуванням того, що процес притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності та покарання є специфічним, як і види покарань, які до них можуть бути застосовані, наявність визначеного та закріпленого на рівні міжнародних правових документів порядку сприяло б удосконаленню військового кримінального законодавства.

Аналогічну думку обстоюють і вчені. Наприклад, Т. Б. Ніколаєнко, розглядаючи міжнародні правові документи, вказує, що окреслюючи принципи щодо сприяння застосуванню заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, мінімальні стандартні правила наголошують на тому, що дія положень поширюється на всі категорії осіб, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, національного чи соціального походження, іншого статусу. Національним системам водночас рекомендовано розробити спектр заходів у виді усних санкцій, умовного звільнення, економічних санкцій чи грошового покарання; конфіскації; умовного покарання; виконання суспільно корисних робіт, направлення у виправний заклад з обов'язковою щоденною присутністю (ст. 1, 2 і 8) [97]. Рекомендації № R (2003)22 про умовно-дострокове звільнення концентрують увагу на використанні умовно-дострокового звільнення як ефективного й конструктивного засобу запобігання рецидивам, сприяння переселенню та забезпеченню запланованої, полегшеної та контрольованої реінтеграції засудженого в суспільство. Із дотриманням основоположних принципів верховенства права щодо забезпечення прав людини пріоритетну позицію сфокусовано на доступності положень цих норм усім категоріям засуджених з умовами та критеріями їх застосування (за «системою дискреційного» чи «обов'язкового звільнення») щодо кожного [111, с. 431–432].

Ігнорування військовослужбовців як специфічної категорії суб'єктів кримінальних правопорушень у міжнародних правових документах, як видається, може бути пояснене їх посиленням захистом у положеннях міжнародного гуманітарного права. Так, більшість особливостей кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців здебільшого охоплені Женевськими конвенціями, Римським статутом Міжнародного кримінального суду тощо. Це можна пояснити тим, що за відсутності збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, а також інших підстав для мобілізації, проходження строкової військової служби (за призовом), а також контрактної військової служби не потребує додаткового кримінально-правового захисту та спеціальних умов, крім тих, що вже передбачені національним кримінальним законодавством.

Статус вразливих категорій засуджених (діти, жінки, інваліди) врегульовано особливими правилами поведження з ними. Це норми Мінімальних стандартних правил, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правил стосовно поведження з ув'язненими жінками і заходів покарання для жінок-порушниць без позбавлення свободи (Бангкокські правила), Конвенція про права інвалідів та Факультативний протокол до неї. Водночас така категорія осіб, як військовослужбовці, залишилась поза увагою. Урегулювання стандартів поведження з ними лише презюмуються загальними нормами міжнародно-правових правил. Женевські конвенції, Додаткові протоколи зосереджені на правовому захисті осіб, які беруть участь у воєнних діях, стали пораненими, хворими, військовополоненими, а також інших категорій осіб, що не є такими учасниками. Для запобігання порушенням прав військовополонених Женевська конвенція про поведження з військовополоненими, зокрема, окреслила статус цих осіб, надаючи їм певні правові гарантії. Крім того, такі питання, як заборона посягань на життя, фізична недоторканність, заподіяння тілесних ушкоджень чи жорстоке поведження, катування, приниження честі та гідності, принизливе ставлення; врегулювання умов та місць утримання, праці, фінансових засобів, а також

звільнення від покарання з репатріацією після завершення військових дій, посіли своє місце. Крім того, наголошено на неприпустимості призначати кримінальні покарання, які не передбачені для осіб, що вчинили аналогічні діяння та належать до ЗС держави, у якій перебувають у полоні, а також позбавляти військового звання чи призначати пом'якшене аналогічне покарання більше за його обов'язковий мінімум [72]. Цим, власне, і вичерпуються особливості регулювання правових аспектів призначення та відбування покарання засудженими військовослужбовцями [111, с. 431–432].

Відповідно, визначення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, а також криміналізація певних видів військових кримінальних правопорушень здебільшого є результатом інтеграції в національне кримінальне законодавство положень міжнародного гуманітарного права. Це стосується не лише воєнних злочинів, а й відповідних підстав кримінальної відповідальності та покарання, а також звільнення від них військовослужбовців.

Прикладом наведеної тези є нещодавнє доповнення кримінального законодавства ст. 31-1, у якій визначено особливості кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників. Вказане корелюється з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду та, відповідно, зміни було внесено згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX [76]. *Наведене дозволяє констатувати, що фактично міжнародно-правові підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців впливають лише на загальні засади формування та функціонування цих інститутів.*

Соціальні підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців. Ця підгрупа передусім пов'язана з кримінологічними факторами. Повномасштабне вторгнення

російської федерації в Україну та активні бойові дії негативним чином вплинули на економічний розвиток держави, призвели до зменшення кількості робочих місць. Усе це можна вважати фоновими явищами, які зумовили зростання загального показника кримінальних правопорушень. Активна мобілізація, а також застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби також стали одними із причин збільшення кількості військових кримінальних правопорушень. Відповідно введення нової підстави для звільнення від покарання потребувало створення відповідних кримінально-правових гарантій, однією із яких стала криміналізація ухилення від прийняття на військову службу за контрактом.

Отже, у сучасних умовах, загострених військовою агресією російської федерації проти України, національне кримінальне законодавство в частині кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців продовжує активно розвиватись. Вказане зумовлене появою нових суспільних відносин, які потребують кримінально-правового захисту та кримінально-правових інститутів/субінститутів, які визначають, окреслюють чи зумовлюють нові вектори розвитку військової кримінально-правової політики. *Водночас за таких умов та з урахуванням кількості змін і доповнень щодо вдосконалення кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців, які було внесено до КК України з 2022 року, було б доцільним прийняти окремий законодавчий акт, спрямований на кримінально-правове регулювання суспільних відносин у сфері військової служби та військового обов'язку.*

Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що основними підставами соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців є нормативно-правові та кримінологічні, що зумовлено зростанням кількості військових кримінальних правопорушень і потребою у розв'язанні цієї проблеми шляхом застосування заходів кримінально-правового характеру та встановленням додаткових кримінально-правових гарантій захисту прав військовослужбовців. Міжнародно-правові підстави відтворюють здебільшого межі та загальні засади кримінальної

відповідальності та покарання військовослужбовців, а також захист їх інтересів в умовах збройного конфлікту. Соціальні підстави безпосередньо пов'язані з кримінологічними та утворюють платформу для подальшого розвитку військового напрямку кримінального права.

1.3. Досвід європейських країн щодо кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців

В умовах євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні, актуалізується потреба у вивченні відповідних кримінально-правових стандартів, які застосовуються в державах-членах Європейського Союзу з метою вдосконалення національних кримінальних законодавств. Не є винятком і аналіз останніх, спрямований на виявлення позитивного досвіду кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, який може бути запозичений для інтеграції в українську кримінально-правову політику в частині захисту військової служби. З урахуванням особливостей досліджуваного виду кримінальних правопорушень та вчинення їх спеціальним суб'єктом для вивчення було обрано країни, які є не лише членами ЄС, а й НАТО, що зумовлено потребою у встановленні специфіки військового кримінального права держав, які беруть участь у врегулюванні криз та операціях із реагування на надзвичайні та воєнні стани. Для забезпечення цієї мети в межах дослідження обрано такі країни, як Латвія, Польща, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Франція та Чехія.

Латвія. Кримінальне законодавство Латвії передбачає приблизно аналогічний українському підхід до визначення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. Зокрема, КК Латвії визначено, що одним з основних видів покарань може бути направлення до дисциплінарного батальйону, а додатковим – позбавлення військового чи спеціального звання, а також орденів, медалей, почесних звань і відзнак.

Відповідно до ст. 31 КК Латвії, військовослужбовці строкової служби, які вчинили злочини, можуть бути направлені в дисциплінарний батальйон у випадках, передбачених законом, на строк від трьох місяців до двох років, а також якщо суд, ураховуючи обставини справи та особу засудженого, визнає доцільним застосувати направлення в дисциплінарний батальйон на той самий строк замість позбавлення волі на строк до трьох років. Переведення до дисциплінарного батальйону в місцях позбавлення волі не може бути застосовано до осіб, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Відповідно до ст. 34 КК Латвії, якщо особа, яка має військове звання чи спеціальне звання, засуджена за вчинення тяжких злочинів, вона може бути позбавлена цього звання чи звання за вироком суду. Відповідно до ст. 43 законодавства, якщо позбавлення волі призначено військовослужбовцю або військовозобов'язаному, який підлягає призову або мобілізації, то у воєнний час суд може відстрочити виконання покарання до закінчення воєнних дій з направленням засудженого до діючої армії. У таких випадках суд також може відстрочити виконання додаткових вироків. Якщо засуджений, направлений до діючої армії, буде стійким захисником Батьківщини, то за клопотанням відповідного військового керівництва суд може звільнити його від відбування покарання або замінити покарання іншим, більш м'яким. Якщо особа, щодо якої відстрочено виконання покарання, вчинить новий злочин, суд приєднує до нового вироку раніше призначене покарання в порядку, передбаченому ст. 39 цього Кодексу [3].

Види кримінальних правопорушень, які можуть вважатись воєнними злочинами, викладені в розділі XI КК Латвії – «Злочини державної військової служби». Кримінальним законодавством передбачено одинадцять складів злочинів: непокора (ст. 227 КК Латвії); опір начальнику або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 228 КК Латвії); самовільне відлучення солдата (ст. 229 КК Латвії); дезертирство (ст. 230 КК Латвії); ухилення від державної служби шляхом нанесення собі каліцтва чи іншим способом (ст. 231 КК Латвії); розтрата або втрата офіційного майна (ст. 232 КК Латвії); порушення

правил несення вартової служби (ст. 233 КК Латвії); порушення правил внутрішнього службового розпорядку (ст. 234 КК Латвії); побиття або катування солдата (ст. 235 КК Латвії); наклеп, вчинений солдатом проти солдата (ст. 236 КК Латвії); зловживання владою, зловживання повноваженнями та нехтування службовими обов'язками (ст. 237 КК Латвії) [3].

Варто зауважити, що латвійське кримінальне законодавство передбачає достатньо короткий перелік військових кримінальних правопорушень, які здебільшого є основними й такими, що передбачені в кримінальних кодексах більшості європейських країн. Такий підхід зумовлений тим, що Латвія після завершення Другої світової війни не брала участь у збройних конфліктах, у зв'язку з чим криміналізація додаткових складів кримінальних правопорушень не була доцільною. Національне кримінальне законодавство до повномасштабного вторгнення російської федерації також передбачало приблизно аналогічний перелік таких суспільно небезпечних діянь.

Більш комплексний підхід до питання кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців представлений у кримінальному законодавстві Польщі. Так, *Кримінальний кодекс Польщі* містить два спеціальні розділи, присвячені особливостям кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. У розділі XXXVII КК Польщі викладено загальні положення, що застосовуються до солдатів. Так, у законодавстві визначено, що положення загальної та особливої частин цього кодексу поширюються на військовослужбовців, якщо військова частина не містить інших положень. Під час застосування до військовослужбовця умовного притягнення до кримінальної відповідальності можна також вимагати від відповідного начальника накладення стягнення, передбаченого Статутом військової дисципліни. Якщо за вчинене правопорушення передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 5 років і призначене за нього покарання не буде більшим, ніж 2 роки позбавлення волі, суд може призначити військовослужбовцю або особі, призначеній на строкову військову службу, основне покарання у виді військового арешту [6].

Аналіз КК Польщі дозволяє виокремити дві специфічні риси: по-перше, у випадку вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцем, заходи кримінально-правового впливу є додатковими відносно заходів, передбачених польським військовим правом; по-друге, кримінальним законодавством встановлено спеціальні умови для призначення більш м'якого покарання та/або зміни умов відбування покарання військовослужбовцями.

Покарання у виді військового ув'язнення триває не менше 3 місяців і не більше 2 років. Відбувається покарання у виді військового ув'язнення в призначеній для цього в'язниці. Під час відбування покарання засуджений проходить військову підготовку і зобов'язаний працювати чи навчатися та підтримувати порядок у закладі. Крім того, коли в положеннях загальної частини кодексу вживається термін «позбавлення волі», це також слід розуміти як покарання у виді військового арешту. Якщо призначене покарання у виді військового арешту не перевищує 6 місяців, суд може призначити покарання у виді обмеження волі офіцеру, прапорщику, військовослужбовцю строкової, строкової чи військової служби. Покарання у виді обмеження волі триває не менше одного місяця і не більше одного року. Під час відбування покарання у виді обмеження волі засуджений: 1) зобов'язаний залишатися у встановленому місці з моменту закінчення роботи до ранкової зміни протягом 2 днів на тиждень, а також додатково від пробудження до ранкової зміни кожного дня, який вважається неробочим; 2) позбавлений права обіймати функції в громадських організаціях, що діють у війську; 3) не може бути підвищений у військовому званні або призначений на вищу посаду; 4) не може отримати щорічну відпустку [6].

В Україні аналогом військового ув'язнення є тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Відповідно до ст. 62 КК України [88], таке покарання може бути призначене на строк від шести місяців до двох років. Аналогічно польському законодавству, в КК України передбачено, що таке покарання також може бути призначене, якщо суд, урахувавши обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі

на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Підставою, яка унеможливорює застосування тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі є наявність факту попереднього відбування особою покарання у виді позбавлення волі.

У КК Польщі також передбачено, що під час призначення покарання у вигляді обмеження волі суд може: 1) вимагати відрахування від 10 до 25 % заробітної плати до Державного казначейства або на соціальні цілі, визначені судом; 2) зобов'язати засудженого повністю або частково відшкодувати шкоду, завдану злочином; 3) зобов'язати засудженого вибачитися перед потерпілою стороною. Додатковими покараннями, які застосовуються до солдатів, крім покарань, перелічених у ст. 38, можуть також бути пониження в посаді та пониження у військовому званні. Пониження в посаді включає втрату військового звання та присвоєння звання рядового. Суд може розпорядитися щодо пониження в посаді в разі визнання військовослужбовця винним у вчиненні злочину або навмисного правопорушення, якщо це вимагають характер і обставини діяння. Пониження у військовому званні передбачає втрату займаного звання та повернення до безпосередньо нижчого чину офіцерів, прапорщиків і старшин. Суд може знизити військове звання в разі засудження за вчинення службового злочину, якщо цього вимагають характер і обставини діяння. Застосування до військовослужбовця положень ст. 55 суд також може обмежитися призначенням стягнення у вигляді пониження у військовому званні або пониження у військовому званні [6].

Відповідно до ст. 58 КК України [88], до військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби) може бути застосоване покарання у виді службового обмеження, яке призначається на строк від шести місяців до двох років. Зокрема, за наявності відповідних підстав таким видом покарання може бути замінено покарання у виді обмеження та позбавлення волі. У кримінальному законодавстві також визначено, що із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування

в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Слід зазначити, що національне кримінальне законодавство, на відміну від польського, не передбачає жодних інших умов, які мають застосовуватись до військовослужбовця, якому призначено покарання у виді службового обмеження, а також обмеження волі. Отже, *такий досвід Польщі може бути запозичений та інтегрований до ч. 2 ст. 58 КК України.*

У разі засудження за сукупність злочинів із застосуванням покарання у виді позбавлення громадських прав і покарання у виді пониження в посаді або пониження у військовому званні суд призначає лише позбавлення громадських прав у разі сукупного покарання. У разі засудження за сукупність злочинів із застосуванням покарання у виді пониження у військовому званні та покарання у виді пониження в посаді суд призначає лише пониження в посаді в разі комбінованого покарання. Суд, заслухавши командира частини або викладену ним думку військового колективу, може звільнити особу від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на строк до 6 місяців, якщо відстрочка тривала не менше 6 місяців і військовослужбовець за цей час особливо відзначився на службі. Звільнення від покарання згідно з § 3 тягне за собою, відповідно до закону, погашення судимості. Щодо військовослужбовця строкової служби, засудженого за злочин, вчинений під час проходження строкової служби, до покарання у вигляді позбавлення волі на строк до одного року, штрафу або додаткового покарання за ст. 55 суд може постановити постанову про погашення судимості після звільнення в запас, якщо покарання відбуло [6].

Отже, більш предметним є і підхід польського законодавця до визначення специфічних умов призначення покарання військовослужбовцям, які вчинили кримінальні правопорушення в сукупності, а також зняття та погашення

судимості. У кримінальному законодавстві України правила призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень і сукупністю вироків, а також обчислення строків погашення судимості для всіх категорій суб'єктів кримінальних правопорушень (окрім неповнолітніх) є однаковими.

Усі кримінальні правопорушення в польському законодавстві диференційовано залежно від виду: 1) злочини проти обов'язку нести військову службу; 2) порушення правил військової дисципліни; 3) порушення правил поведінки щодо підлеглих; 4) злочини проти правил поводження зі зброєю та військовою технікою; 5) порушення правил несення служби; 6) злочини проти військового майна [6]. Наведена структура також може бути запозичена для українського кримінального законодавства, зокрема з огляду на широкий перелік видів військових кримінальних правопорушень.

Необхідно відзначити, що на відміну від латвійського та польського кримінальних законодавств, які в частині кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців є схожими на КК України, у КК Німеччини законодавцем використано дещо інший підхід.

Так, у *Кримінальному кодексі Німеччини* передбачено декілька видів кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені військовослужбовцями. У § 109 встановлено кримінальну відповідальність за ухилення від військової служби через каліцтво. У нормі визначено, що той, хто призведе себе чи іншу особу за її згодою до непридатності до військової служби шляхом каліцтва чи в інший спосіб, карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років. Якщо злочинець спричиняє непридатність на певний період часу, покарання передбачає позбавлення волі на строк до п'яти років або штраф. Замах карається законом. У § 109а визначено, що той, хто шляхом шахрайства або обману ухиляється сам або сприяє іншій особі в ухиленні від виконання військового обов'язку постійно чи протягом певного періоду, повністю чи від певного виду служби, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом. Замах карається законом [4].

Необхідно відзначити, що в кримінальному законодавстві України [88] наведені два види суспільно небезпечних діянь об'єднані в одній кримінально-правовій нормі – в ст. 409 КК України передбачено кримінальну відповідальність за ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману. Водночас німецьке кримінальне законодавство за такі суспільно небезпечні діяння передбачає більш суворий розмір покарання – до п'яти років, на відміну від українського, у якому передбачено покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

Цікавим також є підхід щодо кримінально-правового захисту Збройних Сил Німеччини – Бундесверу. Відповідно до § 109d, той, хто поширює неправдиву або сильно спотворену інформацію, поширення якої може порушити діяльність Бундесверу у виконанні його завдань щодо національної оборони, карається позбавленням волі на строк не більше п'яти років або штрафом. Замах карається законом. Аналогічним є підхід до захисту оборонного обладнання. Відповідно до § 109e, той, хто без дозволу знищує, пошкоджує, змінює, робить непридатним для використання або вилучає засоби оборони або об'єкт чи установку, яка повністю або частково служить для захисту національної оборони чи захисту цивільного населення від небезпеки війни, і тим самим ставить під загрозу безпеку Федеративної Республіки Німеччини, ефективність військ або життя людей, карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років. Будь-яка особа, яка свідомо виробляє або постачає такий предмет або матеріал, призначений для нього з дефектами, і таким чином свідомо спричиняє небезпеку, згадану в пункті 1, карається таким самим чином. В особливо тяжких випадках передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до десяти років. Той, хто спричиняє небезпеку з необережності у випадках, зазначених у ч. 1, або навмисно чи з необережності у випадках, зазначених у ч. 2, карається позбавленням волі на строк не більше п'яти років або штрафом,

якщо злочин не карається більш суворим покаранням згідно з іншими положеннями [4].

Отже, німецьке кримінальне законодавство здебільшого орієнтоване на забезпечення захисту національної безпеки й обороноспроможності. Аналіз КК Німеччини надає підставу для констатації, що в законодавстві здебільшого відсутні безпосередньо передбачені види військових кримінальних правопорушень.

Так, наприклад, відповідно до § 109f, будь-яка особа, яка діє для офісу, партії чи іншої асоціації за межами територіальної сфери дії цього Закону, для забороненої асоціації або одного з її посередників: 1) збирає інформацію з питань національної оборони; 2) керує розвідувальною службою, що займається питаннями національної оборони; 3) вербує або підтримує будь-яку з цих видів діяльності і таким чином служить зусиллям, спрямованим проти безпеки Федеративної Республіки Німеччини або ефективності військ, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом, якщо діяння не підлягає більш суворому покаранню відповідно до інших положень. Виняток зроблено для заходів, які здійснюються з метою інформування громадськості в межах звичайної преси чи радіо. Замах карається законом [4].

Наведене положення також свідчить про те, що в більшості випадків кримінальне законодавство Німеччини спрямоване на забезпечення захисту національної безпеки та оборони країни без урахування негативних факторів, які можуть бути наслідком порушення встановленого порядку несення військової служби.

Відповідно до § 109g, той, хто робить ілюстрацію чи опис засобів захисту, військової установки чи об'єкта чи військової операції, або дозволяє такий ілюстрації чи опису досягти іншої особи, і тим самим свідомо ставить під загрозу безпеку Федеративної Республіки Німеччина чи ефективність військ, карається позбавленням волі на строк не більше п'яти років або штрафом. Той, хто фотографує з повітряного судна зону чи об'єкт у межах територіальної сфери дії цього Закону або дозволяє такий фотографії чи створеному зображенню досягти

іншої особи, і тим самим свідомо ставить під загрозу безпеку Федеративної Республіки Німеччини чи ефективність військ, карається позбавленням волі на строк не більше двох років або штрафом, якщо діяння не карається згідно з параграфом 1. Той, хто у випадках, зазначених у ч. 1, дозволяє зображенню чи опису досягти іншої особи і тим самим спричиняє небезпеку не свідомо, а навмисно чи з необережності, карається позбавленням волі на строк не більше двох років або штрафом. Однак діяння не карається, якщо винний діяв з дозволу відповідального органу [4].

Наведене положення співвідноситься з кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки, види яких викладені в I розділі Особливої частини КК України.

Відповідно до § 109h, той, хто на користь іноземної держави вербує німця для військової служби у військовій чи квазівійськовій установі або постачає такого німця її вербувальникам або для військової служби в такій установі, карається позбавленням волі від трьох місяців до п'яти років. У § 109i визначено, що на додаток до позбавлення волі строком не менше одного року за правопорушення, передбачене статтями 109e і 109f, суд може позбавити особу можливості обіймати державні посади, можливості отримати права на публічних виборах і права голосувати або обирати в державних справах (стаття 45 (2) і (5)). Відповідно § 109k, якщо було вчинено правопорушення згідно з розділами 109d–109g предмети, які були вироблені діянням або були використані чи призначені для його вчинення чи приготування, а також зображення, описи та записи, з якими пов'язане правопорушення згідно з розділом 109g, бути конфіскованим. Застосовується розділ 74a. Об'єкти, згадані в реченні 1 № 2, повинні бути конфісковані навіть без вимог п. 3 ст. 74 та ст. 74b, якщо цього вимагають інтереси національної оборони. Це також стосується випадків, коли злочинець діяв без вини [4].

Відсутність військових кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві Німеччини можна пояснити тим, що такі суспільні відносини

регулюються окремим нормативно-правовим актом, спрямованим на унормування положень військово-кримінального законодавства.

Так, А. М. Ониськів зазначає, що в Німеччині діє Воєнно-кримінальний закон від 30 березня 1957 року («Wehrstrafgesetz», WStG) у редакції від 5 травня 1974 року, який належить до основних кримінальних законів цієї держави. У розділі I Особливої частини WStG «Злочинні діяння проти обов'язків військової служби» передбачено кримінальну відповідальність за самовільну відсутність (§ 15), дезертирство (§ 16), самокалічення (§ 17), ухилення від військової служби шляхом обману (§ 18). Ознаки складу самовільної відсутності передбачають залишення військовослужбовцем без дозволу командира військової частини або нез'явлення до неї умисно або з необережності на строк більше трьох календарних днів (ч. 1). Суб'єктом цього злочину є лише військовослужбовець бундесверу. Згідно з ч. 2 § 15 військовослужбовець бундесверу, який невинно або через необережність опинився за межами місця служби, але протягом трьох календарних днів не повідомив про себе у свій підрозділ, в іншу військову частину або в будь-яку установу Німеччини, підлягає кримінальній відповідальності. На відміну від дезертирства, за замах на самовільну відсутність кримінальна відповідальність не передбачена. Дезертирство описано в § 16 як самовільне залишення військової служби або самовільна відсутність по місцю військової служби з метою: а) ухилення від несення військової служби назавжди; б) тимчасового ухилення від несення військової служби в період підготовки або проведення бойової операції; в) юридичного ухилення від несення військової служби без дозволу командира з метою постійного ухилення від виконання військового обов'язку в період збройного конфлікту. Крім того, як передбачено в ч. 2, караним є і замах на дезертирство. У ч. 3 передбачено підставу для пом'якшення покарання за дезертирство: дійове каяття (якщо протягом місяця військовослужбовець повернувся до місця служби і заявив про готовність до подальшого несення військового обов'язку). Самокалічення (§ 17) передбачає заподіяння каліцтва або приведення у непридатний до військової служби стан себе або іншого військовослужбовця з метою ухилитися від проходження

військової служби постійно. Кримінально караним вважається й часткове самокалічення або непридатність до військової служби на певний час (тимчасово) (ч. 2), а також замах на самокалічення. Таким чином, особливістю відповідного складу злочину є передусім суб'єкт його вчинення. Ним може бути як військовослужбовець, який сам собі спричиняє шкоду здоров'ю, так і інший військовослужбовець, який вчиняє відповідні дії щодо іншого. Крім того, кримінальна відповідальність за § 17 WStG настає не за самокалічення військовослужбовця, а за вчинення його та ухилення в результаті цього від проходження військової служби [112, с. 334].

Такий підхід може бути позитивно оцінений і гідний для запозичення в національну кримінально-правову практику, оскільки унормування положень щодо кримінально-правового регулювання суспільних відносин у сфері військової служби в окремому нормативно-правовому акті надає можливість розвантажити кримінальне законодавство та більш цілеспрямовано підійти до захисту національної безпеки країни.

Кримінальне законодавство Словаччини також передбачає для військовослужбовців такі види покарань, як втрата почесних звань і нагород, а також покарання у виді втрати військового та іншого звання. Відповідно до § 55, засуджений зобов'язаний відбутися покарання у виді обов'язкових робіт не пізніше одного року з дня винесення наказу про виконання цього вироку. Суд також може накласти на правопорушника відповідні обмеження або зобов'язання на цей період, як зазначено в розділі 51(1), 3 і 4, спрямовані на ведення належного життя зазвичай зобов'язують його відшкодувати, відповідно до його сил і здібностей, шкоду, яку він завдав злочинним діянням. Строк, протягом якого перебуває засуджена особа а) не зміг відбувати покарання у вигляді обов'язкових робіт у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності або через те, що на той час йому не було призначено роботу, б) проходив строкову військову службу або іншу службу замість обов'язкової військової служби, в) проживав за кордоном, г) перебував під вартою або відбував покарання у вигляді позбавлення волі в іншій справі [5]. Відповідно до § 64, покарання у виді втрати військового та

іншого звання полягає в зниженні засудженого військового звання до солдата, а якщо він перебуває на службі, то його звання в цьому корпусі позбавляється. Суд призначає винному, який має таке звання, покарання у вигляді позбавлення військового та іншого звання, якщо засудив його за умисний злочин до позбавлення волі на строк не менше двох років без умовного відстрочення його виконання. Суд може призначити це покарання на додаток до меншого терміну позбавлення волі або на додаток до іншого покарання, якщо він засуджує злочинця, який є членом збройних сил або військовослужбовцем, і якщо, враховуючи характер вчиненого злочину, цього вимагає дисципліна та порядок у збройних силах або на службі [5].

Особлива частина кримінального законодавства Словаччини передбачає декілька розділів, присвячених військовим кримінальним правопорушенням: злочини проти військової служби: перешкоджання придатності до служби (§ 379); невиконання військового обов'язку (§ 380), ухилення від військової служби (§ 381); злочини проти служби в збройних силах: порушення особистих і матеріальних зобов'язань (§ 389); злочини проти захисту Батьківщини: співпраця з ворогом (§ 390); військова зрада (§ 391); служба в іноземній армії (§ 392); військові злочини: невиконання наказу (§ 393); відмова або примушування до порушення військового обов'язку (§ 395); образа серед солдатів (§ 396); насильство над начальником (§ 399); порушення прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців (§ 400); ухилення від виконання службових обов'язків або військової служби (§ 401); дезертирство (§ 405) [5].

Отже, наведений перелік кримінально протиправних діянь майже повністю відповідає переліку військових кримінальних правопорушень, передбачених КК України. Єдиною відмінністю є їх диференціація за більш вузькими напрямками, а також дещо уточнені чи змінені диспозиції, що зумовлено орієнтуванням на потреби держави та суспільства.

У контексті цього дослідження показовим є *кримінальне законодавство Угорщини*, яке передбачає комплексний підхід до кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців. Так, у КК Угорщини у XII главі викладено

положення, що стосуються солдат. Відповідно до ст. 127, для цілей цього Закону солдат є професійним членом Збройних сил Угорщини, поліції, парламентської охорони, пенітенціарної організації, професійної організації з ліквідації наслідків стихійних лих і цивільних служб національної безпеки. Положення цього Закону застосовуються до солдатів, за винятками, викладеними в цій главі. Лише військовослужбовець може вчинити військовий злочин. Відповідно до ст. 128 КК Угорщини, військовослужбовець, який вчинив військовий злочин: а) проти солдата союзних збройних сил, або б) гуманітарну діяльність, що здійснюється в іноземній військовій зоні, як частина миротворчої або гуманітарної операції, або під час іншої іноземної служби проти солдатів іншої держави вчинені під час спільного виконання службового завдання. Для цілей пункту (1) а) солдат союзних збройних сил є членом поліції або служби цивільної оборони держави союзних збройних сил, а для цілей параграфу (1) б) солдат іншої держави також є членом поліції або служби цивільної оборони іншої держави. Відповідно до ст. 130, солдат не може бути покараний за дію, виконану за наказом, якщо лише він не знав, що, виконуючи наказ, він вчиняє злочин; 2) за злочин, вчинений на підставі наказу, особа, яка віддає наказ, несе відповідальність також як виконавець, якщо військовослужбовець знав, що, виконуючи наказ, він вчиняє злочин; в іншому випадку особа, яка віддає наказ, відповідає як непрямий виконавець. Відповідно до ст. 131 кримінального законодавства, за винятком випадків, зазначених у частині (1) статті 66, винний не підлягає покаранню за військовий злочин, якщо минув один рік після припинення його службових відносин [1].

З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що в законодавстві військові кримінальні правопорушення передбачені в розділі, у якому викладені суспільно небезпечні діяння, які посягають на специфічні сфери службової діяльності (поліцейська, пенітенціарна тощо), водночас останні диференційовані відповідно до суб'єктів, які вчиняють такі діяння.

Кримінальним законодавством також передбачено основні й додаткові покарання, які можуть бути застосовані до таких осіб. У ст. 135 визначено, що

до солдата можуть бути застосовані такі види покарань: пониження або припинення службових відносин. Воно може бути призначене разом з іншим покаранням, а якщо максимальне покарання за вчинений злочин не перевищує трьох років позбавлення волі, а також може бути призначене і самостійно. Військове покарання не застосовується, якщо солдату заборонено займатися громадськими справами. Покарання у вигляді припинення служби не застосовується до призовника. Відповідно до ст. 136, додатковими покараннями є пониження в ранзі або продовження часу очікування наступного звання. Також може бути накладено штраф. Додаткове військове покарання не може бути призначене на додаток до військового покарання або якщо військовослужбовцю заборонено займатися громадськими справами [1].

Кримінальне законодавство Угорщини відрізняється від більшості можливістю призначати військовослужбовцям покарання у виді продовження терміну отримання наступного звання. В українському КК також відсутній аналог такому заходу кримінально-правового впливу.

Відповідно до ст. 132 КК Угорщини, якщо засуджену особу можна залишити на службі, суд виносить постанову про ув'язнення, призначене за злочин, що не перевищує один рік, або про тримання у військовій в'язниці, якщо засуджена особа не вчинила злочин повторно. Якщо службові відносини засудженого припинено, вирок або його частина, що залишилася, виконується в місцях позбавлення волі [1]. Військова в'язниця є аналогом гауптвахти, яка застосовується для тримання військовослужбовців, яким призначено покарання у виді арешту.

Згідно зі ст. 137 КК, після пониження в посаді солдат втрачає звання та почесне звання. Пониження в посаді застосовується, якщо правопорушник став негідним звання. У ст. 138 кримінального законодавства вказано, що звільнення зі служби допускається, якщо винний став непридатним для служби. Згідно зі ст. 139, у разі пониження в ранзі військовослужбовець має бути знижений до рангу, нижчого за той, який він мав на момент винесення рішення про кримінальне правопорушення. Пониження у званні застосовується, якщо злочин завдає шкоди

престижу звання, але пониження у званні не є необхідним. Одночасно з пониженням у званні визначається час перебування в нижчому званні від одного до двох років. Відповідно до ст. 140, у разі продовження періоду очікування, період очікування, призначений для підвищення до наступного звання професійного співробітника військових і цивільних служб національної безпеки, має бути продовжений. Продовження має бути визначено роками, а його тривалість не може перевищувати половини періоду очікування, встановленого для рангу. У разі продовження періоду очікування період очікування, необхідний для підвищення на наступний рівень оплати праці, має бути продовжений для професійних співробітників поліції, парламентської охорони, пенітенціарної організації та професійної організації з ліквідації наслідків стихійних лих. Подовження має бути визначено роками, а його тривалість не може перевищувати половини періоду очікування, призначеного для платіжної категорії. Період очікування подовжується, якщо військовослужбовець має отримати підвищення або просування, відслуживши довший період очікування. У випадку військових період очікування, зазначений у § 1 та 2, має розумітися як обов'язковий [1].

Водночас слід зазначити, що кримінальне законодавство Угорщини [1] не передбачає спеціального розділу, у якому було б викладено види кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені військовослужбовцями в розумінні таких, які викладені в національному кримінальному законодавстві. КК Угорщини має XIV главу, якою передбачено кримінальну відповідальність за воєнні злочини: вербування (ст. 146), порушення режиму припинення вогню (ст. 147), насильство над послом (ст. 148), насильство над охоронюваними особами (ст. 149), наказ вбивати тих, хто вижив (ст. 150), використання живого щита (ст. 151), напад на охоронюване майно (ст. 153), мародерство (ст. 154), застосування зброї, забороненої міжнародними договорами (ст. 155), напад на гуманітарну організацію (ст. 156), неправомірне використання значка, захищеного міжнародним правом (ст. 157).

Перелічені види кримінальних правопорушень належать до тих, що посягають на встановлений у міжнародному гуманітарному праві порядок участі в міжнародному збройному конфлікті. Отже, суспільні відносини, пов'язані з порядком проходження військової служби, залишились поза увагою угорського законодавця.

Аналогічний підхід застосовано і в *кримінальному законодавстві Франції*. КК Франції передбачає розділ, у якому викладено види військових злочинів і правопорушень, які класифіковано на ті, що вчиняються в умовах міжнародного збройного та неміжнародного збройного конфлікту. У ст. 461-1 КК Франції [2] передбачено, що злочини, визначені в цій книзі, вчинені під час міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту та у зв'язку з цим конфліктом, у порушення законів і звичаїв війни або міжнародних конвенцій, що застосовуються до збройних конфліктів, проти осіб або власності, зазначених у ст. 461-2 до 461-31, становлять військові злочини або правопорушення.

Водночас французьке кримінальне законодавство не передбачає кримінальних правопорушень, які посягають на порядок несення військової служби. У КК Франції також не визначено будь-яких особливостей кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, що також відрізняє його від попередньо розглянутих. Аналогічно Німеччині, такі суспільні відносини регулюються окремим нормативно-правовим актом, яким є Кодекс воєнної юстиції (далі – КВЮ).

А. М. Ониськів вказує, що на відміну від Німеччини, у КВЮ Франції не передбачено кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби. Відповідні діяння охоплюються складом дезертирства. У КВЮ Франції кримінальна відповідальність за дезертирство диференційована законодавцем та передбачена у 23 статтях. Так, у них встановлено відповідальність за дезертирство, вчинене в межах країни, поєднане з втечею за кордон, у складі організованої групи, поєднане з переходом на бік ворога, під час ворожої загрози, коли існує реальна загроза потрапити в полон, або коли особа вже перебуває в полоні, або під час ведення бою, зі зброєю. Крім

того, КВЮ визначає, що кримінально караним визнається підбурювання до дезертирства та його приховування. Дезертирством всередині країни, що вчиняється в мирний час, визнається: 1) відсутність будь-якого військовослужбовця без дозволу командування у підрозділі, на базі, на кораблі, у військовому або цивільному госпіталі, або в пенітенціарній (тюремній) установі, у якій він був попередньо заарештований після шести днів зафіксованої відсутності; 2) нез'явлення будь-якого військовослужбовця, який діяв самостійно, у частину або у підрозділ, у якого завдання, відпустка або звільнення закінчаться через два тижні; 3) відсутність військовослужбовця без дозволу на момент відправлення військового корабля або повітряного судна, до якого він приписаний або на борту якого він перебуває, якщо він не з'явиться до місця служби по закінченні відстрочки. Крім того, у КВЮ Франції передбачено особливості кваліфікації дезертирства, вчиненого молодим солдатом, яким визнається особа, яка перебуває на службі менше трьох місяців. Він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за дезертирство лише у випадку, якщо перебував поза місцем служби понад 1 місяць. Відповідно до КВЮ Франції, кримінально караним є такий спосіб ухилення від проходження військової служби, як самокалічення, яким визнається приведення себе в непридатний стан для проходження військової служби. На відміну від українського та німецького законодавства, відповідно до якого самокалічення визнається способом ухилення від військової служби, що передбачає закінчення цього злочину з моменту припинення виконання обов'язків військової служби, за КВЮ Франції караним визнається викриття військовослужбовця, який приводив себе у стан, непридатний для проходження військової служби, з метою тимчасово або назавжди ухилитися від проходження військової служби. Таким чином, відповідне діяння вважається закінченим з моменту спричинення військовослужбовцем шкоди здоров'ю самому собі [112, с. 334–335].

Кримінальне законодавство Чехії, з огляду на спільну історію із Словаччиною, є аналогічним. У Загальній частині КК Чехії передбачено, що суд може призначити покарання у вигляді втрати почесних звань або відзнак, якщо

засуджує винного до безумовного покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше двох років за умисний злочин, вчинений з особливо ганебних мотивів. Втрата почесних звань або відзнак полягає у втраті засудженим нагород, почесних відзнак та інших почесних звань, присвоєних згідно з національним законодавством. Суд може призначити покарання у вигляді втрати військового звання, якщо він засуджує винного до безумовного покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше двох років за умисний злочин, вчинений з особливо тяжких мотивів. Суд може призначити це покарання на додаток до іншого покарання, якщо цього вимагає характер вчиненого злочину, дисципліна та порядок у збройних силах. Втрата військового звання полягає в зниженні засудженого військового звання до рядового [7].

Відповідно, аналогічними є і види військових кримінальних правопорушень: перешкоджання придатності до служби (§ 369); невиконання військового обов'язку (§ 370), ухилення від військової служби (§ 371); неприбуття на військову службу (§ 372); непроходження позачергової служби в збройних силах (§ 373); непроходження строкової служби в збройних силах через недбалість (374); невиконання наказу (§ 375); недбале виконання наказу (§ 376); опір і примушування до порушення військового обов'язку (§ 377); образа серед солдатів (§ 378); образа серед солдатів з насильством або з погрозою застосування насильства (§ 379); образа військовослужбовця рівного званням із застосуванням насильства або погрозою його застосування (§ 380); насильство над начальником (§ 381); порушення прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців одного звання (§ 382); порушення прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців підлеглого чи нижчого складу (§ 383) [7].

Таким чином, проведене дослідження надає можливість підсумувати, що більшість кримінальних законодавств розглядуваних держав мають схожу з українською систему покарань і видів кримінальних правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями. *Схожими рисами визначено:* 1) застосування однакових видів покарань, основними з яких є військове ув'язнення; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або

кваліфікаційного класу службові обмеження для військовослужбовців; позбавлення державних нагород; 2) можливість заміни покарання у виді позбавлення волі більш м'яким за наявності визначених законодавством підстав; 3) схожі види кримінальних правопорушень, видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за їх вчинення (Латвія, Польща, Угорщина та Чехія).

Відмінними рисами визначено: 1) диференціація видів військових кримінальних правопорушень відповідно до конкретних суспільних відносин, на які здійснюється кримінально протиправний вплив (Словаччина, Чехія); 2) можливість застосовувати до військовослужбовців, яким призначено покарання у виді службових обмежень додаткових обов'язків (окрім відрахування в дохід держави певної суми) (Польща).

Позитивним і доцільним для запозичення визначено створення окремого нормативно-правового акта, скерованого на регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з посяганням на порядок несення військової служби (Німеччина, Франція). Метою такого нормативно-правового акта має стати регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з кримінально протиправним посяганням на порядок несення військової служби. Структура документа має передбачати: 1) загальні терміни, які використовуються в нормативно-правовому акті; 2) загальні положення щодо кримінальної відповідальності та підстав для звільнення від кримінальної відповідальності (за аналогією із загальними, що викладені в національному кримінальному законодавстві); 3) загальні положення щодо покарання та звільнення від покарання (за аналогією із загальними, що викладені в національному кримінальному законодавстві). Попри потребу у визначенні специфіки кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, змістове наповнення такого нормативно-правового акта має відповідати загальним принципам кримінального права та положенням чинного КК України.

Висновки до розділу 1

1. Проаналізовано особливості становлення та розвитку національного кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності військовослужбовців, а також визначено тенденції та пріоритетні напрями формування кримінально-правової політики в цій сфері.

З урахуванням основних тенденцій розвитку кримінального законодавства у сфері кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців виявлено поступове посилення їх меж, що зумовлено: 1) актуалізацією військового права, визначеною потребою в забезпеченні нормального функціонування сектору оборони; 2) необхідністю в унормуванні кримінально-правових відносин між державою та військовослужбовцями, які порушили кримінальне законодавство; 3) необхідністю в розмежуванні заходів кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до цивільних і військових осіб. Визначено, що посилення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців відбулося шляхом внесення змін і доповнень як до Загальної, так і до Особливої частин Кримінального кодексу України, а також інших нормативно-правових актів, якими було врегульовано порядок несення військової служби.

2. Розкрито і систематизовано передумови створення специфічних кримінально-правових заходів, які можуть застосовуватись до військовослужбовців.

Доведено, що підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців мають бути диференційовані на такі: 1) нормативно-правові; 2) соціальні; 3) кримінологічні; 4) міжнародно-правові. Визначено, що нормативно-правову платформу кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в Україні утворює Конституція, якою встановлено загальні засади захисту інтересів держави та суспільства, однією з яких є захист Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України.

З'ясовано, що відсутність чітко визначених міжнародно-правових засад кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців суттєво ускладнює процес формування цього напрямку в національному кримінальному законодавстві. Зауважено, що міжнародні правові документи визначають особливості взаємодії з більшістю специфічних і вразливих категорій суб'єктів кримінальних правопорушень. Водночас, з огляду на те, що процес притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності та покарання не є типовим, як і види покарань, які до них можуть бути застосовані, наявність визначеного та закріпленого на рівні міжнародних правових документів порядку сприяло би вдосконаленню військового кримінального законодавства.

Встановлено, що визначення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, а також криміналізація певних видів військових кримінальних правопорушень частково є результатом інтеграції в національне кримінальне законодавство положень міжнародного гуманітарного права. Це стосується не лише воєнних злочинів, а й відповідних підстав кримінальної відповідальності та покарання, а також звільнення від них військовослужбовців.

3. Досліджено національне законодавство європейських країн, яким урегульовано суспільні відносини у сфері порядку проходження військової служби та визначено правові заходи їх захисту.

З урахуванням особливостей досліджуваного виду кримінальних правопорушень та можливості вчинення їх спеціальним суб'єктом для вивчення було обрано країни, які є членами ЄС та НАТО, що зумовлено потребою у встановленні специфіки військового кримінального права держав, які беруть участь у врегулюванні криз та операціях із реагування на надзвичайні та воєнні стани. Для забезпечення цієї мети в межах дослідження обрано такі країни, як Латвія, Польща, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Франція та Чехія.

Аргументовано положення про те, що кримінальне законодавство більшості європейських країн мають схожу з українською систему покарань і видів кримінальних правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями. Схожими рисами визначено: 1) застосування однакових видів покарань,

основними з яких є військове ув'язнення; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; службові обмеження для військовослужбовців; позбавлення державних нагород; 2) можливість заміни покарання у виді позбавлення волі більш м'яким за наявності визначених законодавством підстав; 3) схожі види кримінальних правопорушень, видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за їх вчинення (Латвія, Польща, Угорщина та Чехія). Відмінними рисами визначено: 1) диференціацію видів військових кримінальних правопорушень відповідно до конкретних суспільних відносин, на які здійснюється кримінально протиправний вплив (Словаччина, Чехія); 2) можливість застосовувати до військовослужбовців, яким призначено покарання у виді службових обмежень додаткових обов'язків (окрім відрахування в дохід держави певної суми) (Польща).

Позитивним і доцільним для імплементації визначено створення окремого нормативно-правового акта, скерованого на регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з посяганням на порядок несення військової служби (Німеччина, Франція). Структура документа має передбачати: 1) перелік загальних термінів, які використовуються в нормативно-правовому акті; 2) загальні положення щодо кримінальної відповідальності та підстав для звільнення від кримінальної відповідальності (за аналогією із загальними, що викладені в національному кримінальному законодавстві); 3) загальні положення щодо покарання та звільнення від покарання (за аналогією із загальними, що викладені в національному кримінальному законодавстві). Попри потребу у визначенні специфіки кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, змістове наповнення такого нормативно-правового акта має відповідати загальним принципам кримінального права й положенням чинного КК України.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ

2.1. Види покарань, пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям

Інститут покарання є одним з ключових інститутів кримінального права. Це зумовлено тим, що саме покарання (вид і розмір) за вчинене кримінальне правопорушення надає можливість забезпечити виконання основного завдання кримінального законодавства – запобігання кримінально протиправній діяльності. З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну система покарань, їх зміст і підстави призначення зазнали змін, скерованих на забезпечення мети посилення кримінально-правового захисту суспільних відносин в умовах воєнного стану. Це також стосується видів та розмірів покарань, які можуть бути призначені військовослужбовцям.

На думку О. П. Рябчинської, можливо розглядати систему покарань з позиції доктринальної моделі (конструкції), яка формулюється в результаті теоретичного моделювання та втілюється в нормативні приписи в ході законотворчого процесу, трансформуючись у законодавчі конструкції статей, що визначають види покарань, підстави й порядок їх застосування. Теоретична модель системи покарань, об'єктивуючись у кримінальному законі через статті, присвячені поняттю покарання, визначенню переліку видів покарань, їх легальній класифікації тощо, не утворює аналогічну законодавчу конструкцію. Певна відмінність спостерігається в тому, що вказані кримінально-правові конструкції об'єднані в розділі X «Покарання та його види», а отже, нормативні приписи виділяють види покарань, а не їх систему. Юридичні конструкції видів покарань є результатом нормотворчої діяльності, які відображають результати теоретичного моделювання того чи іншого покарання, визначення його місця

серед інших видів покарань тощо. Саме як юридичні конструкції слід оцінювати конструкції окремих видів покарань [143, с. 101].

Слід зазначити, що система покарань, передбачена в національному кримінальному законодавстві, надає можливість визначити ступінь їх суворості, відповідно від послідовності викладення в ст. 50 КК України – від найменш суворого у виді штрафу – до найбільш суворого у виді довічного позбавлення волі.

Варта підтримки теза науковця стосовно того, що під час формулювання видів покарань законодавець рідко звертається до такого прийому законодавчої техніки, як дефініція, використовуючи його фактично лише в межах наведення дефініції поняття покарання (ч. 1 ст. 50 КК України), а також штрафу як грошового стягнення (ч. 1 ст. 53 КК України). Зробив він це з дотриманням основних вимог, що висуваються до формулювання дефініцій, а саме у вказаних дефініціях покарання та штрафу наявні тема й рема поняття, що визначається, тематичний компонент дефініції містить однозначний юридичний термін, що використовується в науковому обігу та включений до словникового фонду закону, рематичний компонент слугує для розкриття змісту тематичного компонента, дефініція містить ознаки феномена, які розкривають його правову природу, та призначена для активного використання й чіткого пояснення пов'язаних із нею кримінально-правових приписів. Кримінально-правові приписи в текстуальному аспекті є відмінними один від одного, що зумовлено їх різною будовою й обігом, пов'язаним зі структурними особливостями нормативного тексту. Встановлення мінімального та максимального обсягу кримінально-правового припису безпосередньо пов'язують з проблематикою визначення їх оптимальних меж, що своєю чергою визначає здатність до сприйняття їх змісту, а отже, практичну реалізацію [143, с. 101].

Це також стосується покарань, які можуть бути призначені військовослужбовцям. Аналіз ст. 54, 54-1, 58, 60, 62 КК України дає змогу констатувати, що законодавець не тлумачить поняття викладених видів

покарань, а лише визначає підстави та коло суб'єктів, до яких його може бути застосовано.

Ю. А. Пономаренко переконує, що право покарання (*jus puniendi*) – це повноваження держави щодо встановлення санкцій, застосування й виконання покарань щодо осіб, які вчиняють злочини, надане їй українським народом шляхом суспільного договору. Таке розуміння цього поняття, на думку вченого, дозволяє в подальших дослідженнях вивчати підстави, межі й порядок здійснення цього повноваження держави [120, с. 120–121]. Вчений також вказує, що обов'язковість переліку покарань для суду жодною мірою не визначає його системних властивостей, а тому не повинна відображатися серед ознак системи покарань. Внутрішня впорядкованість вичерпної множини видів покарань у переліку хоча сама по собі і не свідчить про його системність, проте є необхідною передумовою для існування його системних властивостей. Інакше кажучи, якби цей перелік не мав певної закритої множини видів покарань, розташованих у певному порядку, питання про його системність взагалі ставитися не могло б. Системності ж переліку видів покарань може надавати лише поява в нього певної інтегративної властивості, зумовленої внутрішньою впорядкованістю вичерпної множини видів покарань, що входять до нього. Встановлений кримінальним законом перелік видів покарань є саме системою покарань. Останню ж можна визначити як встановлену кримінальним законом узгоджену та впорядковану закриту множину видів покарань, що є підставою для визначення караності окремих видів кримінальних правопорушень [122, с. 451, 453].

Слід зазначити, що національне кримінальне законодавство виокремлює специфічні підсистеми покарань, які можуть бути призначені спеціальним суб'єктам: неповнолітнім і військовослужбовцям. Види покарань, які можуть бути призначені неповнолітнім, на відміну від військовослужбовців, викладені в окремому розділі Загальної частини КК України. Водночас, попри розбіжності в підході до розбудови інституту покарання, можна констатувати наявність окремих підсистем, однією з яких є підсистема покарань військовослужбовців. До такої підсистеми належать такі покарання: 1) позбавлення військового,

спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 2) позбавлення державної нагороди України; 3) службові обмеження для військовослужбовців; 4) арешт; 5) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Для зручності подальшого дослідження вбачається за доцільне спочатку здійснити розгляд видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі.

Таким чином, першим видом покарання, пов'язаного з позбавленням волі, є арешт. Слід зазначити, що обмеження переліку суб'єктів, до яких може бути застосоване таке покарання, є новелою кримінального законодавства 2023 року, внесеною відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року № 3342-IX [78].

У пояснювальній записці до проекту вказаного законодавчого акта визначено, що арешт з моменту започаткування в законодавстві суттєво змінився та фактично втратив своє соціальне і правове призначення. Проте впродовж усього часу існують правові, організаційні проблеми його застосування, виконання та відбування (арештні дома до цього часу належним чином не створені, а засуджені до арешту тримаються в арештних домах, що створені при слідчих ізоляторах, статус арештних домів в слідчих ізоляторах є недостатньо врегульованим, а фінансове забезпечення – надмірним). Водночас в умовах воєнного стану існує необхідність в оптимізації слідчих ізоляторів, зокрема в збільшенні місць за рахунок ліквідації арештних домів, передусім для тримання військовополонених у дільницях для тримання військовополонених, згідно з вимогами ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення». За таких обставин обмеження волі та арешт як види покарань під час передбаченого порядку їх виконання втрачають своє кримінально-правове та соціальне призначення, потребують значної фінансової витратності. Отже, через неефективність застосування цих покарань постає необхідність їх виключення, перегляду або створення нових умов їх застосування та порядку виконання, впровадження нових, альтернативних покарань [134].

Таким чином, ураховуючи наведене, можна сформулювати декілька висновків щодо оцінки нового законодавчого підходу до визначення підстав та особливостей застосування покарання у виді арешту. По-перше, можна констатувати, що кількість випадків застосування такого виду покарання після визначення єдиним суб'єктом, до якого воно може бути застосоване – військовослужбовця, дійсно, зменшилась.

Відповідно до судової статистики, 2019 року покарання у виді арешту було застосовано до 2500 осіб, 2020 року – 2483, 2021 року – 2825, 2022 року – 1850, 2023 року – 2069, 2024 року – 669 осіб [146]. Водночас такі статистичні дані можуть бути пояснені не стільки ефективністю нової редакції ст. 60 КК України та передбаченими підставами її застосування, скільки тим, що арешт як вид покарання передбачений в обмеженому переліку санкцій норм Особливої частини кримінального законодавства.

На цьому наголошують і вчені. Так, наприклад, Є. С. Назимко та Т. І. Пономарьова зазначають, що аналіз санкцій Особливої частини кримінального законодавства дає змогу стверджувати, що арешт як вид покарання залишився передбаченим не лише за військові кримінальні правопорушення, а і за вчинення загальнокримінальних протиправних діянь (передбачених, наприклад, ч. 2 ст. 136, ст. 195, ст. 286, ст. 321, ст. 364–1 КК України (у якій встановлено кримінальну відповідальність за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, що не має відношення до військової служби) тощо). Такий підхід є неаргументованим з огляду на те, що залишення арешту в санкціях наведених норм створює хибне уявлення про альтернативність санкцій та широкий перелік видів покарань, які можуть бути призначені. Наведене законодавче рішення не лише не здійснило жодного позитивного впливу, але і сформувало потребу в додатковому нормативно-правовому забезпеченні [100, с. 55–56].

На доповнення думки вчених необхідно вказати на те, що арешт як вид покарання за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку

несення військової служби передбачений у санкціях лише двох статей – ч. 1 ст. 406 КК України, у якій встановлено кримінальну відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості та ч. 1 ст. 413 КК України, де встановлено межі кримінальної відповідальності та покарання за втрату військового майна. Водночас аналіз судових вироків дозволяє констатувати те, що, по-перше, часто арешт застосовується до військовослужбовців на підставі ст. 69 КК України (окрім вчинення діянь, передбачених ст. 403, 405, 407, 408, 429, які унеможливають призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом); по-друге, така можливість призводить до суддівського суб'єктивізму під час оцінки обставин кримінального правопорушення.

Відповідно до вироку Сумського районного суду Сумської області від 27 березня 2025 року (справа № 587/856/25), особу було обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України за таких обставин: *солдат як військовослужбовець військової служби, проходячи її в умовах воєнного стану, у порушення вищезазначених вимог законодавства, діючи з прямим умислом, усвідомлюючи протиправність своїх дій, приблизно о 09 год 42 хв 16 січня 2025 року, перебуваючи в н.п. Кияниця Сумського району Сумської області, під час доведення бойового розпорядження коменданта прикордонної комендатури швидкого реагування мобільного прикордонного загону Державної прикордонної служби України за № 128-БР-(гриф)-24-вих від 13 січня 2025 року, про перехід до оборони та утримання батальйонного району оборони, зосередивши основні зусилля на відбитті наступу угруповань противника; недопущенні прориву противника в глибину оборони батальйонно-тактичної групи (бригади), який доведено начальником третього відділу прикордонної служби мобільного прикордонного загону Державної прикордонної служби України, у присутності свідків інспектора прикордонної служби 1-ї категорії старшого радіотелеграфіста групи зв'язку третього відділу прикордонної служби старшого сержанта, інспектора прикордонної служби 2-ї категорії водія управління третього відділу прикордонної служби старшого*

солдата, лікаря медичного пункту прикордонної комендатури швидкого реагування, заступника начальника відділу морально психологічного забезпечення, в інший спосіб умисно не виконав наказ, посилаючись на незадовільний стан здоров'я та низький морально-психологічний стан, що спростовується довідкою військово-лікарської комісії Харківського військово-медичного клінічного центру (клінічний госпіталь) Державної прикордонної служби України від 1 січня 2025 року та довідкою огляду медичним працівником особового складу третього відділу прикордонної служби мобільного прикордонного загону Державної прикордонної служби України, відповідно до яких в обвинуваченого обмежень чи інших протипоказань щодо виконання посадових обов'язків та бойових завдань на момент огляду не має. Умисне невиконання письмового бойового розпорядження коменданта прикордонної комендатури швидкого реагування мобільного прикордонного загону Державної прикордонної служби України від 13.01.2025 обвинуваченим, доведеного в усній формі, потягла за собою підрив дисципліни підрозділу, зниження рівня бойової готовності, невиконання завдань за призначенням. З урахуванням того, що обвинувачений визнав повністю свою вину, обставин, що обтяжують покарання військовослужбовця встановлено не було, суд ухвалив призначити покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді 6 (шести) місяців арешту з відбуванням покарання на гауптвахті [46].

Відповідно до вироку Макарівського районного суду Київської області від 18 лютого 2025 року (справа № 370/2350/24), особу було обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, за таких обставин: відповідно до наказу командувача Сухопутних військ Збройних сил України від 24 квітня 2024 року № 211-РС старшого солдата звільнено із займаної посади та призначено на посаду старшого оператора розрахунку відділення протитанкових ракетних комплексів взводу протитанкових ракетних комплексів роти протитанкових ракетних комплексів військової частини. На виконання вказаного наказу командувача Сухопутних військ Збройних сил України начальником видано наказ від 27 квітня 2024 року

№ 118 (по стройовій частині), відповідно до якого старшого стрільця відділення охорони взводу охорони роти охорони старшого солдата вважати таким що справи та посаду здав і вибув до нового місця служби – до військової частини. Однак солдат близько 09 год 00 хв 30 квітня 2024 року, перебуваючи за місцем служби, у порушення нормативно-правових актів, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, тобто діючи умисно, в умовах воєнного стану, з особистих мотивів, відкрито, у присутності інших військовослужбовців, зокрема: заступника начальника, заступника командира роти охорони з МПЗ, командира взводу охорони роти охорони, інструктора з рекрутингу та контрактної служби, отримавши законний усний наказ свого начальника про звільнення його, старшого солдата з посади старшого стрільця відділення охорони взводу охорони роти охорони та призначення на посаду старшого оператора розрахунку відділення протитанкових ракетних комплексів взводу протитанкових ракетних комплексів роти протитанкових ракетних комплексів військової частини відповідно до наказу командувача Сухопутних військ Збройних сил України від 24 квітня 2024 року № 211-РС (по особовому складу) та наказу начальника від 27 квітня 2024 року № 118 (по стройовій частині) відмовився виконати вказані накази та вибути до нового місця служби. Обвинувачений визнав свою вину в повному обсязі, обставин, які обтяжують покарання військовослужбовця встановлено не було, суд ухвалив призначити покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років. На підставі ст.75 КК України було вирішено звільнити від відбування призначеного покарання з випробуванням з іспитовим строком 3 роки, поклавши на нього обов'язки відповідно до п. 1, 2, ч. 1 ст. 76 КК України, а саме: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання [43].

Таким чином, за наявності схожих обставин вчинення кримінального правопорушення, а також однаково позитивної посткримінальної поведінки

судом було обрано різні способи реагування. Причому в першому випадку особа повинна була реально відбутися покарання у виді арешту, а в другому випадку, попри те, що було призначено більш суворий вид покарання, особу було звільнено з випробуванням. Отже, урахувуючи вказане, видається доцільним підтримати думку науковців, які вважають, що наразі є потреба в удосконаленні санкцій норм, у яких встановлено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, які можуть вчинятись військовослужбовцями.

У контексті досліджуваного виду покарання також варто звернути увагу на редакцію ч. 2 ст. 60 КК України, де визначено, що арешт не застосовується до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років [88]. Водночас, відповідно до ст. 26 Закону України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу» [74], однією з підстав для звільнення військовослужбовців-жінок з військової служби через сімейні обставини або з інших поважних причин (у мирний час, в особливий період та під час дії особливого правового режиму воєнного стану) є вагітність і перебування у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також якщо дитина потребує домашнього догляду тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку. У зв'язку з цим вбачається за доцільне уточнити потребу в окремій вказівці на те, що арешт не може бути застосований до вагітних жінок.

Частота застосування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців також значно змінилась після введення в дію особливого правового режиму воєнного стану. Так, відповідно до судової статистики [146], 2020 року такий вид покарання було призначено 22 особам, 2021 року – 32, 2022 року – 115 особам, 2023 року – 676, 2024 року покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців було призначено 604 особам. Така ситуація може бути пояснена збільшенням кількості військовослужбовців, а отже, зростанням кількості випадків вчинення ними військових кримінальних правопорушень. Водночас не можна залишити поза увагою те, що наразі на практиці застосування такого виду покарання також

не позбавлено недоліків, зумовлених не повною мірою вичерпною редакцією ст. 62 КК України та суддівським суб'єктивізмом.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 62 КК України, покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених Кодексом, а також якщо суд, ураховуючи обставини справи й особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк [88].

Необхідно відзначити, що в умовах воєнного стану застосування такого виду покарання, фактично, можливо за вчинення кримінальних правопорушень, не пов'язаних з виконанням військового обов'язку. Це може бути пов'язане, по-перше, з тим, що за вчинення військових суспільно небезпечних діянь в умовах воєнного стану найнижча мета покарання у виді позбавлення волі зазвичай п'ять років. По-друге, як було зазначено вище, застосування більш м'якого покарання, ніж передбачене законом на підставі ст. 69 КК також виключається за вчинення більшості таких протиправних діянь.

Проте в цьому контексті цікавим є те, що практика суду свідчить про наявність випадків, коли до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, яке входить до переліку таких, що виключають можливість застосування ст. 69 КК України застосовуються положення цієї норми.

Так, відповідно до вироку Червонозаводського районного суду м. Харкова від 28 серпня 2024 року (справа № 646/7437/24), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, за таких

обставин: обвинувачений під час проходження військової служби у військовій частині 3 листопада 2022 року вирішив стати на злочинний шлях та, діючи умисно, в умовах воєнного стану, без дозволу командування та поважних причин тимчасово, незаконно ухилитись від проходження військової служби та проводити час на власний розсуд. Так, реалізуючи свій злочинний умисел, солдат у порушення вказаних вище нормативно-правових актів, діючи з прямим умислом, а саме усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, з метою тимчасово ухилитися від проходження військової служби та з мотивів небажання переносити труднощі військової служби, через особисту недисциплінованість і несумлінне ставлення до виконання своїх службових обов'язків, та за відсутності законних підстав 3 листопада 2022 року в умовах воєнного стану без поважних причин самовільно залишив місце служби – тимчасове розташування підрозділу та без відповідних дозволів командирів і начальників, без документального оформлення відпустки чи відрядження, перебував у невстановленому місці. Доводячи свій злочинний умисел до кінця солдат у період з 3 листопада 2022 року до 14 травня 2024 року, в умовах воєнного стану, незаконно постійно перебував поза межами місця несення військової служби, а саме тимчасове розташування підрозділу та проводив час на власний розсуд не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби та без поважних причин. За час відсутності в розташуванні військової частини солдат обов'язки з військової служби за посадою не виконував, перебуваючи поза межами території місця служби в медичні установи не звертався, правоохоронні органи, органи державної влади або органи місцевого самоврядування про свою належність до військової служби, про вчинене ним ухилення від військової служби та про його причини не повідомляв, вільний час проводив на власний розсуд, до 14 травня 2024 року до моменту звернення останнього до органу досудового розслідування. Суд ухвалив визнати особу винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, та призначити йому покарання із застосуванням ст. 69 КК України

у виді 2 (двох) років позбавлення волі; відповідно до ч. 1 ст. 62 КК України, замінити покарання у виді позбавлення волі на покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців строком на 2 (два) роки [49].

З огляду на обставини, викладені у вирокі, можна констатувати, що військовослужбовець вчинив триваюче кримінальне правопорушення – самовільне залишення військової частини або місця служби в період з 3 листопада 2022 року до 14 травня 2024 року. Внесення змін до ч. 1 ст. 69 КК України, які полягали в уточненні переліку кримінальних правопорушень, що унеможливають застосування цієї норми, відбулось у грудні 2022 року. Відповідно до ч. 2 ст. 5 КК України, закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі [88]. Проте з урахуванням того, що особою було вчинено триваюче кримінальне правопорушення, до особи мали застосовуватися положення кримінального законодавства у редакції, чинній на момент завершення такого діяння.

Про це також вказано у ВС/ККС у справі № 220/1260/70 від 11 листопада 2021 року, де зазначено, що в разі триваючого злочину (проступку) особа вчиняє один раз певну дію і впродовж тривалого часу перебуває безперервно в злочинному стані. Для цього виду злочинів характерним є неспівпадіння моменту закінчення складу злочину та моменту фактичного завершення протиправних дій. У поняття «час вчинення триваючого злочину» має включатися увесь проміжок часу, протягом якого особа безперервно вчиняла триваюче діяння на стадії закінченого злочину. Завершення триваючого злочину – це день його припинення за волею або всупереч волі винного, зокрема викриття особи у вчиненні злочину. Покарання засудженому має бути призначено в межах санкції статті, чинної на момент вчинення (завершення) ним кримінального правопорушення [131]. На відміну від корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, факт укладення угоди про визнання винуватості в кримінальних провадженнях щодо

військових кримінальних правопорушень не є підставою для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (на відміну від звільнення від покарання з випробуванням). Таким чином, недостатньо визначеним залишається те, на якій підставі судом було призначено військовослужбовцю, який вчинив самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану, покарання у виді позбавлення волі строком на два роки із застосуванням положень ст. 69 КК України.

Позитивним прикладом застосування ст. 62 КК України є обставини справи, викладені у вирокі Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 19 березня 2025 року (справа № 208/1959/25), відповідно до якого *особа обвинувачується в тому, що він, будучи військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та проходячи її на посаді командира відділення командира бойової машини 1-го механізованого відділення 2-го механізованого взводу 2-ї механізованої роти механізованого батальйону військової частини, у порушення вимог нормативно-правових актів, діючи з прямим умислом, в умовах воєнного стану, з мотивів небажання виконувати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України в безпосередньому зіткненні з противником, 28 січня 2025 року о 14 год 53 хв, перебуваючи на території одного з приватних будинків у населеному пункті Горіхове Покровського району Донецької області, відкрито відмовився виконати бойове розпорядження командира механізованого батальйону військової частини майора № БР-523/287дск КСП Новопавлівка від 27 січня 2025 року, яке винесено на підставі бойового розпорядження командира окремої механізованої бригади Збройних сил України, від 26 січня 2025 року № БР-1/467дск, що було доведено командиром, відповідно до якого, солдату до 22 год 28 січня 2025 року необхідно вибути до населеного пункту Срібне Покровського району Донецької області для відновлення та закріплення ПВ «Мак», чим підірвав бойову готовність і боєздатність підрозділу, що могло призвести до прориву російсько-окупаційними військами оборони Збройних Сил України на зазначеній ділянці*

оборони. Судом було ухвалено особу визнати винним за ч. 4 ст. 402 КК України та призначити йому узгоджене сторонами покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді одного року шести місяців позбавлення волі. На підставі ст. 62 КК України було прийнято рішення замінити призначене покарання у виді одного року шести місяців позбавлення волі на один рік шість місяців тримання в дисциплінарному батальйоні [40].

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 402 КК України не належить до протиправних діянь, які унеможливають застосування до особи положень ст. 69 КК України, тому з урахуванням позитивної посткримінальної поведінки особи, про що свідчить укладення угоди про визнання винуватості, рішення суду є доцільним. Водночас варто відмітити те, що підходи до оцінки можливості зміни та пом'якшення покарання, а також встановлення можливості звільнення від нього військовослужбовців, які вчинили військові кримінальні правопорушення в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану значно відрізняються. Це також стосується і позиції судів.

Показовими в цьому контексті є обставини, викладені у вирокі Садгірського районного суду м. Чернівці від 18 січня 2023 року (справа № 726/78/23), відповідно до якого особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, за таких обставин: 18 листопада 2022 року начальник штабу видав бойове розпорядження № 136-дск, згідно з яким солдату з метою якісного виконання бойового завдання командира батальйону наказано прибути до 23 год 20 листопада 2022 року в район виконання бойового завдання окремого гірсько-штурмового батальйону, тобто до пункту тимчасової дислокації вказаного батальйону. Водночас солдат був викликаний в кабінет № 12 штабу військової частини, де йому близько 14 год помічник командира військової частини з правової роботи в присутності старшого офіцера відділення проведення службових розслідувань і заступниці командира мінометної батареї з морально-психологічного забезпечення військової частини усно довів бойове розпорядження начальника штабу – першого заступника командира окремого гірсько-штурмового

батальйону № 136-дск від 18 листопада 2022 року щодо необхідності прибуття до 23 год 20 листопада 2022 року в район виконання бойового завдання окремого гірсько-штурмового батальйону. Однак навідник кулеметного відділення кулеметного взводу військової частини солдат військової служби за контрактом 18 листопада 2022 року, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, посягаючи на встановлений порядок підлеглості, порушуючи військову дисципліну, через особисту недисциплінованість і несумлінне ставлення до виконання своїх службових обов'язків, з мотивів хибно зрозумілих інтересів служби, в умовах воєнного стану, у порушення вимог вказаного законодавства, після доведення йому бойового розпорядження, без поважних причин, у присутності вказаних службових осіб, в усній формі відкрито відмовився виконати наказ начальника, тобто бойове розпорядження начальника штабу, яке видано у встановленому Законом порядку, відповідною особою в межах наданих їй повноважень, не суперечило чинному законодавству, не передбачало явно злочинного змісту, не було пов'язане з порушенням конституційних прав і свобод обвинуваченого, у зв'язку з чим підлягало беззастережному та неухильному виконанню з боку останнього [44]. Відповідно до вироку, особі було призначено покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років та на підставі ст. 75 КК України звільнено від покарання з випробуванням з іспитовим строком на два роки.

17 березня 2023 року Чернівецьким апеляційним судом, відповідно до апеляційної скарги заступника керівника Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Західного регіону на вирок Садгірського районного суду м. Чернівців від 18 січня 2023 року було ухвалено новий вирок, відповідно до якого було скасовано звільнення від покарання з випробуванням та остаточно призначено покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років. В обґрунтуванні апеляційним судом було вказано, що звільнення від відбування покарання з випробуванням військовослужбовця за невиконання наказу в умовах воєнного стану, а саме наказу для вибуття в район бойових дій

для захисту Вітчизни від збройної агресії ворога, на думку колегії суддів, не лише не сприятиме запобіганню вчинення нових кримінальних правопорушень іншими особами, а навпаки, породить у них впевненість у тому, що можна відмовитися захищати Вітчизну, не виконувати накази командирів і реального покарання за це не настане. Це може призвести, як слушно зазначив апелянт, до підриву військової дисципліни у військах, розлагодженості дій, спрямованих на захист суверенітету держави, що в умовах воєнного стану є неприпустимим. Крім того, колегія суддів вважає, що виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства є безпідставним, оскільки останній відкрито відмовився виконати наказ командира в період воєнного стану, а періодичне з'явлення його для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації не змінить його ставлення до конституційного обов'язку захищати Вітчизну, її незалежність і територіальну цілісність [50]. 11 липня 2023 року таку позицію підтримав і Верховний Суд [126].

Проте наведені вище вироки засвідчують, що тенденція до пом'якшення покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України, шляхом призначення нижчої за визначену в санкції ч. 4 ст. 402 КК України найнижчу межу позбавлення волі та заміни цього виду покарання на тримання в дисциплінарному батальйоні, а також застосування до військовослужбовців, які вчинили такі суспільно небезпечні діяння звільнення від покарання з випробуванням залишається незмінною, попри вказану позицію Верховного Суду. Логічним поясненням такої ситуації є те, що вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України в умовах воєнного стану не є підставою для незастосування заохочувальних кримінально-правових норм.

Аналогічну позицію також висловлено в постанові Верховного Суду від 23 травня 2024 року (справа № 185/4595/22), де зазначено, що відсутність належного реагування держави, зокрема суду під час призначення покарання за вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби під час збройної агресії та

повномасштабного вторгнення збройних сил російської федерації на територію України, нівелює визначену ст. 50, 65 КК України мету призначення покарання і може призвести до збільшення рівня злочинності у військах, зниження рівня дисципліни та підриву боєготовності військових підрозділів, неспроможності забезпечення командуванням військових частин належного виконання завдань з оборони держави, захисту незалежності й територіальної цілісності України, що призводить до порушення прав та інтересів суспільства і держави загалом. Непокора є злочином із формальним складом, а отже, кримінальна відповідальність за його вчинення не залежить від настання суспільно небезпечних наслідків. Цей злочин порушує закріплений у військових статутах порядок керування військами, який встановлюється з метою забезпечення їх постійної бойової готовності, перешкоджає нормальному виконанню військовими частинами та підрозділами покладених на них завдань. Тому відсутність конкретних тяжких наслідків сама собою не спростовує того, що вчинене діяння в умовах воєнного стану за наведених вище обставин, посягаючи на встановлений порядок підлеглості, негативно позначилося на організованості й порядку у військовій частині, боєготовності та боєздатності військового формування, і тим самим заподіяло істотну шкоду суспільним відносинам у сфері встановленого порядку несення військової служби, що охороняються кримінальним законом, та було здатне створити реальну загрозу спричинення такої шкоди, що й визначає суспільну небезпеку вчиненого ним кримінального правопорушення [128].

Отже, варто підтримати позицію вчених [100] та доповнити перелік кримінальних правопорушень, вчинення яких унеможлиблює застосування до особи ч. 1 ст. 69 КК України більш м'якого покарання, ніж передбачено законом ст. 402 КК України, та викласти її в такій редакції:

1. За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне

правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 402, 403, 405, 407, 408, 429, 437-439, 442, 442-1 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за це кримінальне правопорушення. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. За вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених цією частиною, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

Додатковим аргументом на користь наведеної позиції є те, що це унеможливить заміну позбавлення волі на тримання в дисциплінарному батальйоні, оскільки відповідно до положень ч. 1 ст. 62 КК України це можливо лише у випадках, коли позбавлення волі призначається на строк не більше двох років.

У цьому контексті також доцільним видається визначити в ст. 62 КК України вчинення військового кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як підставу, яка унеможливило застосування такого виду покарання як тримання в дисциплінарному батальйоні. Вказана позиція зумовлена, по-перше, тим, що цей вид покарання може бути призначений строком від 6 місяців до 2 років, тоді як у санкціях частин норм кримінального законодавства, у яких встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану передбачено виключно покарання у виді позбавлення волі здебільшого строком від п'яти

років. По-друге, заміна позбавлення волі на тримання у дисциплінарному батальйоні також є недоцільною, оскільки це унеможлиблює застосування до таких осіб положень ст. 81-1 КК України.

Отже, з урахуванням вказаного, вбачається за доцільне викласти ст. 62 КК України в такій редакції:

Стаття 62. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

1. Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

2. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

3. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які вчинили військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Таким чином, проведене дослідження засвідчує, що попри системну роботу законодавця щодо вдосконалення видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі, які можуть застосовуватись до військовослужбовців, низка прогалин залишається актуальною для правозастосовної практики. Більшість таких прогалин пов'язані з відсутністю єдиного підходу до систематизації видів

військових кримінальних правопорушень, які унеможлиблюють застосування заохочувальних кримінально-правових норм, а також не до кінця відпрацьованим порядком застосування до військовослужбовців такого виду покарання як арешт, що зумовлено потребою в удосконаленні кримінально-правової норми, у якій визначено підстави та межі його призначення.

2.2. Види покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям

Покарання, не пов'язані з позбавленням волі, вважаються такими, що спрямовані на реалізацію низки принципів кримінально-правової політики та створення кримінально-правових норм, які відповідатимуть рекомендаціям, викладеним у міжнародних правових документах. Необхідно зазначити, що в кримінальних законодавствах усіх зарубіжних держав більшість видів покарань, які можуть бути призначені загальним суб'єктам взагалі та військовослужбовцям зокрема є такими, що не пов'язані із позбавленням волі. Тоді як безпосередньо позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі може бути призначено лише за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів та лише тоді, коли особу не можна виправити без ізоляції від суспільства. Водночас аналіз норм Загальної частини КК України надає підставу для констатації, що такі види покарань також не позбавлені певних недоліків, які на практиці можуть призводити до порушення прав людини.

Таким чином, застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, надає можливість вирішити одразу декілька важливих завдань. По-перше, забезпечити принцип гуманізму кримінально-правової політики, реалізувавши при цьому принцип невідворотності кримінального покарання та здійснивши виховну функцію. По-друге, покарання особи без ізоляції від суспільства надає можливість зекономити державні кошти, необхідні для утримання засуджених у

місяцях позбавлення волі. По-третє, більшість видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі передбачають відрахування коштів у державний бюджет. Це стосується і тих каральних засобів кримінально-правового характеру, які можуть бути призначені військовослужбовцям (наприклад, службові обмеження для військовослужбовців).

В останні роки особливо популяризувався підхід, відповідно до якого призначення більш м'якого покарання або звільнення від відбування покарання здійснюється на підставі укладення угод про визнання винуватості. Таким чином законодавцем було забезпечено заходи, скеровані на сприяння активній участі кримінальних правопорушників у розслідуванні вчинених ними суспільно небезпечних діянь.

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 «Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12 “Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод”» визначено, що у випадках, коли в кримінальному провадженні одночасно вбачаються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, передбачені ст. 46 КК, та для призначення обвинуваченій особі покарання на підставі угоди між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим (надійшла укладена між сторонами угода про примирення), суд, враховуючи, що стаття кримінального закону, яка передбачає таке звільнення від кримінальної відповідальності, має імперативний (обов'язковий) характер, а також беручи до уваги встановлені обставини, повинен: за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим (вчинення першим злочину невеликої тяжкості чи з необережності – злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування обвинуваченим потерпілому завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також дійсного примирення з останнім, про що свідчить, крім іншого, згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від

кримінальної відповідальності на цій підставі) та згоди обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав – відмовити згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК в затвердженні угоди про примирення та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК; за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим, у разі якщо потерпілий заперечує проти такого звільнення, оскільки результатом його примирення з обвинуваченим є укладена між ними угода, у якій визначено конкретне покарання або зазначено про звільнення від його відбування з випробуванням, перевіривши угоду на відповідність вимогам КПК, за відсутності підстав для відмови в її затвердженні – ухвалити вирок, яким затвердити угоду і призначити узгоджену сторонами міру покарання [92].

У попередніх підрозділах вже зверталась увага на неоднозначний підхід, який застосовують судді у випадку укладення угод про визнання винуватості в кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення військових кримінальних правопорушень. Як видається, в останній час правозастосовці використовують підхід аналогічний випадкам, коли розглядається провадження про корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, призначаючи більш м'яке покарання або звільняючи від нього на підставі позитивної посткримінальної поведінки.

Водночас не до кінця вирішеною залишається проблема укладення угод, якщо потерпілою стороною є юридичні особи. Судами надавалось роз'яснення, що разом з тим юридичним особам публічного права (державним та комунальним підприємствам, навчальним закладам, закладам охорони здоров'я, навчальним закладам Автономної Республіки Крим тощо), які створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування (абз. 3 ч. 2 ст. 81 ЦК), зважаючи на те, що вони діють із метою забезпечення публічних інтересів та потреб значної кількості людей, відшкодування шкоди має здійснюватися в повному обсязі. Тому, якщо стороною угоди про примирення

виступає юридична особа публічного права, то інститут прощення боргу не підлягає застосуванню, так само не допускається заміна відшкодування завданої майнової шкоди вчиненням певних дій на користь потерпілого, обов'язок особи відшкодувати у повному обсязі шкоду, заподіяну злочином, завжди зберігає силу. Отже, у разі якщо до суду надійшла угода про примирення, однією зі сторін якої є юридична особа публічного права та в змісті якої, незважаючи на визнання факту заподіяння винним юридичній особі майнової шкоди і визначення її розміру, замість встановлення строку її відшкодування наведено перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, або якщо розмір шкоди взагалі не визначено, суд має відмовити у затвердженні угоди про примирення на підставі п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК [92].

Варто зазначити, що юридичні особи рідко стають потерпілими у військових кримінальних правопорушеннях. Водночас угоди про визнання винуватості також часто укладаються у випадках вчинення таких кримінальних правопорушень як самовільне залишення військової частини або місця служби, яке, як видається, в умовах воєнного стану має бути оцінене як таке, що має підвищений ступінь суспільної небезпечності.

Так, відповідно до вироку Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 19 лютого 2025 року (справа № 197/977/23) особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України за таких обставин: *обвинувачений, будучи військовослужбовцем військової служби за загальною мобілізацією військової частини, перебуваючи на посаді офіцера резерву 40-ї запасної роти у військовому званні «майор», діючи в умовах воєнного стану, з прямим умислом, з мотивів небажання виконувати обов'язки військової служби та з метою тимчасово незаконно ухилитися від неї, маючи військовий обов'язок нести військову службу, у порушення вимог нормативно-правових актів 6 грудня 2022 року не з'явився вчасно без поважних причин на службу до пункту дислокації військової частини, командуванню про причини свого неприбуття не доповів, хоча об'єктивно повинен був і міг це*

зробити, а став проводити час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби та не вживаючи жодних заходів для з'явлення у місце постійної дислокації військової частини чи звернення до органів військового управління за наявності реальної можливості для цього поки, усвідомлюючи протиправність і помилковість своїх дій, побоюючись кримінальної відповідальності за вчинене діяння, майор 28 січня 2023 року добровільно та з власної ініціативи повернувся на військову службу до місця розташування військової частини, чим припинив вчиняти кримінальне правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Беручи до уваги особу обвинуваченого, ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу обвинуваченого, який брав безпосередню участь у забезпеченні захисту незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України, даючи відсіч збройній агресії з боку російської федерації проти України, на сьогодні звільнений з військової служби у відставку при досягненні граничного віку перебування на військовій службі, потребує лікування, наявність визначених ст. 66 КК України обставин, що пом'якшують покарання, а саме з'явився зі зізнанням, щиро розкався та активно сприяв розкриттю злочину, беззастережно визнав вину, тобто декілька обставин, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, сторони дійшли висновку про можливість призначення обвинуваченому покарання за ч. 5 ст. 407 КК у виді позбавлення волі на строк 5 (п'ять) років. Крім того, сторони, беручи до уваги обставини справи та особу обвинуваченого, погоджуються, що виправлення обвинуваченого можливе без його ізоляції від суспільства, а тому на підставі ч. 3 ст. 75 КК України вважають можливим звільнити обвинувачено від відбування призначеного покарання з випробуванням [41].

Отже, з огляду на наведений вирок, можна дійти висновку, що фактично до особи не було застосовано покарання у виді позбавлення волі лише за декількома підставами. Таким чином, у сучасних умовах підхід до застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру є неоднозначним. Це

також стосується випадків, коли суб'єктами кримінальних правопорушень є військовослужбовці.

Так, як вже зазначалось у попередньому підрозділі, до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям, належать позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення державної нагороди України, а також службові обмеження для військовослужбовців.

Відповідно до ст. 54 КК України, засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу [88]. Причому це покарання є безстроковим (виконується одноактно) та спеціальним (стосується лише тих осіб, які на момент постановлення вироку мають відповідні звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас). Можливість призначення цього покарання не залежить від виду основного покарання, призначеного засудженому. Суть цього виду покарання полягає у втраті засудженим на підставі вироку суду військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та, відповідно, тих привілеїв або переваг, які він отримував у зв'язку з їхньою наявністю. Зокрема, така особа позбавляється можливості обіймати посаду або займатись діяльністю, для яких наявність певного звання (рангу, чину, кваліфікаційного класу) є обов'язковим, одержувати ті доходи, які вона одержувала у зв'язку з наявністю певного звання (рангу, чину, кваліфікаційного класу), виникненні необхідності понести додаткові витрати через їхню втрату тощо. Зазначене покарання може бути призначене лише в разі вчинення особою злочину, який належить до категорії тяжких або особливо тяжких. Вчинення злочинів інших ступенів тяжкості (невеликої або середньої тяжкості) унеможлиблює застосування покарання, передбаченого ст. 54. Особливістю цього покарання є те, що жодна санкція статей (частин статей) Особливої частини КК не встановлює покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Суд може (має право, але не зобов'язаний) призначити

його зазначеній вище категорії осіб, безпосередньо керуючись ст. 54, та лише в тих випадках, коли існує обґрунтована необхідність у здійсненні відповідного карального, виправного та профілактичного впливу. Для вирішення цього питання суд повинен брати до уваги всі обставини вчинення злочину, установлювати його зв'язок із діяльністю засудженого, який має певні звання, ранг, чин або клас, належним чином вивчити особу винного. Зазначені фактори, на які спирається суд при мотивуванні ухваленого рішення, підлягають відображенню у вирокі [109, с. 158–159].

Вчені неодноразово звертали увагу на те, що вказаний вид покарання має свою специфіку, яка передусім пов'язана з тим, що він не передбачений безпосередньо в санкціях кримінально-правових норм Особливої частини КК України, а також з відсутністю чітко визначених підстав для його застосування, окрім вказівки законодавця на те, що позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може бути призначене за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Із цього приводу В. В. Середа вказує, що найменування покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу в частині визначення видів і назв звань, рангів, чинів, кваліфікаційних класів, яких може бути позбавлена засуджена до нього особа, викликає низку зауважень. По-перше, цей вид покарання є доволі громіздким у зв'язку з переліченням усіх можливих варіантів його вияву. За задумом законодавця цей вид покарання мав охоплювати назви всіх інших самостійних видів покарання, які сукупно утворюють загальну назву цього виду покарання, однак назви окремих із них, що об'єднані в один вид, викладені законодавцем неправильно. Назва цього покарання не охоплює всі можливі назви звань, позбавлення яких за визначенням має передбачати це покарання, чим безпідставно звужується сфера його застосування. Не виключено, що найменування звань можуть збігатися, запроваджуватися нові звання для працівників відповідних відомств і служб. Тому, зважаючи на особливості формулювання кримінально-правових норм, назву статті можливо та доцільно залишити без змін, а її зміст необхідно

розширити, перелічивши всі можливі види звань, рангів, чинів і кваліфікаційних класів, позбавлення яких повинно бути вчинено відповідно до положень цієї статті. Отже, застосовуючи додаткове покарання у виді позбавлення звань, рангів, чинів і кваліфікаційних класів, можна буде чітко та правильно вказати, якого саме звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу потрібно позбавити особу [144].

Проте така пропозиція видається недоцільною, оскільки в межах кримінально-правової норми важко й недоцільно визначати абсолютно всі можливі види звань, рангів, чинів і кваліфікаційних класів. Це також не є логічним з огляду на те, що з урахуванням розвитку держави та державних інституцій такі звання, чини тощо можуть змінюватись, у зв'язку з чим законодавець не завжди матиме можливість привести норми кримінального законодавства у відповідність до положень нормативно-правових актів, якими визначається порядок утворення знаків розрізнення та систем відмінностей. Отже, наведена проблема має бути вирішена в інший спосіб, одним з яких є узагальнення звань, рангів, чинів і класів та надання їм сукупної назви.

Крім того, варта уваги думка тих науковців, які вважають, що зміст досліджуваного виду покарання не відповідає положенням, викладеним у низці рішень ЄСПЛ. Так, зокрема В. В. Бабенко, спираючись на рішення ЄСПЛ, де визначено необхідність у передбаченні в національних законодавствах можливості відновлення засуджених у правах, вважає, що має існувати механізм звернення щодо поновлення у званні, ранзі, чині, підстави такого поновлення, також має бути визначено перелік осіб які можуть звертатися та строки, після спливу терміну яких можна зробити відповідне звернення [11].

Науковець звертається до рішень Європейського суду з прав людини, у яких розглядаються випадки порушення національними органами Європейської конвенції з прав людини, пов'язані з призначенням, відбуванням та звільненням від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, де Суд звертає увагу на потребу в забезпеченні права засуджених на надію бути звільненими.

Так, однією з відомих справ у цьому контексті є справа «Петухов проти України», де зазначено, що закріплені в національному законодавстві критерії та умови перегляду повинні бути достатньо чіткими та визначеними, а також відображати відповідну практику Суду. Визначеність у цьому питанні є не лише загальною вимогою принципу верховенства права, а й лежить в основі процесу реабілітації, який може ускладнитися, якщо порядок перегляду покарання та перспективи звільнення є неясними або невизначеними. Отже, засуджені, яким було обрано покарання у виді довічного позбавлення волі, мають право від самого початку знати, що вони повинні зробити для того, щоб питання про їхнє дострокове звільнення було розглянуто та за яких умов. Сюди відноситься і те, коли відбуватиметься перегляд покарання або коли про такий перегляд можна буде клопотати. У зв'язку з цим Суд зазначив, що відповідні порівняльні та міжнародні документи чітко передбачають, що перегляд має відбуватися не пізніше ніж через двадцять п'ять років після обрання покарання, з періодичними переглядами після цього [142].

Проте, як видається, вказане стосується виключно покарання у виді довічного позбавлення волі та не повинно корелюватись з іншими видами покарань, особливо – додатковими. Аналіз судової практики надає підставу для констатації, що позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу застосовується лише в тих випадках, коли особа вчиняє кримінальне правопорушення, пов'язане з виконанням нею своїх військових, службових та інших обов'язків.

Так, відповідно до вироку Центрального районного суду м. Миколаєва від 17 грудня 2019 року (справа № 490/9611/19), особу обвинувачено у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 358 та ч. 3 ст. 410 КК України, за таких обставин: *обвинувачений, будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом та проходячи її на посаді командира взводу забезпечення зенітного ракетно-артилерійського дивізіону військової частини у військовому званні «прапорщик», всупереч вимогам нормативно-правових актів, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його*

суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, діючи з корисливих мотивів, з метою призначення на вищу посаду, отримання первинного офіцерського звання «молодший лейтенант» та збагачення у зв'язку із заволодінням військовим майном, у другій декаді листопада 2017 року, точніше не відомо, подав до відділення персоналу військової частини нотаріально засвідчену копію завідомо підробленого диплома спеціаліста та додатка до нього, видані Національним транспортним університетом, хоча в указаному закладі вищої освіти ніколи не навчався. На підставі наданих копій завідомо підроблених документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків, керівництвом Міністерства оборони України, будучи введеним в оману, видано наказ від 11.04.2018 № 191 про прийняття прапорщика на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу, присвоєння йому первинного офіцерського звання «молодший лейтенант» та призначення на посаду командира зенітного ракетного взводу зенітної ракетної батареї зенітного ракетно-артилерійського дивізіону військової частини. У результаті призначення на вказану посаду та присвоєння військового звання «молодший лейтенант» обвинувачений, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, діючи з тих же мотивів і метою, протягом квітня 2018 року – серпня 2019 року незаконно отримав на розрахунковий рахунок, відкритий у банку ПАТ КБ «ПриватБанк», грошове забезпечення, а саме посадовий оклад та надбавки за військове звання «молодший лейтенант» у сумі 5963,20 грн, яким заволодів шляхом шахрайства та в подальшому розпорядився на власний розсуд, у результаті чого державі в особі військової частини завдано збитків [48].

Обвинуваченому за цим вироком було призначено додаткове покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу [48]. Відповідно до викладених обставин кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцем, можна підсумувати, що обрання такого виду покарання було скеровано на унеможливлення вчинення у

подальшому цією особою кримінально протиправного посягання на встановлений порядок несення військової служби. Наявність можливості відновити військове звання могло би утворити відчуття безкарності та неефективності кримінального законодавства й дозволило би продовжити такого роду суспільно небезпечну діяльність.

М. В. В'юник також вважає, що підсудний повинен бути позбавлений військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу за умови, що характер та обставини вчиненого злочину свідчать про дискредитацію наявного в нього відповідного звання, не залежно від того, чи був вчинений злочин із використанням звання, чи ні. Позбавлення військового звання та чину може здійснюватися шляхом застосування дисциплінарного стягнення, а, наприклад, позбавлення спеціального звання осіб рядового і начальницького складу цивільного захисту – у порядку адміністративного стягнення. На цій підставі вчений вважає, що застосування в дисциплінарному та адміністративному порядку позбавлення звання є неприпустимим, тому пропонуємо передбачити вказівку на можливість позбавлення звання виключно на підставі рішення суду. Якщо особа, яка має відповідне звання, може бути позбавлена його не лише у випадках застосування кримінального покарання, а й за «дискредитаційні проступки» шляхом накладення дисциплінарних чи адміністративних стягнень, то сумнівно обмежувати право суду застосовувати це покарання виключно за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Отже, пропонується не обмежувати суд у застосуванні цього покарання ступенем тяжкості вчиненого злочину. Поєднання позбавлення звання з основними покараннями у виді штрафу та службовими обмеженнями для військовослужбовців слід визнати недоцільним [37, с. 72–73].

Отже, з урахуванням актуальності більшості зауважень, наведених науковцем, видається доцільним викласти ст. 54 КК України в такій редакції:

Якщо особа, яка має військове спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане з

виконанням службового чи військового обов'язку, вона може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

У 2024 році національне кримінальне законодавство відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» від 20 листопада 2024 року № 4074-IX [73] було доповнено новим видом додаткового покарання – позбавленням державної нагороди України.

Так, відповідно до ст. 54-1 КК України, такий вид покарання може бути застосований до: 1) особи, яка засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин; 2) особи, засудженої за кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України; 3) особи, засудженої за кримінальне правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; 4) особи, засудженої за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 258–258-5, 260 та 261 КК України [88]. Слід зазначити, що покарання у виді позбавлення державної нагороди не є новим для українського кримінального законодавства. Такий вид додаткового покарання було передбачено в КК 1960 року.

Так, відповідно до ст. 37 КК України 1960 року, у разі засудження за тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена його за вироком суду. У разі засудження за тяжкий злочин особи, яка відзначена державною нагородою України, суд при постановленні вироку вирішує питання про внесення подання Президентові України про позбавлення засудженого державної нагороди України [89]. Проте з прийняттям чинного КК України 2001 року законодавцем було прийнято рішення про недоцільність збереження такого виду покарання, яке було змінено після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

У пояснювальній записці до проєкту законодавчого акта, відповідно до якого кримінальне законодавство було доповнено ст. 54-1, визначено, що

широкомасштабна військова агресія російської федерації проти України стала справжнім випробуванням на міцність і незалежність кожного українця та держави загалом. Протидія російській агресії згуртувала країну, її громадян, а також міжнародних партнерів України, які з перших днів війни, засуджуючи військові дії російської федерації, розпочали надання безпрецедентної підтримки українському народу. Водночас у цих умовах трапляються випадки, коли особи, нагороджені державними нагородами України, вчиняють дії з популяризації, пропаганди держави-агресора та її органів влади, їх представників, інші дії, спрямовані на створення позитивного образу держави-агресора, виправдовування і визнання правомірною окупації території України. Окремі особи, нагороджені державними нагородами України, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, зберігають статус нагороджених державними нагородами України, а також можливість користуватися відповідними правами і пільгами, передбаченими для нагороджених осіб. Законопроект спрямований на вдосконалення законодавства України щодо позбавлення державних нагород осіб, засуджених за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також осіб, які популяризують або пропагують державу-агресора та її органи влади, їх представників, або вчиняють інші дії, спрямовані на створення позитивного образу держави-агресора, виправдовування та визнання правомірною окупації території України [137].

Водночас, підтримуючи загалом таку законодавчу позицію, слід наголосити на окремих недоліках кримінально-правової новели. Так, по-перше, одним з недоліків є текстуальні неточності. Наприклад, у статті вказано, що такий вид покарання може бути застосований до особи, засудженої за «кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України», тоді як розділ I Особливої частини КК України мав назву «Злочини проти основ національної безпеки України» (у редакції станом до 26 лютого 2025 року). По-

друге, як і у випадку із позбавленням військового звання... призначення такого покарання, як виходить із фрази «може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України», залежить від розсуду суду, а тому залишається не повною мірою зрозумілим, які умови вчинення кримінального правопорушення враховуються судом під час прийняття рішення щодо призначення або не призначення такого виду додаткового покарання.

Відповідно до ст. 58 КК України, покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк. Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання [88].

З огляду на зміст наведеної кримінально-правової норми, можна визначити, що до службових обмежень, які можуть бути застосовані до засуджених військовослужбовців, законодавець відносить: 1) відрахування в дохід держави певної суми коштів; 2) заборону на підвищення за посадою та військовому званні; 3) не зарахування в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання строку покарання. Проте необхідно відзначити, що протягом дії чинного національного кримінального законодавства, вчені достатньо неоднозначно оцінюють його практичний і превентивний карально-виховний вплив.

Так, наприклад, Б. О. Кириць вказує, що каральний вплив і мета покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців можуть бути досягнуті

повною мірою лише тоді, коли одночасно реально спрацьовуватимуть усі передбачені ним обмеження. Сказане стосується і заборони підвищувати засудженого під час відбування цього покарання за посадою та у військовому званні і зараховувати йому час перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Тим часом далеко не всі військовослужбовці, до яких формально може бути застосоване таке покарання, мають перспективу підвищення за посадою та у військовому званні. Тому якщо засуджений обіймає максимально високу (можливу) для нього посаду чи має максимально високе (граничне) для нього військове звання, то встановлена цим покаранням заборона підвищувати його за посадою і у військовому званні та зараховувати йому час перебування на військовій службі, впродовж якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання втрачає будь-який практичний смисл [83, с. 185].

Така позиція вченого заслуговує на підтримку, оскільки фактично службові обмеження для військовослужбовців є аналогом такого виду покарання, як виправні роботи. Водночас, як видається, такий захід кримінально-правового характеру є переважно рудиментом, збереженим з метою наближення українського кримінального законодавства до законодавств інших зарубіжних держав. Проте аналіз судових вироків, відповідно до яких особам було призначено додаткове покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців, засвідчує, що не завжди таке покарання є належним чином обґрунтованим.

Відповідно до вироку Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 14 лютого 2025 року (справа № 243/1201/25), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, за таких обставин: *2 січня 2025 року приблизно о 10 год, тобто в умовах воєнного стану, під час шиккування особового складу у м. Слов'янськ Донецької області, командир стрілецької роти (резервної) військової частини, який є начальником за посадою та військовим званням для військовослужбовця*

стріляця 2-го відділення 1-го стрілецького взводу військової частини солдата, на підставі бойового розпорядження командира військової частини № 4 ДСК від 1 січня 2025 року, віддав бойовий наказ солдату щодо необхідності до 14 год 2 січня 2025 року «висунутись за маршрутом військове містечко № 1 КСП БТГр 18бр на службовому автотранспорті стрілецької роти (резервної) зі штатним озброєнням та індивідуальними засобами бронезахисту, після прибуття поступити в розпорядження командира БТГр 18бр та доповісти командиру БТГр 18бр про прибуття та готовність до виконання бойових завдань у складі сил і засобів БТГр бр в районі Часів Яр». Причому, наказ виданий в установленому Законом порядку, відповідною особою в межах наданих йому повноважень, зміст наказу не суперечив чинному законодавству, та не був пов'язаний з порушенням конституційних прав і свобод солдата, не передбачав явно злочинного змісту, у зв'язку з чим підлягав беззастережному та неухильному виконанню з боку останнього. Однак солдат, у порушення вимог положень нормативно-правових актів, 2 січня 2024 року приблизно о 10 год 00 хв, тобто в умовах воєнного стану, під час шикування особового складу, усно та відкрито відмовився виконати зазначений наказ начальника, відданий командиром стрілецької роти (резервної) військової частини. Суд ухвалив визнати особу винуватим та призначити узгоджене сторонами покарання із застосуванням ст. 58, 69 КК України у виді службового обмеження на строк два роки, з відрахуванням в дохід держави 20 % (двадцяти відсотків) від суми грошового забезпечення [83].

З огляду на наведений приклад, можна констатувати, що суди не мають одностайної позиції щодо обрання виду й розміру покарання за вчинене військово кримінальне правопорушення. Відповідно до аналізу судової практики та статистики правоохоронних органів, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 402 КК України, є досить поширеним. Вище у цьому підрозділі та попередніх розділах вже було проаналізовано аналогічні вирoki, ухвалені судами в кримінальних провадженнях за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України, проте майже в жодному з

них за схожих обставин, які пом'якшують/обтяжують кримінальну відповідальність, не було призначено додаткового покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. Ще однією проблемою є визначення механізму розмежування випадків, коли покарання у виді позбавлення волі для військовослужбовців може бути замінене на тримання в дисциплінарному батальйоні, а коли – на службові обмеження для військовослужбовців.

Окремі вчені зазначають, що покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає не лише в притягненні до відповідальності, а й сприяє виховній меті, попередженні подальших порушень і збереженні боєздатності військової частини. Вказаний вид покарання дає змогу зберегти мотивацію військовослужбовців та сприяти їхньому виправленню без значного впливу на кар'єру. Ефективність таких заходів залежить від справедливості їх застосування та об'єктивного оцінювання кожної конкретної ситуації, оскільки адекватне застосування службових обмежень дозволяє мінімізувати ризик рецидиву кримінальних правопорушень. Держава має забезпечити максимально відповідальний підхід до кримінальних проваджень щодо військовослужбовців, оскільки подібні юридичні процедури безпосередньо впливають на військову службу, бойовий дух і взаємну довіру між військовими та державними органами. Наразі залишається невирішеною проблема відсутності єдиної практики призначення покарань за військові злочини та існування суттєвих недоліків у правовому регулюванні порядку відбування військовослужбовцями покарань у вигляді службових обмежень [65].

З таким підходом не можна погодитись повною мірою, оскільки призначення не співрозмірного зі спричиненою шкодою та ступенем суспільної небезпечності покарання матиме більш негативний вплив як на військову службу, так і на бойовий дух. Особливо це стосується випадків, коли військове кримінальне правопорушення вчиняється в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Отже, з метою вдосконалення системи покарань у виді службових обмежень необхідно: 1) розробити чіткі правові механізми для регулювання

відбування даного виду покарання, особливо щодо правових підстав звільнення від покарання або заміни більш м'яким покаранням, у випадках, коли це виправдано; 2) створити спеціалізовані військові суди, які могли більш ефективно та компетентно розглядати справи військовослужбовців, враховуючи специфіку проходження військової служби; 3) запровадити освітні заходи серед командирів військових формувань та військовослужбовців для запобігання правопорушенням та зміцнюючи військову етику та відповідальність. Подальший розвиток і вдосконалення системи службових обмежень сприятиме зміцненню військової дисципліни, дозволить уникнути повторних порушень і допоможе зберегти мотивацію військових до сумлінного виконання покладених на них обов'язків [65].

Таким чином, досліджуваний вид додаткового покарання також потребує доопрацювання в частині уточнення підстав для його застосування – вказівки законодавця на те, що таке покарання застосовується, «коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе».

Таким чином, проведені дослідження надає підстави стверджувати, що на сьогодні система покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, які можуть бути призначені військовослужбовцям, потребує доопрацювання. Зокрема, це стосується потреби в удосконаленні підстав, які уможливлють застосування таких кримінально-правових заходів. Вказане надасть можливість уникнути випадків непослідовного та неоднакового застосування судами положень національного кримінального законодавства до осіб, які вчинили військові суспільно небезпечні діяння.

2.3. Розміри покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень

Пеналізація кримінальних правопорушень є невід'ємною складовою кримінально-правової політики, оскільки саме визначення та встановлення співрозмірних суспільній небезпечності протиправного діяння видів і розмірів покарань, а також конструювання ефективних санкцій є основним способом реалізації завдань, поставлених перед кримінальним законодавством. В умовах воєнного стану кількісний показник військових кримінальних правопорушень змінився в негативний бік, що зумовлено низкою об'єктивних чинників і ставленням осіб до встановленого порядку несення військової служби. Як видається, значний відсоток об'єктивних чинників також зумовлений потребою в перегляді видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за вчинення таких суспільно небезпечних діянь. Отже, очевидним висновком є необхідність у проведенні вторинної пеналізації військових кримінальних правопорушень.

Розглядаючи поняття, сутність і зміст пеналізації протиправних діянь, Н. О. Гуторова та Ю. А. Пономаренко вказують, що як напрям (складова) кримінально-правової політики пеналізація злочинів має спільні та відмінні риси з іншими її напрямками (складовими частинами). Інакше кажучи, кримінально-правова політика та пеналізація злочинів співвідносяться, з одного боку, як ціле і частина (бо пеналізація є лише одним з елементів кримінально-правової політики), а з другого – як внутрішній зміст і зовнішня форма його вираження (оскільки в пеналізації виражаються ті принципи, на яких здійснюється, і ті завдання, які переслідує кримінально-правова політика). Проте в будь-якому разі пеналізація злочинів є більш вузьким, спеціальним поняттям, похідним від поняття кримінально-правової політики; характеристики останньої повинні визначати характеристики першої, а не навпаки. Об'єктом пеналізації є те, на що вона спрямована [63].

Проте не можна не відзначити, що підвищення якості пеналізації кримінальних правопорушень неможливе без удосконалення безпосередньо

видів покарань та їх загальної системи. Аналіз національного кримінального законодавства дозволяє констатувати, що більшість передбачених каральних кримінально-правових засобів є рудиментарними та вже втратили свою ефективність і превентивний вплив. Національна система покарань також неповною мірою відповідає рекомендаціям, викладеним у міжнародних і європейських правових документах. Водночас варто відмітити, що перші позитивні кроки в цій сфері вже було зроблено розробниками проєкту нового кримінального законодавства України.

Так, члени робочої групи в дослідженні, присвяченому особливостям побудови змісту проєкту КК України, вказують, що система покарань за проєктом є підсистемою кримінально-правових засобів і тому зберігає її системні властивості. Ця система побудована на засадах: 1) єдності – вона передбачає всі види покарань, що можуть бути встановлені як за кримінальні проступки, так і за злочини; вони підлягають застосуванню до будь-якої особи, що їх вчинила, включно з окремими особливими категоріями таких осіб (неповнолітні, військовослужбовці) тощо. Жодний вид покарання не знаходиться за межами системи; 2) упорядкованості – види покарань у ній розташовані за порядком зростання ступеня їхньої суворості: від менш суворого до більш суворого; 3) уникнення непотрібних повторень – спеціальні покарання (зокрема, арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні) передбачені не як самостійні види покарань, а як різновиди загального виду покарання (зокрема, строкового ув'язнення). Перелік видів покарань (елементів системи покарань) у проєкті КК зберігає наступність положень чинного КК, що витримали перевірку часом, є загалом узгодженим з доктринальними положеннями щодо конструювання окремих видів покарань [119; 138, с. 128–129] та має багато спільного з переліками видів покарань, що передбачені кримінальними законами європейських країн [138, с. 128–129].

З огляду на зазначене, можна дійти висновку, що вчені здійснили уніфікацію системи покарання шляхом узагальнення та об'єднання окремих підвидів у межах виду покарання, що їх об'єднує. Такий підхід може бути

оцінений позитивно, зокрема в частині системи специфічних видів покарань, що застосовуються до військовослужбовців. Проте також варте уваги, що запропоноване вченими бачення дещо відрізняється від європейського, оскільки законодавство більшості європейських країн тримання в дисциплінарному батальйоні, як і більшість інших, наявних наразі видів покарань військовослужбовців, передбачає як самостійні.

Розробники проєкту КК України також зауважують, що в ньому не знайшлося місця таким передбаченим чинним КК видам покарань, як: 1) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – робоча група вважає цей правовий засіб виключно дисциплінарним, тому він має застосовуватися на підставі норм права іншої галузевої належності; 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – через переважно або й виключно превентивну спрямованість цього засобу він перенесений до засобів безпеки (ч. 3 ст. 3.6.3); 3) виправні роботи – у сучасних умовах цей вид покарання перетворився по суті на штраф у розстрочку й практично перестав призначатися судами; 4) службові обмеження для військовослужбовців – цей спеціальний вид покарання фактично є різновидом виправних робіт для військовослужбовців і так само має бути виключений; 5) конфіскація майна – робоча група дійшла консенсусу в тому, що примусове вилучення в особи майна, набутого нею на законних підставах, є надмірним обтяженням для близьких осіб засудженої особи і загалом не відповідає принципу пропорційності. З урахуванням викладеного, проєкт КК передбачає п'ять видів покарань. Водночас штраф – єдиний з усіх видів покарань, що може застосовуватися як основне або як додаткове покарання [138, с. 128–129].

Так, із запропонованою системою здебільшого можна погодитись, оскільки виправні роботи, дійсно, вже давно слугують предметом розгляду вчених [17; 19; 100, с. 30; 117] як спеціальний вид штрафу, який вже позбавлений ефективності, яка була притаманна на момент прийняття чинного кримінального законодавства. Це також стосується і такого виду покарання, як позбавлення

права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, який, виходячи з аналізу судової та правоохоронної практики або майже не призначається, або призначається на термін, який є менший за термін основного виду покарання, яким часто є позбавлення волі, що взагалі не може знайти свого логічного пояснення. Одночасно з цим, не можна повною мірою погодитись з підходом до таких видів покарань, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службові обмеження для військовослужбовців і конфіскація.

Не викликає заперечень той факт, що кримінально-правова політика загалом спрямована проти злочинності. Цей факт прийнято відображати словами «боротьба зі злочинністю», «викорінення злочинності», «протидія злочинності», «стримування злочинності», «контроль над злочинністю» тощо. Так чи інакше будь-яка поведінка суб'єктів кримінально-правової політики щодо здійснення останньої полягає саме у впливі на злочинність. Однак ступінь і характер такого впливу є різним, залежно від того, про якого суб'єкта йдеться. Законотворчий орган впливає на злочинність насамперед шляхом визначення кола тих суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами, та встановлення кримінальної відповідальності за них (ч. 2 ст. 1 КК). Таким чином, об'єктом пеналізації є сукупність передбачених кримінальним законодавством суспільно небезпечних діянь (злочинів) загалом та кожен з цих злочинів зокрема. У такому розумінні пеналізація злочинів є похідною від криміналізації суспільно небезпечних діянь: пеналізованим може бути лише попередньо криміналізоване діяння, тобто злочин [63].

Не вдаючись до співвіднесення понять криміналізації та пеналізації кримінальних правопорушень, необхідно відзначити, що криміналізація є процесом, скерованим на закріплення діяння як суспільно небезпечного та кримінально караного, тоді як пеналізація – це процес, який безпосередньо спрямований на забезпечення механізму кримінально-правової протидії кримінально протиправній діяльності шляхом визначення меж кримінальної відповідальності та покарання за вчинені кримінальні правопорушення.

Щодо військових кримінальних правопорушень необхідно зазначити, що наразі санкції норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за такі протиправні діяння, не можна вважати ані ефективними, ані такими, що відповідають потребам воєнного стану. Це також стосується прогалин у співвіднесенні суспільної небезпечності діяння із встановленим видом і розміром покарання, а також безпосередньо у відсутності системного підходу до побудови санкцій. Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну правотворча діяльність за досліджуваням напрямом інтенсифікувалась, проте, як видається з аналізу судової практики та статистики правоохоронних органів, вказане не може бути безумовно позитивно оцінено.

М. І. Карпенко вказує, що в законотворчому процесі спостерігається тенденція до конструювання матеріальних складів військових злочинів. Тим самим частина військових злочинів з формальним складом декриміналізовані і нині передбачають адміністративну чи дисциплінарну відповідальність. У найближчій перспективі кримінально-правова політика частини держав світу, на думку вченого, буде розвиватись у напрямі подальшої гуманізації кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення та декриміналізацією формальних за конструкцією об'єктивної сторони складів окремих військових злочинів і «переведенням» їх у розряд адміністративних або дисциплінарних правопорушень (проступків) [81, с. 314].

Тенденція до розмежування адміністративних і кримінальних правопорушень, часткова гуманізація військових кримінальних правопорушень (у випадках, коли ця гуманізація є виправданою та належним чином аргументованою) може бути оцінена позитивно. Одночасно з цим діяння, які можуть негативним чином вплинути на забезпечення національної безпеки, мають бути обов'язково криміналізовані, а також мати формальний склад.

Нинішня ситуація із системою та змістом окремих правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за військові службові злочини, зазначені в розділі XIX Особливої частини КК України, потребує виваженого і вивіреного рішення законодавця по їх приведенню до змісту кримінально-

правової політики держави, беручи за основу спрямованість родового об'єкта. Це можна більш наочно проілюструвати на прикладі того, що зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем є загальнокримінальним злочином за ст. 364 КК України, а в разі, коли ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність, розглядаються як військові адміністративні правопорушення за ст. 172-13 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Тим самим створена ситуація, за якої вказаний злочин посягає на суспільні відносини у сфері цивільної службової діяльності, а військові адміністративні правопорушення є об'єктом посягання у сфері військового правопорядку. Таким чином, діяння за ознаками зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем повинні бути декриміналізовані та відновлені в розділі XIX Особливої частини КК України [81, с. 314].

Така позиція не є новою для кримінально-правової науки. Вчені неодноразово вказували на доцільність перегляду можливості відновлення кримінальної відповідальності за вчинення корупційних кримінальних правопорушень військовослужбовцем. Загалом погоджуючись із вказаним підходом, не можна не відзначити потребу в забезпеченні співвіднесення загальних і спеціальних норм щодо відповідальності за вчинення окремих суспільно небезпечних діянь.

С. О. Харитонов також вказує, що ще одне питання, яке потребує законодавчої уваги, – це неузгодженість санкцій деяких військових злочинів з санкціями так званих загальнокримінальних злочинів при такому дуже розповсюдженому в кримінальному праві феномені, як конкуренція загальної та спеціальної норми. Цей вид конкуренції має місце тоді коли суспільно небезпечне діяння охоплюється двома або більше нормами кримінального закону. Причому одна норма (загальна) є узагальненим поняттям, яке охоплює безліч різновидів і дає змогу класифікувати по ній вчинене діяння, а інша (спеціальна) є одним з різновидів, який містить у собі всі суттєві ознаки загальної норми, але з більшою конкретизацією (деталізацією) деяких ознак. За такої

конкуренції спеціальна норма в деяких випадках зменшує коло суспільно небезпечних діянь, які охоплюються загальною нормою, проте завжди одночасно збільшує кількість своїх обов'язкових ознак [153, с. 303–304].

Необхідно зазначити, що низка кримінально-правових норм, у яких встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, передбачають окремі склади, які співвідносяться із загальними складами кримінальних правопорушень, що часто призводить до помилкового застосування норм кримінального законодавства.

Поява спеціальної норми обумовлена визначеними об'єктивними обставинами, які в подальшому повинні мати своє законодавче закріплення в її санкції. За загальним правилом санкція спеціальної норми повинна бути більш жорсткою в порівнянні з санкцією загальної норми. Конкуренція загальної та спеціальної норми відбувається за деякими ознаками складів злочинів, які в спеціальній нормі розглядаються як обов'язкові. В нашому випадку йдеться про ознаки об'єкта, предмета та суб'єкта. У всіх складах військових злочинів виконавцем є спеціальний суб'єкт. За об'єктом конкуренція полягає в тому, що основним безпосереднім об'єктом будь-якого військового злочину є відповідний, встановлений законом порядок несення військової служби при цьому в якості додаткових об'єктів можуть бути суспільні відносини інших сфер (життя, здоров'я, власність, порядок виконання службових обов'язків тощо), які в свою чергу виступають в ролі основного безпосереднього об'єкта в складах загальнокримінальних злочинів. Так, наприклад, опір начальникові пов'язаний з умисним вбивством останнього (ч. 5 ст. 404 КК України) конкурує з умисним вбивством особи у зв'язку з виконанням цією особою службового обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України) й хоча ст. 404 КК України ставить під охорону не лише життя особи, а й нормальну діяльність воєнної організації країни, яка в подальшому впливає на стан захищеності держави санкції цих статей тотожні – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі. Вбачається, що законодавцю потрібно підняти нижню межу покарання, передбаченого в ч. 5 ст. 404 КК України [153, с. 304–305].

Вказане засвідчує, що наявність прогалин, а також конкуренцій і колізій можуть призводити до застосування до осіб неефективних заходів кримінально-правового характеру, притягнення до кримінальної відповідальності невинних осіб, а також помилкової кваліфікації.

У деяких випадках санкції спеціальної норми (військових злочинів) навіть нижче ніж санкція загальнокримінальної норми. Ідеться про нанесення тяжких тілесних ушкоджень начальникові, коли санкція ч. 2 ст. 405 КК України передбачає позбавлення волі на строк від двох до семи років, причому в загальнокримінальній нормі, яка міститься в ч. 1 ст. 121 КК України як нижча, так і вища межа більш сувора – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. За предметом конкуренція відбувається за ознакою належності цього предмета (в нашому випадку майна військового і невійськового). Так, у ч. 2 ст. 194 КК України умисне знищення або пошкодження майна шляхом підпалу, вибуху чи іншими загальнонебезпечним способом, або заподіяння шкоди в особливо великих розмірах, або спричинення загибелі людей чи інші тяжкі наслідки, санкція передбачає позбавлення волі на строк від трьох до десяти років, відповідно теж саме діяння але вчинене військовослужбовцем стосовно військового майна (ч. 2 ст. 411 КК України) тягне покарання у вигляді позбавлення волі від трьох до восьми років. Такі неузгоджені санкції потребують законодавчого виправлення [153, с. 305].

Необхідно зазначити, що після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, не дивлячись на активну законотворчу роботу, санкції лише декількох кримінально-правових норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення зазнали змін і доповнень. Здебільшого увага законодавця була зосереджена на зміні диспозицій та створенні заохочувальних кримінально-правових заходів. Аналіз національного кримінального законодавства надав підставу виокремити ст. 416–417 КК України, редакції яких було повністю уточнено; ст. 432 та 436 КК України, у яких було уточнено види покарань та інтенсифіковано їх розміри. Одночасно з цим не можна залишити поза увагою те, що найбільш

розповсюджені види суспільно небезпечних діянь такі як самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство в частині перегляду й уточнення санкцій залишилися поза увагою.

Наразі до видів покарань, які можуть бути застосовані за вчинення військових кримінальних правопорушень, належать: 1) службові обмеження для військовослужбовців (ч. 1 ст. 402, ч. 1 ст. 403, ч. 1 ст. 404, ч. 1 ст. 411, ч. 1 ст. 412, ч. 1 ст. 414, ч. 1 ст. 415, ч. 1 ст. 416, ч. 1 ст. 417, ч. 1 ст. 425, ч. 1 ст. 426); тримання в дисциплінарному батальйоні (ч. 1 ст. 402, ч. 1 ст. 403, ч. 1 ст. 404, ч. 1 ст. 406, ч. 1 ст. 407, ч. 1 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 1 ст. 412, ч. 1 ст. 413, ч. 1 ст. 414, ч. 1 ст. 415, ч. 1 ст. 416, ч. 1 ст. 417, ч. 1 ст. 421); 3) арешт (ч. 1 ст. 406, ч. 1 ст. 413); штраф (ч. 1 ст. 412, ч. 1 ст. 425, ч. 1 ст. 426); 4) пробаційний нагляд (ч. 1 ст. 435); 5) обмеження волі (ч. 1 ст. 418, ч. 1 ст. 435, ч. 1 ст. 435-1); 6) позбавлення волі (ч. 1 ст. 402, ч. 1 ст. 403, ч. 1 ст. 404, ч. 1 ст. 405, ч. 1 ст. 406, ч. 1 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 1 ст. 409, ч. 1 ст. 410, ч. 1 ст. 411, ч. 1 ст. 413, ч. 1 ст. 414, ч. 1 ст. 415, ч. 1 ст. 416, ч. 1 ст. 417, ч. 1 ст. 419, ч. 1 ст. 420, ч. 1 ст. 421, ч. 1 ст. 422, ч. 1 ст. 425, ч. 1 ст. 426, ч. 1 ст. 426-1, ст. 427, ч. 1 ст. 428, ст. 429, ст. 430, ст. 431, ст. 432, ч. 1 ст. 433, ст. 434, ч. 1 ст. 435-1).

Як видається із результатів аналізу розмірів та видів покарань, що можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень, майже кожен простий склад суспільно небезпечного діяння передбачає позбавлення волі, а також спеціальні види покарання для військовослужбовців. Окремо необхідно зауважити, що більшість санкцій є альтернативними та передбачають достатньо широкий перелік каральних заходів кримінально-правового характеру.

Одночасно з цим низку законодавчих рішень щодо пеналізації військових кримінальних правопорушень важко оцінити як безумовно позитивні. Так, по-перше, у 2023 році було змінено підхід до змісту покарання у виді арешту, який наразі може бути застосований виключно до військовослужбовців. Водночас не дивлячись на це, більшість санкцій кримінально-правових норм XIX розділу не передбачають такого виду покарання. По-друге, за вчинення кримінального

правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 435 КК України законодавцем передбачено такі види покарання як пробаційний нагляд та обмеження волі. Такий підхід також видається не до кінця логічним та обґрунтованим, оскільки законодавцем неаргументовано порушено послідовність видів покарань, передбачених у ст. 51 КК України, у ч. 1 якої між пробаційним наглядом та обмеженням волі передбачено покарання у виді арешту, який може бути призначений виключно військовослужбовцю. Варто додати й те, що пробаційний нагляд взагалі наразі вченими розцінюється як вид покарання з недоведеною ефективністю.

Так, наприклад, М. І. Хавронюк вказує, що зміст покарання у виді пробаційного нагляду, за загальним правилом, полягає лише у виконанні засудженим обов'язку періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації. Цей обов'язок фактично не обмежує права засудженого ні на свободу пересування, ні інших конституційних чи передбачених Цивільним кодексом України немайнових прав особи. Другий обов'язок, який передбачено як обов'язковий, – повідомляти про зміну місця проживання, місця роботи чи навчання, але в багатьох випадках така зміна ніколи не відбувається, тож і повідомляти про неї немає потреби... У багатьох випадках пробаційний нагляд через його надзвичайну м'якість не виглядає пропорційним покаранням (і взагалі – покаранням). Термін «пробаційний нагляд» не може бути назвою покарання, оскільки він, на відміну від назв інших видів покарань, характеризує спосіб дій уповноваженого органу з питань пробації, а не суть застосовуваних до засудженого обмежень. Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року) визначає, що пробація не є покаранням, а належить до процесу виконання в суспільстві покарань і заходів, передбачених законом і призначених правопорушникові. Вона включає широке коло дій та заходів виховного впливу, таких як нагляд, контроль і надання допомоги, метою яких є залучення засудженого до громадського життя, а також забезпечення безпеки суспільства. Пробаційний нагляд сам по собі не може бути покаранням. За своїм

змістом він є одним з елементів способу виконання покарань, а також заходів, зокрема обмежувальних [149].

Ю. А. Пономаренко звертає увагу на те, що під час призначення пробаційного нагляду за сукупністю кримінальних правопорушень чи сукупністю вироків він може поглинутий більш суворими видами покарань або складений з ними. В останньому випадку пробаційний нагляд має бути переведений у більш суворий вид покарання (в арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – з розрахунку 2 дні до 1 дня; в обмеження волі – з розрахунку 1 день до 1 дня). Водночас, ч. 1 ст. 72 КК не встановлює співвідношення пробаційного нагляду з менш суворими покараннями. Тому якщо пробаційний нагляд виявиться найбільш суворим основним видом покарання з числа тих, що призначені за одиничні кримінальні правопорушення при сукупності кримінальних правопорушень чи сукупності вироків, то інші менш суворі види покарання мають бути поглинуті ним. У зв'язку із цим положення ч. 4 ст. 71 КК щодо можливості поглинення покарань за сукупності вироків тільки в разі, коли найсуворіший вид покарання призначений у максимальному розмірі, має бути витлумачене так, що до цього найсуворішого виду покарання не може бути доданий ні один день або з огляду на те, що дійсно досягнуто його максимальної межі, або у зв'язку з тим, що більш м'який вид покарання не може бути перерахований у цей більш суворий у зв'язку з відсутністю відповідних положень у ч. 1 ст. 72 КК. Тільки штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що призначені в названих випадках як основні покарання, у разі, якщо суд не знайде за можливе поглинути їх пробаційним наглядом, можуть бути обернені до самостійного виконання разом з ним [121, с. 178–179].

Підтримуючи позицію вчених, необхідно зазначити, що законодавець також, за ознакою обстановки (особливий період чи воєнний стан) диференціює можливість за одні і ті самі дії призначити покарання у виді пробаційного нагляду (який, фактично, майже не передбачає застосування карального

кримінально-правового впливу, а лише передбачає виховні заходи) та покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років.

Аналіз судових вироків за фактами вчинення військових кримінальних правопорушень надав підставу для констатації, що з урахуванням того, що вони вчиняються в умовах воєнного стану, у більшості випадків особам призначається покарання у виді позбавлення волі, інколи правопорушники звільнялись від відбування покарання з випробуванням або до них застосовувались положення ст. 69 КК України.

У 2023 році, аналізуючи законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці», експерти Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України звертали увагу на окремі дискусійні аспекти, пов'язані із визначенням розмірів і видів покарань, а також заохочувальними заходами кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватись до військовослужбовців, які вчинили військові кримінальні правопорушення.

Так, у висновку було зазначено, що законопроектом пропонується унеможливити за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК, призначення судом більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ч. 1 ст. 69 КК у редакції проекту), а також унеможливити застосування судом до особи, яка скоїла в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці вищезазначене кримінальне правопорушення, інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК у редакції проекту). Проектом пропонується передбачити, що вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК, тягне за собою такий негативний кримінально-правовий наслідок, як неможливість застосування до винної особи інституту звільнення

від відбування покарання з випробуванням. Проте, хоча законопроектом встановлюється заборона на застосування в разі вчинення відповідних кримінальних правопорушень положень ч. 1 ст. 75 КК, щодо такої категорії засуджених, як вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до семи років, у разі вчинення ними в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК (крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини), суд зможе застосовувати аналогічний інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням). Крім того, проектом не передбачається обмежень щодо застосування до відповідної категорії осіб амністії чи помилування. Водночас, наприклад, у ч. 4 ст. 86 КК міститься заборона на застосування амністії до певних осіб, визнаних винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень. Виняток, зокрема, становлять особи, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, та вироки, стосовно яких набрали законної сили. Такі особи не підлягають повному звільненню від відбування покарання за амністією, а їхнє звільнення ставиться в залежність від фактичного відбуття ними строків, встановлених ч. 3 ст. 81 КК. Загалом же слід зазначити, що доповнення положень Загальної частини КК різноманітними вказівками на ті чи інші кримінальні правопорушення, скоєння яких виключає можливість застосування певних інститутів кримінального права, розбалансовує норми кримінального законодавства та створює прецеденти для подальшого розширення переліку суспільно небезпечних діянь, у разі вчинення яких ті чи інші інститути кримінального права (особливо ті, які пов'язані зі звільненням від покарання чи його пом'якшенням) не застосовуються. Запровадження таких винятків має ретельно обґрунтовуватись, адже в іншому випадку стає незрозумілим, чому одні особи, які вчинили певні кримінальні правопорушення, можуть розраховувати на застосування до них сприятливих для них норм і інститутів кримінального права, а інші особи, які вчинили інші, але співставимі за своєю тяжкістю кримінальні правопорушення, на таку можливість розраховувати не можуть [51].

Аналізуючи санкції ст. 402 та 403 КК України, не можна не звернути увагу на різний підхід до протиправних діянь, які за складом мають бути диференційовані за ступенем суспільної небезпечності. Так, зокрема непокора є більш тяжким кримінальним правопорушенням, ніж невиконання наказу, про що свідчать особливості реалізації об'єктивної сторони, а також формальний склад протиправного діяння та обрані законодавцем розміри покарання. Проте саме цей вид кримінального правопорушення не було визначено як такий, що унеможливує застосування заохочувальних санкцій³. Отже, логічно припустити, що саме такі законодавчі прорахунки зумовлюють зростання кількісного показника військових кримінальних правопорушень.

У контексті дослідження цікавими також є і кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, передбачені в нормах, у яких встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення.

Так, Н. В. Коломієць та А. В. Бровко вказують, що для норм розділу XIX Особливої частини ККУ характерною є наявність кваліфікуючих ознак військових кримінальних правопорушень. Вони впливають на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння і наявність їх складі правопорушення впливає на вид та розмір кримінального покарання. Зазвичай з урахуванням наявності якоїсь із кваліфікуючих ознак кримінальна відповідальність передбачає суворіше покарання. У розділі XIX Особливої частини ККУ кваліфікуючими ознаками визначено: зрив виконання бойового завдання, загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження цінного воєнного майна, послаблення боєздатності підрозділу тощо. Проте вчені вважають, що більш детально необхідно зупинитися саме на особливо кваліфікуючих ознаках, до них відносять вчинення протиправного діяння в умовах: вчинено групою осіб або спричинило тяжкі наслідки; особливо періоду, крім воєнного стану; воєнного стану чи в бойовій обстановці [85; 88]. Важливо відзначити, що ККУ не дає визначення всім цим термінам. Наприклад, ККУ не надає визначення терміна

³ Вказане питання буде розглянуто більш детально у третьому розділі дисертаційного дослідження.

«особливий період», але визначення цього поняття дається в Законі України «Про оборону України». Відповідно до положень цього закону (ст. 1), особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [85; 136]. До того ж, у лютому 2015 року стаття 402 ККУ була доповнена приміткою, у якій міститься визначення бойової обстановки – це обстановка наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, у якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою [85; 88].

Щодо вказаного слід зазначити, що окремі кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, передбачені нормами Особливої частини кримінального законодавства, розглядалися вченими як такі, що потребують перегляду й уточнення. Здебільшого це стосувалось тих ознак, які вважаються «оціночними», тобто такими, що можуть по-різному тлумачитись як під час встановлення обставин кримінального правопорушення, так і судами на етапі судового розгляду. Беззаперечно, відсутність законодавчих роз'яснень у кримінальному законодавстві щодо таких ознак негативно впливає на розвиток кримінально-правової політики та правозастосовчої практики та порушує принцип правової визначеності, що може мати наслідком застосування до осіб неефективних кримінально-правових заходів.

Вчені також зазначають, що воєнним станом варто розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам

державної влади, військовому командуванню й органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [85; 135; 136]. 24 лютого 2022 року, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, Указом Президента України № 64/2022 цього дня було введено воєнний стан з 5 год 30 хв. Тепер усі військові правопорушення, щодо яких передбачена ця кваліфікуюча ознака, вчинені на сьогодні, розглядаються з урахуванням воєнного стану. Міжнародний збройний конфлікт між РФ та Україною поставив на порядок денний багато викликів для системи всіх правоохоронних органів і судів, Збройних Сил України тощо. Статистика військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану та посилення збройної агресії проти України сягнула великих показників, що вказує на негативну тенденцію недотримання військовослужбовцями своїх військових обов'язків [85].

Ще одним негативним фактором є відсутність узагальненої судової практики або роз'яснень суду щодо більшості кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, зокрема таких як спричинення тяжких наслідків і вчинення інших насильницьких дій щодо начальника, характер знуцання або глузлення над військовослужбовцем. Необхідно відзначити, що науково-практичні коментарі до національного кримінального законодавства, хоча і надають роз'яснення щодо вказаних ознак (або відсилають до коментаря інших кримінально-правових норм, у яких передбачено аналогічні кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки), проте вони дещо відрізняються, що призводить до суддівського суб'єктивізму. Отже, така ситуація, з урахуванням того, що за наявності вказаних ознак особа нестиме посилену кримінальну відповідальність, має бути оцінена як негативна та деструктивна з огляду на потребу в підвищенні якості захисту суспільних відносин, пов'язаних із несенням військової служби.

Вчені слушно вказують на те, що наслідки військових кримінальних правопорушень впливають безпосередньо на можливість України забезпечити захист своїх законних територій і населення. Крім того, на систему судових органів й органів досудового слідства лягло значне навантаження кримінальних та адміністративних проваджень щодо військових правопорушень. Але передусім умови воєнного стану в Україні вказали на потребу вдосконалення кримінального законодавства держави щодо військових правопорушень. Наразі можна побачити багато прогалин, що потребують термінового вирішення саме для правильної кваліфікації як кримінальних, так і адміністративних військових правопорушень. Водночас варто зауважити, що законодавство в оборонній та військовій сфері стрімко розвивається, а подолання вище окреслених проблем є одним з пріоритетних напрямів нашої держави, до реалізації якого залучаються також науковці, юристи-практики, правозахисні організації тощо. Тому наразі можна підкреслити, що в законодавстві активно вносяться зміни, держава намагається врегулювати та вдосконалити проблемні питання що пов'язані з кримінальними правопорушеннями проти встановленого порядку несення військової служби [85].

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну до кримінального законодавства було внесено низку змін, що відбувалось певною мірою безсистемно. Це призвело, по-перше, до порушення взаємозв'язку між нормами Загальної та Особливої частин, по-друге, частково негативно вплинуло на реалізацію традиційних принципів кримінального права. Щодо військових кримінальних правопорушень також необхідно відзначити, що удосконалення відповідних норм має враховувати актуальні тенденції у цій сфері.

Слушною слід визнати позицію Є. О. Письменського, який зазначає, що основними факторами, що істотно вплинули на неналежну якість кримінального закону, здатні її погіршувати та зберегти негативні тенденції у формуванні кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, можна визначити такі: 1) кримінально-правовий популізм як неодмінний усталений тренд у формуванні кримінально-правової політики; 2) підготовка змін і

доповнень до КК України здебільшого політиками, які не є правниками, та безсистемне залучення останніх до роботи з удосконалення КК України; 3) проява нездатності (неготовності) Президента України ветоувати очевидно помилкові рішення законодавця, зокрема через відсутність належного механізму експертного оцінювання на відповідному рівні формування кримінально-правової політики; 4) інертність законодавця та його неспроможність виявляти і швидко виправляти зроблені нормотворчі помилки; 5) відсутність об'єктивної та повної статистичної інформації про кількісні та якісні параметри кримінальних правопорушень, діяльність оперативних підрозділів органів правопорядку, органів досудового розслідування, прокурорів, суддів та інших органів з протидії злочинності. У сфері реалізації кримінально-правової політики сталися зміни, які здебільшого є похідними від того, що відбулося у результаті (не завжди вдалого) формування кримінально-правової політики. Правозастосовувачі стикнулися з новими викликами для себе, що як безпосередньо, так і опосередковано були пов'язані з воєнними діями на території України. До усталених проблем додалися нові, які за авторським спостереженням можна узагальнити та викласти причини їх виникнення (на рівні наукової гіпотези) [118].

З огляду на зазначене, однією з основних причин, які зумовлюють хаотизацію змін і доповнень, котрі вносяться до національного кримінального законодавства, є порушення принципів та правил правотворчої діяльності, відсутності комплексної оцінки курсу подальшого розвитку кримінально-правової політики з урахуванням сучасних умов.

Вчений вказує, що негативними аспектами реалізації кримінально-правової політики України (сфера правозастосування), які характеризують цей процес в умовах воєнного стану (24 лютого 2022 р. – 24 лютого 2024 р.), є такі: 1) наявність системних помилок у кваліфікації злочинів, пов'язаних із війною; 2) на тлі істотних законодавчих недоліків при застосуванні кримінального закону віддається перевага його буквальному тлумаченню та формалізму; 3) застосування кримінально-правових норм відбувається за відсутності правових позицій (роз'яснень з питань застосування законодавства) Верховного Суду та

усталених доктринальних підходів (особливо на першому етапі); 4) тенденція формування неоднакової практики застосування кримінально-правових норм про злочини, пов'язані з війною; 5) за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з війною, ухвалення правових рішень відбувається, зважаючи на громадську думку, що характеризується своєю репресивністю і жорстоким ставленням до правопорушників. До факторів, що істотно впливають на неефективність правозастосовної діяльності та збереження негативних тенденцій у реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, можна віднести: 1) низький рівень фахової підготовки суб'єктів правозастосування у сфері кримінальної юстиції, відсутність навичок використовувати весь арсенал засобів тлумачення Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти кримінально-правових норм; 2) наявність корупційного складника, який попри війну посилює неправомірне застосування кримінального закону, зловживання ним; 3) відсутність достатнього досвіду протидії злочинам, пов'язаним з війною, а також належних правових орієнтирів, вироблених на рівні судової практики та доктрини кримінального права (особливо на першому етапі); 4) недосконалість кримінального законодавства, що є основним джерелом суперечливої практики застосування кримінально-правових норм про злочини, пов'язані з війною, помилок у кваліфікації тощо; 5) дефіцит в умовах війни належних ресурсів (зокрема матеріальних, технічних, кадрових, фінансових) для організації повноцінної та якісної діяльності із застосування кримінального права [118].

Таким чином, усе вказане вченим стосується і розділу, у якому визначено військові кримінальні правопорушення. У цьому контексті доцільно ще раз звернути увагу на потребу в забезпеченні посиленого контролю за криміналізацією та пеналізацією протиправних діянь, встановлення доцільності та наявності всіх традиційних підстав для внесення змін та доповнень до національного кримінального законодавства. Одним із способів забезпечення наступальності та послідовності застосування до осіб засобів правового впливу є встановлення можливості декриміналізації окремих суспільно небезпечних

діянь та, наприклад, віднесення їх до категорії адміністративних правопорушень за умови, якщо вони не є поширеними або взагалі такі норми є «мертвими».

Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що на сьогодні види та розміри покарань, які можуть призначатись за військові кримінальні правопорушення потребують удосконалення. Вказане може стосуватись скорочення видів покарань, передбачених альтернативними санкціями, відмову від застосування до військовослужбовців покарання у виді пробаційного нагляду (перегляд можливості відмови від пробаційного нагляду як виду покарання, а також віднесення останнього до заходів альтернативного кримінально-правового впливу); доповнення санкцій кримінально-правових норм, у яких встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення таким покаранням як арешт, з урахуванням того, що воно може бути призначене виключно військовослужбовцям.

Окремою проблемою, яка має бути розв'язана, є систематизація видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за кримінальні правопорушення, що мають еквівалентну суспільну небезпечність, а також забезпечення поступового використання видів покарань за ступенем їх суворості, а також правилам та послідовності, передбаченим ст. 51 КК України.

Висновки до розділу 2

1. На основі узагальнення судової практики та загальних тенденцій розвитку кримінального законодавства запропоновано шляхи вдосконалення окремих кримінально-правових норм, у яких визначено підстави застосування до військовослужбовців видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі.

На підставі результатів аналізу 125 вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами вчинення військових кримінальних правопорушень, встановлено, що тенденція до пом'якшення покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України,

шляхом призначення нижчої за визначену в санкції ч. 4 ст. 402 КК України найнижчу межу позбавлення волі та заміни цього виду покарання на тримання в дисциплінарному батальйоні, а також застосування до військовослужбовців, які вчинили такі суспільно небезпечні діяння, звільнення від покарання з випробуванням залишається незмінною, попри чітко визначені правові позиції Верховного Суду. Наведено додаткові аргументи на підтвердження позицій учених (Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова) щодо доцільності доповнення переліку кримінальних правопорушень, вчинення яких унеможлиблює застосування до особи більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, протиправним діянням, передбаченим ст. 402 КК України.

Обґрунтовано доцільність визначення в ст. 62 КК України вчинення військового кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як підстави, яка унеможлиблює застосування такого виду покарання, як тримання в дисциплінарному батальйоні. Вказана позиція зумовлена, по-перше, тим, що цей вид покарання може бути призначений строком від 6 місяців до 2 років, тоді як у санкціях частин норм кримінального законодавства, у яких встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану, передбачено виключно покарання у виді позбавлення волі здебільшого строком від п'яти років. По-друге, заміна позбавлення волі на тримання в дисциплінарному батальйоні визнана недоцільною, оскільки це унеможлиблює застосування до таких осіб положень ст. 81-1 КК України.

2. Проаналізовано заходи кримінально-правового характеру, не пов'язані з позбавленням волі, які можуть застосовуватись до військовослужбовців. Зазначено, що суди не мають одностайної позиції щодо обрання виду та розміру покарання за вчинені військові кримінальні правопорушення. На підставі аналізу 125 вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення окремих видів військових кримінальних правопорушень (зокрема протиправного діяння, передбаченого ст. 402 КК України), встановлено, що майже в жодному з них за схожих обставин, які пом'якшують/обтяжують кримінальну відповідальність, не було призначено додаткового покарання у виді

службових обмежень для військовослужбовців. Ще однією виявленою проблемою є відсутність механізму розмежування випадків, коли покарання у виді позбавлення волі для військовослужбовців може бути замінене на тримання в дисциплінарному батальйоні, а коли – на службові обмеження для військовослужбовців.

Наведено додаткові аргументи на підтримання позиції вчених (М. В. В'юник та ін.) щодо вдосконалення такого виду покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу в частині обмеження підстав для його застосування шляхом визначення в ст. 54 КК України, що такий кримінально-правовий захід може бути застосований виключно в разі вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з виконанням службового чи військового обов'язку.

Зауважено, що визначення в ч. 1 ст. 58 КК України можливості суду призначати службове обмеження для військовослужбовців, з огляду на суб'єктивну оцінку обставин справи й особи засудженого, частково порушує принцип справедливості та має бути уточнене з метою усунення випадків неоднакового застосування норм кримінального законодавства.

3. Викладено пропозиції щодо вдосконалення санкцій кримінально-правових норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення.

Встановлено, що санкції норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, не можна вважати ані ефективними, ані такими, що відповідають меті посилення оборонного потенціалу держави. За результатами аналізу розмірів і видів покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень, визначено, що майже кожен простий склад суспільно небезпечного діяння передбачає позбавлення волі, а також спеціальні види покарання для військовослужбовців; більшість санкцій є альтернативними та передбачають досить широкий перелік каральних заходів кримінально-правового характеру.

З'ясовано, що низку законодавчих рішень щодо пеналізації військових кримінальних правопорушень складно оцінити як однозначно позитивні, що зумовлено декількома факторами: 1) 2023 року було змінено підхід до змісту покарання у виді арешту, який наразі може бути застосований виключно до військовослужбовців. Попри це, більшість санкцій кримінально-правових норм розділу XIX не передбачають такого виду покарання; 2) за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 435 КК України, законодавцем передбачено такі види покарання, як пробаційний нагляд та обмеження волі. Такий підхід також видається дещо нелогічним і недостатньо обґрунтованим, оскільки законодавець неаргументовано порушив послідовність видів покарань, передбачених у ст. 51 КК України, у ч. 1 якої між пробаційним наглядом та обмеженням волі передбачено покарання у виді арешту, який може бути призначений виключно військовослужбовцю.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНИ

3.1. Безумовні види звільнення військовослужбовців від покарання

Звільнення від покарання є альтернативним, заохочувальним засобом кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Необхідно зазначити, що в останні роки інститут звільнення від покарання та його відбування зазнав певних змін, більшість із яких полягали у визначенні вичерпного переліку суспільно небезпечних діянь, вчинення яких унеможлиблює застосування до кримінального правопорушника таких засобів впливу. Проте не можна залишити поза увагою те, що, не дивлячись на воєнний стан, низка військових кримінальних правопорушень у цьому переліку відсутні. Крім того, в окремих випадках особи, які є військовослужбовцями або мають бажання розпочати військову службу мають право на звільнення від покарання за спеціальними підставами.

С. Крушинський та Т. Нікіфорова відзначають, що всі види звільнення від покарання та його відбування, які містяться в нормах КК, знаходять своє відображення в одній з трьох форм реалізації кримінальної відповідальності. Перша форма – це звільнення від покарання (тобто його непризначення), друга форма – це звільнення від призначеного судом покарання або його заміна чи пом'якшення, третя форма може виявитися на різних етапах відбування покарання, зокрема в разі пом'якшення чи заміни призначеного судом покарання вже під час його відбування, звільнення від подальшого відбування покарання. Тому, виходячи з аналізу трьох форм реалізації кримінальної відповідальності, всі аналізовані норми кримінального закону можна звести до звільнення від покарання чи його відбування. Звільнення від покарання – це форма реалізації

кримінальної відповідальності, яка передбачає засудження особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, та непризначення судом покарання на етапі ухвалення вироку або повну відмову від нього на етапі відбування покарання, що не тягне за собою виникнення судимості. Звільнення від відбування покарання – це форма реалізації кримінальної відповідальності, яка передбачає засудження особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, та остаточне або тимчасове, умовне або безумовне припинення відбування засудженим покарання, що не позбавляє стану судимості. Звільнення від відбування покарання також можливе як на етапі ухвалення вироку, так і на етапі відбування покарання [90].

Традиційно звільнення від покарання вважається заохочувальним та/або альтернативним заходом кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Водночас рішення щодо можливості звільнити особу від покарання або від подальшого відбування покарання суд приймає, виходячи з результатів оцінки наявності або відсутності підстав для застосування такого кримінально-правового інституту. Проте аналіз норм Загальної частини КК України, у яких викладено основні положення щодо звільнення від покарання дозволяє стверджувати, що фактично законодавець не визначає вичерпного переліку підстав, які дозволяють застосовувати до кримінального правопорушника такі привілейовані заходи. Отже, така ситуація зумовлює суддівський суб'єктивізм та може негативно впливати на розвиток кримінально-правової політики в Україні.

Вчені також відзначають, що правові наслідки – як непризначення покарання (звільнення від призначення покарання), так і звільнення від покарання – на етапі ухвалення вироку є однаковими – держава повністю і остаточо відмовляється від фактичного застосування покарання до засудженого, і в останнього не виникає судимості. Зважаючи на аналогічні правові наслідки, вчені вважають, що немає сенсу впроваджувати різні види вироків (формулювань у їх резолютивній частині), оскільки це лише вносить невизначеність і є передумовою для неоднакового застосування судами норм

закону. Якщо покарання відповідно до вимог закону не підлягає застосуванню, то і немає сенсу його призначати, а тому в усіх наведених вище випадках, ухвалюючи обвинувальний вирок, судам потрібно не призначати покарання. Необхідність звільнення від покарання може виникнути й на етапі його відбування. Це можливо, якщо виникають обставини, які є підставою для повної відмови держави від застосування покарання, зокрема, в разі усунення караності (декриміналізації) діяння, за вчинення якого особа була засуджена. У разі звільнення від покарання на етапі його відбування засуджений також визнається таким, що не має судимості. Це цілком логічно, адже, якби така обставина виникла до ухвалення вироку, то вона була б підставою для закриття кримінального провадження [90].

Сучасне кримінальне законодавство має на меті виправлення особи, що дозволяє констатувати відсутність прагнення до покарання як самоцілі. Поступовий перехід до гуманізації призвів до перегляду пріоритетів кримінально-правової політики та зміщення акцентів з безальтернативного покарання особи на її першочергове виправлення та надання можливості ресоціалізації та реінтеграції в суспільство як правослухняного громадянина. За таких умов фактично забезпечується реалізація основного завдання кримінального законодавства, яким є здійснення загальної та спеціальної превенції, оскільки особа, відбуваючи покарання, виправляється (спеціальна превенція), а інші – усвідомлюють невідворотність покарання (загальна превенція).

Із цього приводу Ю. В. Баулін відмічає, що мета виправлення засудженої особи, а також спеціального попередження (запобігання) нових злочинів притаманна не лише покаранню, а й іншим формам кримінальної відповідальності. Так, підставою звільнення від покарання особи, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, є визнання судом того, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК України). Точно так підставою звільнення особи від

відбування покарання з випробуванням є висновок суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання (ч. 1 ст. 75 КК України), а підставою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є доведення засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці (ч. 2 ст. 81 КК України). Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення (ч. 3 ст. 82 КК України), а зняття судимості до закінчення строків її погашення є можливим, якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення (ч. 1 ст. 91 КК України). Водночас порушення умов іспитового строку зазначеними особами, зокрема вчинення нового злочину, тягне для них негативні кримінально-правові наслідки. Крім того, обставинами, які обтяжують покарання під час його призначення, визнаються вчинення злочину особою повторно та рецидив злочину (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України). Зазначені та інші положення КК України дають підстави для висновку, що цілі кримінальної відповідальності в її різних формах загалом збігаються з цілями покарання: всім їм притаманна кара, вони переслідують мету виправлення засуджених і спеціальне попередження вчинення ними нових злочинів. Що стосується мети загального попередження то, здається, вона є метою неюридичних засобів впливу на поведінку інших осіб [20].

Отже, створення законодавцем низки альтернативних покаранню інститутів, а також альтернативних інституту звільнення від покарання заходів кримінально-правового впливу надало можливість забезпечення реалізації низки принципів кримінально-правової політики взагалі та кримінального права зокрема. Водночас з точки зору забезпечення реалізації виховної функції більш важливим та ефективним є інститут звільнення від покарання.

Традиційно в кримінально-правовій науці види звільнення від покарання та його відбування поділяються на умовні, які передбачають виконання особою певних умов, що надають підставу для застосування альтернативних каральним засобів, та безумовні, тобто ті, що не передбачають жодних умов для звільнення

особи від покарання. До безумовних видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані до військовослужбовців, відносяться: звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку; звільнення від покарання за хворобою; звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого; амністія та помилування.

Розглядаючи проблему застосування звільнення від покарання у зв'язку з давністю, С. С. Коломієць вказує, що вирішуючи питання про звільнення від покарання у зв'язку з давністю (ч. 5 ст. 74, ст. 80 КК України), суд повинен оцінити вид кримінального правопорушення, яке вчинено або за яке засуджено особу. Передумовою звільнення від покарання у зв'язку з давністю є закінчення визначеного в кримінальному законі строку. У кримінальному законодавстві України строки давності для застосування різних видів звільнення від покарання, передбачених ч. 5 ст. 74 та ст. 80 КК України, дещо відрізняються. Зокрема, в основу вирішення судом питання про можливість звільнення особи від призначеного покарання у зв'язку з давністю на підставі ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК покладено ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та покарання, передбаченого за його вчинення санкцією статті (частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу України. В основу ж вирішення судом питання про можливість звільнення особи від відбування призначеного судом покарання у зв'язку з давністю виконання обвинувального вироку на підставі ст. 80 КК України законодавець поклав призначене особі покарання за вчинення кримінального правопорушення певного ступеня тяжкості. Порівняльний аналіз наведених положень дає змогу дійти висновку про те, що передумовами застосування різновидів звільнення від покарання, передбачених ч. 5 ст. 74 та ст. 80 КК України, є строк, що минув після вчинення кримінального правопорушення або з дня набрання чинності обвинувальним вироком суду відповідно. На цей строк впливає ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (для обох різновидів звільнення від покарання), а також вид і міра покарання, передбачена санкцією статті (у разі застосування ч. 5 ст. 74 КК

України), або вид і міра покарання, призначена судом (у разі застосування ст. 80 КК України) [86].

З огляду на зазначене, підстави та правові наслідки застосування положень ст. 49 та 80 КК України є різними. Так, відповідно до ухвали Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 23 вересня 2024 року (справа № 263/16562/16-к), особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України з урахуванням таких обставин: полковник, будучи військовослужбовцем Служби безпеки України, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, у супереччя вимог нормативно-правових актів, розпорядження голови Служби безпеки України від 13 червня 2014 року № 122 «Про комплекс заходів із забезпечення власної безпеки особового складу Управління СБ України в Луганській та Донецькій областях», 26 вересня 2014 року не з'явився вчасно на службу без поважних причин за місцем тимчасової дислокації, а самотійно, добровільно залишився на тимчасово непідконтрольній Україні території у м. Донецьку, тим самим самоусунувся від виконання покладених на нього обов'язків з військової служби, зокрема щодо захисту суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, та був незаконно відсутній понад один місяць, до 28 листопада 2014 року, тобто до моменту звільнення з військової служби та виключення зі списків. Умисні дії обвинуваченого, які виявились у нез'явленні вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, кваліфіковані за ч. 3 ст. 407 КК України [148].

Аналіз судової практики засвідчує, що застосування положень ст. 80 КК України як загалом, так і до осіб, які вчинили військові кримінальні правопорушення, є поодинокими. Відповідно до постанови Верховного Суду від 31 жовтня 2024 року (справа № 189/2310/23), всупереч положенням нормативно-правових актів, солдат військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період 21 вересня 2022 року близько 20:00 самовільно без відповідного дозволу та поважних причин залишив військову частину і до 19

червня 2023 року не виконував свого військового обов'язку, проводячи час на власний розсуд за місцем свого проживання в м. Дніпрі. Касаційний кримінальний суд відзначив, що стаття 80 КК передбачає не лише загальні строки застосування давності виконання вироку, а й особливості їх обчислення в разі зупинення та переривання давності. Отже, як уже раніше акцентував Касаційний кримінальний суд (наприклад, постанова від 2 листопада 2023 року, справа № 521/5428/22), для звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строку давності виконання обвинувального вироку необхідно встановити обставини (факти), які дають підстави для прийняття відповідного рішення, тому його ухвалення регламентується розділом VIII КПК. Необхідно також зауважити, що за даними Єдиного державного реєстру судових рішень ухвалою Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 23 травня 2024 року засудженого було умовно-достроково звільнено від відбування призначеного покарання для проходження військової служби на підставі ст. 81-1 КК України [130].

Слід зазначити, що більшість військових кримінальних правопорушень, вчинених в умовах правового режиму воєнного стану, відносяться до тяжких та особливо тяжких злочинів, а отже, відповідно до положень ч. 1 ст. 80 КК України, військовослужбовець може бути звільнений від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в строк десяти та п'ятнадцяти років. Проте це не завжди стосується випадків вчинення військовослужбовцями загальнокримінальних суспільно небезпечних діянь. Водночас як свідчить аналіз судової практики та статистики правоохоронних органів, розглядуваний вид звільнення від покарання не є достатньо розповсюдженим. Зазвичай до військовослужбовців застосовують звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Як видається, це може бути зумовлено тим, що фактично для невиконання обвинувального вироку мають бути серйозні та непередбачувані причини, більшість із яких безпосередньо пов'язані із вчиненням відповідними особами

службових кримінальних правопорушень, зокрема корупційних і службової недбалості. Така ситуація може бути зумовлена і бойовими діями та тимчасовою окупацією окремих регіонів, проте в останні роки із урахуванням удосконалення електронного документообігу та створення низки реєстрів навіть в умовах воєнного стану було забезпечено збереження необхідної інформації.

Щодо більшої розповсюдженості випадків звільнення осіб взагалі та військовослужбовців зокрема на підставі ст. 49 КК України, можна відзначити, що така ситуація часто зумовлюється неефективною роботою органів досудового розслідування, латентністю суспільно небезпечних діянь тощо. У цьому контексті цікавим аспектом також є перелік кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування строків давності: у ч. 5–6 ст. 49 КК України [88] це протиправні діяння, передбачені ст. 109–114-2, ч. 3 ст. 127, ст. 437–439, 442, 442-1 КК України; відповідно до ч. 6 ст. 80 КК України [88], такими кримінальними правопорушеннями є діяння, передбачені ч. 3 ст. 127 та ст. 437–439, 442, 442-1 КК України. Отже, *більш доцільним буде співвіднести види кримінальних правопорушень та розширити перелік діянь, які унеможливають застосування до особи положень, передбачених ст. 80 КК України шляхом доповнення ч. 6 цієї норми кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки України.*

Наступним безумовним видом звільнення від покарання, який може бути застосований до військовослужбовців, є звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого.

А. А. Вознюк та Є. О. Письменський зауважують, що звільненню від відбування покарання підлягає специфічна категорія засуджених, що характеризується такими ознаками: а) засуджений, який звільняється від відбування покарання, має належати до тих осіб, щодо яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополонених. Відповідно до п. 27 ст. 3 КПК України, особа, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – будь-яка особа, яка має

процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений; б) громадянство засудженого не впливає на можливість бути звільненим від відбування покарання за відповідною підставою. Зазначений вид звільнення поширюється на будь-яку особу незалежно від її громадянства (це може бути громадянин України, іноземець, особа без громадянства, що постійно проживає в Україні, особа без громадянства, що не проживає постійно в Україні). Водночас така особа обов'язково має бути засудженою за вчинення кримінального правопорушення, оскільки звільнення від відбування покарання стосується лише засуджених. Засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Засуджений має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК України, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження (ч. 2, 3 ст. 43 КПК України). Звільнення від відбування покарання за ст. 84-1 КК України може бути застосоване як щодо особи, яку лише засуджено обвинувальним вирок суду, і вона ще не відбувала покарання, так й особи, яка перебуває в місцях відбування покарання (іншим чином виконує покарання) або особи, яку вже обміняли (тобто на момент звільнення вона передана відповідним уповноваженим органом України іншій стороні); в) особа є засудженою за вчинення будь-якого кримінального правопорушення незалежно від виду та строку (розміру) призначеного покарання. Зазначений вид звільнення від відбування покарання поширюється на всіх осіб, які засуджені за вчинення кримінального правопорушення. Це може бути як кримінальний проступок, так і злочин будь-якого ступеня тяжкості. Призначене судом покарання (його обсяг) так само не впливає на розв'язання питання про можливість звільнення від відбування покарання [54].

Згідно з положеннями ст. 84-1 КК України, такий вид звільнення від покарання може бути застосований і до військовослужбовців. Як видається, такий вид звільнення від покарання було передбачено в національному кримінальному законодавстві з метою реалізації декількох цілей: по-перше,

забезпечити виконання рекомендацій викладених у міжнародному гуманітарному праві щодо захисту прав і свобод військовополонених в умовах збройного конфлікту; по-друге, забезпечити оперативність обміну військовополоненими зі збереженням ефективності заходів кримінально-правового впливу.

Н. М. Парасюк зауважує, що критерієм систематизації видів звільнення від покарання або його відбування є залежно від того правом чи обов'язком суду є звільнення. За наявності передбачених у ч. 1 ст. 84-1 КК України передумов суд зобов'язаний застосувати звільнення від відбування покарання до засудженого, стосовного якого уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого, що виражається текстуально терміном «звільняється». Розглядуваний вид звільнення належить до обов'язкових, що кореспондується з установленим порядком невідкладного вчинення процесуальних дій. Частиною 3 ст. 539 КПК України передбачено, що питання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого вирішується судом за клопотанням прокурора [88].

Водночас науковець не звертає увагу на наявність низки факторів, які можуть погіршити якість кримінально-правової політики та здійснити деструктивний вплив на подальший розвиток інституту звільнення від покарання. Більшість вчених, які звертались до проблеми застосування до осіб виду звільнення від покарання, передбаченого ст. 84-1 КК України звертали увагу на низку прогалин, які були допущені законодавцем під час конструювання кримінально-правової норми. Здебільшого такими прогалинами вчені вважають відсутність додаткових умов для її застосування, а також можливість звільняти від покарання всіх осіб, без урахування тяжкості кримінального правопорушення, яке ними було вчинено.

Так, наприклад, А. А. Вознюк зауважує, що в ст. 84-1 КК України визначена єдина умова для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як

військовополоненого – письмова згода засудженого на проведення такого обміну. Водночас законодавець не висуває жодних інших умов: ні визнання вини, ні щирого каяття, ні активного сприяння розкриттю злочину, ні добровільного відшкодування шкоди. Зрозуміло, що виконання таких умов до моменту звільнення від відбування покарання за ст. 84-1 КК України, може суттєво ускладнити або унеможливити здійснення обміну. Тому потрібен диференційований підхід. В одних випадках є сенс застосовувати до особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про її передачу для обміну як військовополоненого, безумовний вид звільнення. Наприклад, якщо її позитивна посткримінальна поведінка свідчить про щире каяття, активне сприяння розкриттю злочинів (передусім важливе сприяння розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку з агресією російської федерації). Як варіант для такої категорії осіб варто було б розробити особливі підстави застосування угоди про визнання винуватості [53].

З наведеною позицією вченого варто погодитись. Дійсно, створення виду звільнення від покарання без встановлення додаткових умов, які б свідчили про наявність позитивної посткримінальної поведінки або надавали б можливість встановити факт зміни ставлення особи до свого суспільно небезпечного діяння, знижує ефективність виховної функції кримінального права. Ще одним аргументом є те, що в майбутньому це може призвести до зростання кількісного показника кримінальних правопорушень, зумовленого відсутністю своєчасного карально-виховного впливу та ймовірності виникнення в особи відчуття безкарності.

У зауваженнях Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» також вказано, що за такого законодавчого підходу під час прийняття судом рішення щодо звільнення від відбування покарання для обміну засудженого як військовополоненого не буде враховуватись ні тяжкість кримінального правопорушення (наприклад, особливо

тяжкі злочини проти миру та безпеки людства, за вчинення яких, відповідно до ч. 5 ст. 49 Кримінального кодексу України, не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності), ні вид та розмір призначеного покарання (наприклад, покарання у виді довічного позбавлення волі), ні будь-які інші обставини відповідного кримінального провадження (наприклад, повторне його вчинення). Таким чином, формулювання підстав для звільнення від відбування покарання засудженої особи, щодо якої прийнято рішення про передачу її для обміну як військовополоненого, не обмежується якимись запобіжниками, що за загальними правилами кримінального права є притаманними, наприклад, інституту звільнення від кримінальної відповідальності чи для інституту звільнення від відбування покарання. Крім того, поза межами правового регулювання законопроекту залишилося питання чи справедливо наділяти певною індульгенцією окремих суб'єктів кримінального правопорушення, які підлягатимуть обміну як військовополонені і які незалежно від тяжкості вчинених ними кримінальних правопорушень будуть звільнятися від відбування покарання. Варто було б передбачити в законодавстві можливість обміну для військовополонених, які вчинили на території України відповідні категорії кримінальних правопорушень, визначивши ті злочини, вчинення яких виключає можливість обміну (наприклад, порушення законів та звичаїв війни, геноцид (ст. 438, 442 КК України) [79]. На це також вказує і А. А. Вознюк [53].

Наведений підхід варто визнати слушним, зокрема з урахуванням декількох факторів. По-перше, з урахуванням того, що такий вид звільнення від покарання не передбачає наявності додаткових підстав та умов, як зазначає А. А. Вознюк [53], виховний ефект цього кримінально-правового заходу, дійсно, є мінімальним. У зв'язку з цим, відсутність переліку видів кримінальних правопорушень фактично надає можливість звільняти осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. По-друге, загальні тенденції розвитку кримінально-правової політики надають підставу для констатації, що в останні роки визначення факту вчинення конкретного кримінального правопорушення як

підстави для незастосування заохочувальних санкцій та альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру є достатньо ефективним способом підвищити якість реалізації виховної функції та загальної превенції. Аргументом на користь такої думки також є те, що, наприклад, у ч. 1 ст. 81-1 КК України, де передбачено умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, законодавцем визначено перелік протиправних діянь, які унеможливають застосування такого виду умовно-дострокового звільнення.

Отже, з урахуванням наведеного та підходів учених, доцільним є визначення у ст. 84-1 КК України переліку кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування до особи такого виду звільнення від покарання. Як видається, такими протиправними діяннями доцільно визначити тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Щодо амністії, помилування та звільнення від покарання у зв'язку із хворобою, слід зауважити, що до військовослужбовців такі види звільнення від покарання застосовують на загальних підставах та майже не враховують жодних особливостей.

Необхідно також зазначити, що інститут звільнення від покарання продовжує розвиватись та певним чином трансформуватись. Це також підтверджується тими новелами, які були передбачені членами робочої групи з розробки нового кримінального законодавства України. Розглядаючи проєкт КК України, О. П. Горох вказує, що вітчизняний інститут звільнення від покарання формувався протягом багатьох років. Удосконалення положень інституту звільнення від покарання на сучасному етапі зумовлено положеннями Конституції України, позитивними зобов'язаннями української держави в галузі прав людини, прогресивними положеннями кримінальних кодексів іноземних держав, апробованими правозастосовною практикою положеннями національного законодавства. Основні новели інституту звільнення від

покарання пов'язані зі зміною термінології інституту звільнення від покарання; оптимізацією системи видів звільнення від покарання (трансформацією інституту звільнення від кримінальної відповідальності в інститут звільнення від покарання; систематизацією видів звільнення від покарання, передбачених у законодавстві кримінального блоку; новелами в регламентації амністії та помилування); вдосконаленням правового регулювання апробованих практикою видів звільнення від покарання. Трансформація інституту звільнення від кримінальної відповідальності в субінститут непризначення покарання зумовлена неузгодженістю інституту звільнення від кримінальної відповідальності з принципом презумпції невинуватості; гармонізацією українського кримінального законодавства із законодавством іноземних держав; тенденціями в національному законодавстві [60].

У цьому контексті беззаперечною слід визнати роль положень, які викладені в рішеннях ЄСПЛ, а також рекомендацій міжнародних правових документів. У більшості випадків ЄСПЛ рекомендує за наявності можливості утримуватись від застосування занадто репресивного кримінально-правового впливу, зокрема шляхом віддання переваги альтернативним засобам кримінально-правового характеру, а також видам покарання, які не пов'язані з позбавленням волі. Водночас суттєвою прогалиною в цьому контексті є відсутність міжнародного правового механізму захисту прав військовослужбовців, які вчинили кримінальне правопорушення. Фактично до таких осіб застосовуються положення та рекомендації, викладені в загальних міжнародних правових актах, що знижує якість реалізації кримінально-правової політики щодо спеціальних суб'єктів кримінальної відповідальності. Це також стосується вдосконалення субінститутів непризначення покарання таким кримінальним правопорушникам.

У зазначеному контексті О. П. Горох зазначає, що субінститут непризначення покарання об'єднає передбачені в чинному КК України загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Систематизацію видів звільнення від покарання, передбачених у законодавстві

кримінального блоку, доцільно здійснити через групування видів звільнення від покарання з урахуванням стадії кримінального провадження, у межах якої суд буде вирішувати питання про їх застосування; розв'язання проблеми забезпечення системності зовнішніх зв'язків системи видів звільнення від покарання в межах законодавства кримінального блоку; виключення неактуальних видів звільнення від покарання; урегулювання по-новому питань амністії та помилування. Удосконалення правового регулювання апробованих практикою видів звільнення від покарання відбулося шляхом встановлення законодавчих запобіжників на зловживання в практиці правозастосування положеннями про звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності; поліпшення положень про матеріальну підставу для застосування норм про невиконання під умовою призначеного ув'язнення на певний строк та зупинення під умовою виконання покарання; закріплення в зазначених вище видах звільнення від покарання положень, спрямованих на захист прав потерпілих і суспільства [60].

Фактично в проєкті нового кримінального законодавства членами робочої групи було запропоновано більш адаптований під сучасні потреби держави та суспільства підхід до розбудови інституту звільнення від покарання. Позитивним аспектом також є те, що такий підхід у більшості відповідає рекомендаціям, викладеним у європейських і міжнародних правових документах.

Звільненням від покарання слід розуміти відмову держави застосовувати покарання до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, з підстав, передбачених КК України. Видами звільнення від покарання є: 1) непризначення покарання; 2) невиконання призначеного покарання; 3) відстрочення виконання призначеного покарання; 4) зупинення виконання покарання; 5) припинення виконання покарання. Непризначення покарання полягає в безумовній та остаточній відмові держави на підставах, встановлених ст. 3.4.2, 3.4.3, 3.4.4 проєкту КК, визначити особі, засудженій за вчинення кримінального правопорушення, передбачені законом обмеження її прав і

свобод. Своєю чергою невиконання призначеного покарання – це умовна та неостаточна (ст. 3.4.5, 3.4.6) або безумовна та остаточна (ст. 3.4.7) відмова держави застосувати до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, визначені вироком суду обмеження її прав і свобод. Відстрочення виконання призначеного покарання полягає в умовній та неостаточній відмові держави на підставах, встановлених ст. 3.4.8, 3.4.9 Проекту КК, негайно застосувати щодо особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, передбачені законом обмеження її прав і свобод. Специфікою цього виду звільнення від покарання є те, що після зникнення відповідних підстав для відстрочення виконання призначеного покарання щодо особи виконується призначене покарання. Зупинення виконання покарання передбачає умовну та неостаточну відмову держави на підставах, встановлених ст. 3.4.10, 3.4.11, 3.4.12 проекту, продовжувати застосовувати щодо засудженої особи, яка відбуває покарання, визначені їй вироком суду обмеження її прав і свобод. Припинення виконання покарання передбачає остаточну відмову держави на підставах, встановлених ст. 3.4.13, 3.4.14, 3.4.15, ч. 1 ст. 3.4.17 проекту, продовжувати застосовувати щодо засудженої особи, яка відбуває покарання, визначені їй вироком суду обмеження її прав і свобод [138, с. 140].

Отже, наведене дає підстави констатувати, що члени робочої групи дещо відійшли від традиційної моделі «звільнення від покарання», «звільнення від відбування покарання» та «звільнення від подальшого відбування покарання».

Зміною призначеного покарання слід вважати зміну державою призначеного засудженій за вчинення кримінального правопорушення особі виду та міри покарання з підстав, передбачених КК України. Видами зміни призначеного покарання є: 1) скорочення невідбутої частини покарання (ст. 3.4.13, 3.4.14); 2) скорочення (зменшення) призначеного покарання (ст. 3.4.17); 3) заміна призначеного покарання (ст. 3.4.15). Скорочення невідбутої частини покарання передбачає безумовне зменшення державою на підставах, встановлених ст. 3.4.13, 3.4.14, засудженій особи, яка відбуває покарання, міри покарання, визначеної вироком суду. Скорочення (зменшення)

призначеного покарання полягає в безумовному зменшенні державою на підставах, встановлених ч. 2, 3 ст. 3.4.17, призначеної засудженій особі, яка відбуває покарання, міри покарання до максимальної межі, встановленої новим законом. Заміна призначеного покарання передбачає безумовну заміну державою в особі Президента України довічного ув'язнення засудженій особі після відбуття нею не менше 20 років цього покарання – строковим ув'язненням від 10 до 15 років, водночас строк обчислюється з дня заміни покарання. Предметом правового регулювання зазначених субінститутів звільнення від покарання та зміни призначеного покарання є типізована сукупність різних кримінально-правових відносин, що виникають на різних етапах реалізації кримінальної відповідальності завдяки специфічним юридичним фактам, що їх породжують, і які врегульовують передбачені законом випадки звільнення засудженого від покарання та зміни призначеного покарання. На підставі зазначених кримінально-правових субінститутів мають бути в подальшому сформовані відповідні інститути (субінститути) кримінально-виконавчого права, що ґрунтується на положеннях КК України та застосовується з дотриманням порядку, встановленого КПК України. Зазначені модельні термінологічні звороти стали основою для подальшого формування понятійного апарату розділу 3.4 проєкту КК України. У ст. 3.4.2–3.4.17 використано термінологічні звороти, узгоджені з різновидами звільнення від покарання або зміни призначеного покарання, закріпленими в ст. 3.4.1 [138, с. 141].

Отже, попри європеїзацію національного кримінального законодавства, а також оновлення його норм у проєкті нового Кримінального кодексу України, питання щодо виокремлення особливостей кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців залишається невирішеним. Як видається із аналізу кримінально-правових норм, у яких встановлено особливості та підстави звільнення від покарання, членами робочої групи було уніфіковано їх види та лише частково визначено специфіку застосування таких заходів до військовослужбовців. Ураховуючи вказане обґрунтованою є доцільність передбачити у проєкті нового КК України окремий розділ «Особливості

кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців», у якому доцільно узагальнити та систематизувати кримінально-правові заходи, що можуть застосовуватись до військовослужбовців.

Таким чином, за сучасних умов розвитку кримінально-правової політики загалом і кримінального права зокрема безумовні види звільнення військовослужбовців від покарання та його відбування зазнають певних трансформацій, які не завжди можуть бути оцінені як позитивні й ефективні. З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну в Загальну частину чинного КК України було внесено низку змін і доповнень, спрямованих на вдосконалення інституту звільнення від покарання. Проте більшість таких змін мало на меті посилення обороноспроможності держави шляхом створення додаткових стимулюючих факторів для мобілізації. Не заперечуючи загалом такий підхід, слід зауважити на доцільності у співвіднесенні мети розвитку оборонного потенціалу із посиленням карально-виховної функції кримінального законодавства.

У межах дослідження визнано доцільним внести такі зміни й доповнення до кримінального законодавства України:

- співвіднести види кримінальних правопорушень і розширити перелік діянь, які унеможливають застосування до особи положень, передбачених ст. 49 та 80 КК України шляхом доповнення ч. 6 цієї норми кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки України;

- визначити в ст. 84-1 КК України перелік кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування до особи такого виду звільнення від покарання. Такими протиправними діяннями доцільно визначити тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку;

- у проєкті нового кримінального законодавства узагальнити й систематизувати особливості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в окремому розділі.

3.2. Умовні види звільнення військовослужбовців від покарання

Умовні види звільнення від покарання є більш ефективним засобом кримінально-правового впливу. Вказане зумовлено тим, що особа, яку звільнено від покарання, у будь-якому випадку підлягає подальшому виправленню та перевихованню, що забезпечується шляхом покладення відповідних обов'язків. У кримінальному праві до умовних видів звільнення від покарання традиційно відносять звільнення від відбування покарання з випробуванням; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Крім наведених заохочувальних кримінально-правових заходів, до осіб також може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби.

Так, розглядаючи особливості звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням, І. В. Шило вказує, що норма ст. 75 КК України сформульована законодавцем нечітко в частині врахування різних обставин учинення кримінального правопорушення, посткримінальної поведінки й особи обвинуваченого, виходячи з конкретної ситуації. З одного боку, така «гнучкість» дає змогу суду застосовувати таку норму самостійно, а з іншого – «розмитість» та неконкретизованість може дати привід до хибного прийняття рішення. Суду необхідно врахувати такі обставини: тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, ступінь спричиненої шкоди та розміри її відшкодування або відновлення; стадію вчиненого кримінального правопорушення (готування, замах), що зменшує ступінь суспільної небезпеки; у разі співучасті – ступінь особистого вкладу у вчинене кримінальне правопорушення; наявність попередньої домовленості та готування до кримінального правопорушення за складної форми співучасті; повторність і рецидив кримінальних правопорушень; наявність пом'якшуючих обставин, передбачених ст. 66 КК України. Крім того, до уваги беруть демографічні ознаки: стать, вік, сімейний

стан, соціально корисна поведінка, наявність постійної роботи, наявність на утриманні осіб з інвалідністю, неповнолітніх дітей тощо. У реаліях сьогодення необхідно враховувати також інші характеристики, такі як тимчасово переміщені особи, проходження військової служби в умовах воєнного стану, особливі та інші обставини. З урахуванням розглянутого вчений пропонує більш конкретно встановити обставини, які підлягають урахуванню під час застосування норми ст. 75 КК України [156].

Водночас слід зазначити, що ст. 75 КК України, на відміну від інших кримінально-правових норм, у яких визначено види та підстави звільнення осіб від покарання та його відбування, багато разів зазнавала змін та уточнень. Більшість таких змін полягала в уточненні видів кримінальних правопорушень, які унеможлиблюють застосування до осіб, які їх вчинили, звільнення від відбування покарання з випробуванням. Проте встановлювати додаткові підстави, на які вказує вчений, видається недоцільним, оскільки такий підхід може призвести до перевантаження кримінального законодавства, а обставини, які є тимчасовими (наприклад, внутрішнє переміщення осіб, проходження військової служби в умовах воєнного стану), втратять свою актуальність після скасування/припинення воєнного стану. Не можна залишити поза увагою і те, що для військовослужбовців законодавцем було передбачено перелік заходів кримінально-правового впливу, які є ефективними та водночас певною мірою гуманними, наприклад, службові обмеження для військовослужбовців. Тому створювати спеціальні підстави для звільнення з випробуванням для таких осіб не є доцільним.

Розглядаючи досліджуваний вид покарання, Ю. О. Левченко акцентує увагу на контролі за звільненими. Вчений зауважує, що стратегічна мета останнього передбачає досягнення цілей кінцевої перспективи застосування інституту звільнення з випробуванням (поєднані в механізмі кримінально-правового регулювання та системі кримінально-правового запобігання злочинності) – виправлення засуджених, загальної та спеціальної превенції щодо невчинення ними повторних злочинів під час режиму випробування. Тактична

мета контролю за звільненими з випробуванням передбачає досягнення цілей, властивих усім етапам порядку здійснення режиму випробування: недопущення систематичного порушення засудженими громадського порядку та умов випробування; своєчасне застосування відповідних заходів впливу та реагування у випадку порушень режиму випробування; забезпечення дотримання засудженими умов режиму випробування і виконання обов'язків, покладених на них судом; підтвердження чи спростування застосування звільнення з випробуванням щодо того чи іншого засудженого; спільно з органами внутрішніх справ та іншими суб'єктами проведення індивідуально-профілактичної роботи й виховного впливу в процесі виправлення засудженого; здійснення організаційних, інформаційних, розшукових, аналітичних та інших заходів, які забезпечують контроль за звільненими з випробуванням [91].

Дійсно, звільнення від відбування покарання з випробуванням можна вважати одним з найбільш ефективних альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру. Така позиція може бути пояснена з урахуванням декількох підстав. По-перше, попри застосування заохочувального заходу, особа повинна виконувати покладені на неї обов'язки, які сприяють реалізації завдання, покладеного на національне кримінальне законодавство. По-друге, на відміну від інших видів звільнення, звільнення з випробуванням є більш змістовним з точки зору підстав для його застосування. Проте щодо військовослужбовців судова практика має декілька висновків, спрямованих на вдосконалення підстав і порядку застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема за вчинення військових кримінальних правопорушень.

Відповідно до постанови Верховного Суду від 21 серпня 2024 року (справа № 126/1813/23), *обвинувачений 30 червня 2022 року був призваний до лав Збройних сил України під час мобілізації. За наказом командира військової частини від 5 серпня 2022 року № 206 його було зараховано до списків особового складу і призначено на посаду стрільця взводу охорони роти охорони військової частини ЗСУ, а також визначено штатно-посадову категорію «матрос».*

Відповідно до наказу командира військової частини від 7 листопада 2022 року № 303 матрос з 08 листопада 2022 року вибув у відрядження до району населеного пункту Бершадь Вінницької області для виконання службових (бойових) завдань з охорони праці. З урахуванням ст. 200, 363 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України наказом командира військової частини встановлено розпорядок дня військової частини, згідно з яким о 09:00 проводиться шиккування особового складу та о 18:00 завершується робочий день. Під час проходження служби 2 грудня 2022 року у військовослужбовця, призваного під час мобілізації, військової частини матроса виник злочинний умисел тимчасово ухилитися від військової служби в умовах воєнного стану. Реалізуючи свій злочинний умисел, він, усвідомлюючи характер своїх дій, діючи умисно, з метою тимчасового ухилення від проходження військової служби, в умовах воєнного стану, 2 листопада 2022 року близько 09:00 самовільно залишив розташування військового підрозділу військової частини та, ухиляючись від проходження військової служби, перебував за місцем свого проживання, доки 13 червня 2023 року добровільно не прибув до органу досудового розслідування – четвертого слідчого відділу (з дислокацією в м. Вінниці) ТУ ДБР у м. Хмельницькому, чим припинив учинення кримінального правопорушення. За час відсутності в підрозділі військової частини обвинувачений обов'язки військової служби не виконував та проводив час на власний розсуд [127].

Таким чином, особа вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, якою передбачено кримінальну відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. Розглядаючи скаргу щодо порушення порядку застосування до військовослужбовця покарання у виді позбавлення волі, Суд зазначив, що в разі звільнення засудженої особи від покарання на підставі ст. 75 КК України на особу покладаються певні обов'язки, визначені ст. 76 цього Кодексу, що і було зроблено в кримінальному провадженні. Водночас, як встановив суд, обвинувачений на час ухвалення вироку був військовослужбовцем, даних про те, що він був звільнений з

військової служби, матеріали кримінального провадження не містять, а тому, керуючись приписами ч. 4 ст. 76 КК України, суд поклав нагляд за засудженим на час проходження ним військової служби на командира відповідної військової частини. Обґрунтовуючи свої доводи, прокурор, зокрема, посилається на приписи п. 144-5 розділу IV Положення про порядок проходження громадянами України військової служби у ЗСУ, однак цей пункт Положення регламентує порядок призупинення та продовження військової служби військовослужбовцями і вказує на підстави звільнення військовослужбовців, передбачені відповідними пунктами та підпунктами ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Приписами цієї статті Закону, на які зроблено посилання в п. 144-5 Положення, стосується випадків коли набрали законної сили вироки, якими особі призначено покарання у виді позбавлення чи обмеження волі, а в деяких випадках – у виді позбавлення військового звання або позбавлення права обіймати певні посади. Вказані норми не регламентують обов'язкового звільнення з військової служби засуджених військовослужбовців, до яких застосовано інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Крім того, Міністерство оборони України, враховуючи законодавчу можливість звільнення від відбування покарання військовослужбовців, визначило і затвердило наказом від 17 вересня 2020 року № 337 Порядок здійснення командирами (начальниками) військових частин (установ) контролю за поведінкою військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Таким чином, аналіз законодавства та нормативно-правових актів, у тому числі Положення, на яке посилається представник публічного обвинувачення, дають підстави стверджувати, що *звільнення військовослужбовця від відбування покарання з іспитовим строком не є безумовною підставою для його звільнення з військової служби*. Навіть допускаючи можливість майбутнього звільнення військовослужбовця зі служби, воно не може бути підставою для незастосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України [127].

Ще однією актуальною для судової практики проблемою є визначення можливості застосовувати до особи загалом та військовослужбовця зокрема звільнення від відбування покарання з випробуванням, а точніше – надання особистісної оцінки кримінальному правопорушнику й обставинам кримінального правопорушення. Прийняття рішення щодо можливості звільнити особу від покарання входить до дискреційних повноважень суду, а отже, виключно судові органи можуть під час призначення покарання з урахуванням підстав, викладених у ч. 1 ст. 75 КК України, звільнити особу з випробуванням. Проте, як свідчить аналіз судової практики, часто підставою для звернення прокурора й захисника до апеляційної та касаційної інстанції стає помилково позитивна оцінка судом першої інстанції особи кримінального правопорушника.

Так, у постанові Верховного Суду від 30 травня 2024 року (справа № 332/3282/22) зазначено, що суд першої інстанції, призначаючи покарання, урахував ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, яке, відповідно до ст.12 КК України, є тяжким злочином; дані про особу обвинуваченого, який раніше не судимий, на обліках у лікаря психіатра та лікаря нарколога не перебуває, згідно з довідкою військово-лікарської комісії є придатним до військової служби, за місцем служби характеризується посередньо, за місцем проживання – позитивно, неодноразово нагороджувався відзнаками Президента України, має подяки та грамоти. Згідно з колективним зверненням військовослужбовців військової частини, характеризується позитивно. Також судом враховано встановлені фактичні обставини злочину, вчиненого з необережності, його наслідки у вигляді смерті людини, ставлення обвинуваченого до скоєного, позицію потерпілої та призначено покарання у виді позбавлення волі в межах санкції статті, за якою особу визнано винуватим. Суд мотивував належним чином своє рішення та зазначив, що не вбачає підстав для застосування ст. 75 КК України, оскільки покарання у виді позбавлення волі є співмірним з вчиненим злочином та достатнім для виправлення особи і попередження вчинення ним нового злочину. Апеляційний суд надав відповіді

на доводи, що є аналогічними доводам касаційної скарги захисника, зазначивши, що фактичні обставини та ступінь суспільної небезпеки інкримінованого злочину та його наслідки, а саме смерть потерпілого, який також був військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації, а також те, що за місцем служби обвинувачений характеризується не виключно з позитивного боку, свідчать на користь висновку суду першої інстанції про можливість виправлення обвинуваченого лише в умовах ізоляції від суспільства. Суд апеляційної інстанції вказав, що клопотання від Середньоберезівської Станиці Братства ОУН-УПА, а також звернення військовослужбовців, на які посилається сторона захисту, про звільнення від кримінальної відповідальності, не спростовують висновків про призначення реального покарання. Бажання обвинуваченого продовжити служити на підставі п. 246 Положення про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008, на що посилається захисник, не є вирішальним для застосування такого інституту [129].

Таким чином, як видається, по-перше, ст. 75 КК України потребує удосконалення в частині уточнення підстав для застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням задля уникнення оцінних понять, таких як «враховуючи... особу винного та інші обставини справи». Ця думка не є новою для науки кримінального права, адже вчені неодноразово звертали увагу на необхідність уникати під час конструювання кримінально-правових норм оцінних понять, оскільки це утворює підстави для суддівського суб'єктивізму, неоднакового застосування та тлумачення кримінально-правових норм. По-друге, доцільним кроком також має стати узагальнення судової практики щодо застосування до військовослужбовців звільнення від покарання взагалі та із випробуванням зокрема. Зазначене сприятиме посиленню ефективності кримінально-правової політики в частині кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання також неодноразово піддавалось критиці з боку вчених як через незадовільний виховний ефект, так і у зв'язку з його невідповідністю вимогам та рекомендаціям, викладеним у міжнародних правових документах.

Так, у рекомендації Rec(2000)22 Комітету Міністрів державам-членам щодо вдосконалення реалізації європейських правил щодо громадських санкцій і заходів визначено, що слід передбачити достатню кількість різних відповідних громадських санкцій та заходів, такі як, наприклад, альтернативи досудового утримання під вартою, такі як вимога до підозрюваного правопорушника проживати за вказаною адресою, бути під наглядом та отримувати допомогу від відомства, зазначеного судовим органом; випробувальний термін в якості окремого покарання, призначеного без винесення вироку у вигляді позбавлення волі; зупинення виконання вироку про позбавлення волі та заміна його умовним; громадські роботи (тобто неоплачувані роботи на користь громади); компенсація постраждалому / відшкодування / посередництво між постраждалим і правопорушником; рішення про примусове лікування для правопорушників, залежних від наркотиків чи алкоголю, і які страждають від психічного розладу, що пов'язаний зі злочинною поведінкою; інтенсивний нагляд за відповідними категоріями правопорушників; обмеження свободи пересування за допомогою, наприклад, комендантської години або електронного контролю, введеного з дотриманням Правил 23 і 55 Європейських правил; умовно-дострокове звільнення з в'язниці з подальшим наглядом після звільнення [140].

У рекомендації Rec (2003) 22 Комітету Міністрів державам-членам про умовно-дострокове звільнення визначено, що умовно-дострокове звільнення має бути спрямоване на надання допомоги ув'язненим для переходу від життя у в'язниці до законослухняного життя в суспільстві через умови після звільнення і нагляд, які сприяють цій меті, громадській безпеці і скороченню рівня злочинності в суспільстві. Для того, щоб зменшити шкідливий вплив позбавлення волі і сприяти переселенню засуджених на умовах, які гарантують безпеку громадськості, закон повинен зробити умовно-дострокове звільнення

доступним для всіх засуджених, у тому числі тих, які відбувають довічне ув'язнення. Якщо тюремні вироки настільки короткі, що умовно-дострокове звільнення не представляється можливим, слід шукати інші способи досягнення цих цілей. Коли ув'язнені починають відбувати покарання, вони повинні знати, коли отримають право на звільнення з огляду на те, що відбули мінімальний термін (визначається у вигляді абсолютного строку або шляхом посилення на частину вироку), і критерії, які будуть застосовуватись для визначення, чи вони отримають звільнення («система дискреційного звільнення»), і чи мають право на звільнення в силу того, що відбули фіксований строк, визначений в абсолютному вираженні або шляхом посилення на частину вироку («система обов'язкового звільнення»). Мінімальний або фіксований строк не повинен бути настільки тривалим, щоб унеможливити досягнення мети умовного звільнення. Необхідно враховувати економію ресурсів, що досягається із застосуванням системи обов'язкового звільнення від вироків, коли негативна індивідуальна оцінка незначно змінить дату звільнення. З метою скоротити ризик рецидиву серед в'язнів, звільнених умовно, необхідно уможливити встановлення для них індивідуальних умов, таких як: виплата компенсації потерпілим; лікування від наркотичної залежності або зловживання алкоголем, або будь-якого іншого виліковного стану, явно пов'язаного із вчиненням злочину; залучення до робіт або в іншій схваленій професійній діяльності, наприклад, отримання освіти чи професійного навчання; участь в особистісних програмах розвитку; заборона на проживання або відвідування визначених місць [139].

Отже, з огляду на наведені положення, міжнародні та європейські стандарти умовно-дострокового звільнення осіб від покарання скеровані не лише на посилення механізму реалізації принципу гуманізму кримінально-правової політики та розвантаження пенітенціарної системи, а і на посилення виховної та виправної функцій кримінального законодавства. Останнє підтверджується визнанням за можливе встановлювати для осіб, яких було умовно-достроково звільнено від покарання додаткових обов'язків, на кшталт тим, що

призначаються під час звільнення з випробуванням. Як видається, така позиція не позбавлена сенсу та може підвищити ефективність інституту звільнення від покарання та його відбування. У контексті вказаного необхідно акцентувати увагу на виді звільнення від покарання на підставах, передбачених ст. 81-1 КК України.

Проблема вдосконалення інституту звільнення від покарання та його відбування не є новою для наук кримінально-правового циклу. Особливо це стосується випадків, коли від подальшого відбування покарання звільняється спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану одними з таких суб'єктів є військовослужбовці. З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну до національного кримінального законодавства було внесено низку змін та доповнень, значна кількість яких була скерована на раціоналізацію кримінально-правових норм, що регулюють правомірну поведінку держави стосовно військовослужбовців, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Зокрема, це стосується також інститутів кримінальної відповідальності та покарання таких суб'єктів. Водночас, попри активний інтерес законодавця до цього питання, аналіз судової статистики та правоохоронної практики надає підстави констатувати відсутність очікуваних результатів за цим напрямом кримінально-правової політики, що свідчить про необхідність перегляду відповідних норм КК України, якими передбачено порядок і підстави кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. Зокрема, це стосується і ст. 81-1 КК України, якою передбачено особливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби.

Таким чином, національне кримінальне законодавство було доповнено ст. 81-1 відповідно до Закону України від 8 травня 2024 року № 3687-ІХ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для

безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» [75].

У пояснювальній записці до проєкту вказаного законодавчого акта було визначено, що для остаточної перемоги над державою-терористом необхідно докласти ще багато зусиль, оскільки мобілізаційний ресурс ворога є величезним, а тому є потреба у використанні всіх наявних можливостей для відсічі збройної агресії. Одним з ресурсів, який може бути використаний для посилення обороноздатності держави, є особи, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі. Серед цих людей є мотивовані та патріотично налаштовані громадяни, готові спокутувати власну провину перед суспільством на полі бою. Водночас залучення цих осіб до військової служби вимагає чіткого законодавчого регулювання всіх аспектів, пов'язаних з: умовно-достроковим звільненням таких осіб, здійсненням адміністративного нагляду за ними, прийняття їх на військову службу та визначення особливостей її проходження, врегулювання питань соціального і правового захисту таких осіб тощо [133].

Відповідно до ч. 1 ст. 81-1 КК України, під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, передбачене цією статтею, не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152-156-1, 258-258-6, ч. 4 ст. 286-1, ст. 348 КК України, а також до засуджених службових осіб, які згідно з пп. 1 п. 3 примітки до ст. 368 цього Кодексу займали особливо відповідальне становище. У разі застосування судом умовно-дострокового звільнення на підставі, визначеній цією статтею, така особа звільняється умовно-достроково від відбування лише

основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [88].

У цьому контексті, по-перше, необхідно звернути увагу на формулювання законодавцем періоду, коли може бути застосований такий вид звільнення від відбування покарання. Відповідно до вказаної норми, таким періодом є час проведення мобілізації та/або дія воєнного стану.

Відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ, мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано; особливий період – період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [77].

З огляду на наведену дефініцію, можна дійти висновку, що мобілізація та дія особливого правового режиму воєнного стану не є взаємозалежними поняттями, оскільки мобілізація може здійснюватись без введення в дію воєнного стану. Проте аналіз нормативно-правових актів, які визначають правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, загальні засади проходження в Україні військової служби та зміст правового режиму воєнного стану надає підстави для констатації, що на сьогодні в законодавстві відсутні

чітко визначені підстави для проведення мобілізації поза воєнним станом. Як приклад можна навести одночасне підписання Президентом України Указу «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, та Указу «Про загальну мобілізацію», затвердженого Законом України від 3 березня 2022 року № 2105-IX.

Викладене вище засвідчує, що зазвичай період мобілізації та введення особливого правового режиму воєнного стану збігаються, що ставить під сумнів доцільність розрізнення саме в кримінальному законодавстві цих двох періодів без чітко визначеного в законодавстві переліку випадків, коли мобілізація може здійснюватись без введення в дію особливого правового режиму воєнного стану. Отже, вирішення питання стосовно вдосконалення Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» в частині уточнення поняття мобілізації та особливого періоду, визначення підстав/переліку випадків, коли мобілізація може здійснюватись без введення у дію особливого правового режиму воєнного стану, а також наступне визначення доцільності вважати за можливе умовно-достроково звільнити для проходження служби за контрактом осіб під час мобілізації є актуальним. Останнє зумовлюється потребою в усуненні потенційно негативних наслідків у виді надмірної гуманізації кримінальної відповідальності осіб, засуджених до покарання у виді обмеження та позбавлення волі.

По-друге, вчені вже неодноразово звертали увагу на необґрунтований перелік видів кримінальних правопорушень, вчинення яких виключає можливість застосування цього виду умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Так, В. І. Тютюгін зауважує, що достатньо складно уявити, який саме критерій було покладено законодавцем в основу формування цього переліку. Закон забороняє умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у разі засудження особи за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України), тоді як застосування ст. 81-1 КК не виключається у випадку засудження особи за умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України).

Водночас у разі вчинення такого виду вбивства позбавляються життя, по суті, теж дві особи – і майбутня матір дитини, і сама дитина, яка повинна була народитися [147, с. 57].

Є. С. Назимко та Т. І. Пономарьова також вказують на те, що ст. 81–1 КК України не може бути застосована для вичерпного переліку осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, зокрема й насильницькі (наприклад, таке умовно-дострокове звільнення не може бути застосоване лише для осіб, які вчинили умисне вбивство двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Водночас це не стосується тих, хто вчинив таке діяння з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості стосовно малолітньої дитини, або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, заручника, або викраденої людини, або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, тощо). У такому контексті питання суспільної безпечності такої особи для інших військовослужбовців та цивільного населення, як і якість виконання ним бойових завдань, залишається відкритим для дискусій [100, с. 58–59]. Науковці також доводять недоцільність, визначення можливості застосовувати положення ст. 81-1 КК України до осіб, які, наприклад, вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби). Такий підхід є сумнівний, по-перше, у зв'язку з тим, що ймовірність того, що особа, засуджена за вчинення військового кримінального правопорушення, може вчинити його повторно (особливо якщо це стосується самовільного залишення військової частини або місця служби, що свідчить про неналежне ставлення до військового та службового обов'язку), є достатньо високою. По-друге, не цілком зрозумілою залишається позиція щодо надання можливості особі, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, перебуваючи на строковій військовій службі, не лише бути звільненою від відбування покарання, а й проходити військову службу за контрактом, що окрім певних особливостей для засуджених, має низку привілеїв, серед яких, зокрема, і встановлення відповідного матеріального забезпечення [100, с. 197].

Необхідно відзначити, що одночасно із введенням до кримінального законодавства нового виду звільнення від відбування покарання, законодавцем у ст. 336-2 КК України було криміналізовано новий вид кримінального правопорушення – ухилення від прийняття на військову службу за контрактом, яке відповідно до встановленої санкції, у якій передбачено покарання у виді позбавлення волі строком від п'яти до десяти років, є тяжким злочином.

У січні 2025 року було ухвалено перший вирок за вчинення такого протиправного діяння. Відповідно до вироку Ленінського районного суду міста Дніпропетровська від 09 січня 2025 року (справа № 1-кп/205/290/25), особу обвинувачено у вчиненні злочину, передбаченого ст. 336-2 КК України, за таких обставин: 7 червня 2024 року ОСОБА_4 звернувся із заявою на ім'я начальника ДУ «Кропивницька ВК (№6)» щодо застосування до нього умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом на підставі статті 81-1 КК України. Начальник ДУ «Кропивницька виправна колонія (№ 6)» погодив прохання ув'язненого, після чого останній звернувся із проханням зарахувати його кандидатом на військову службу за контрактом осіб рядового складу до Збройних Сил України та оформити відповідні військово-облікові документи та особову справу. Причому ОСОБА_4 виявив бажання на проходження служби за контрактом у військовій частині на посаді стрільця, на що отримав погодження командира вказаної військової частини. 4 липня 2024 року до ДУ «Кропивницька ВК (№ 6)» прибули військовослужбовці від військової частини для супроводу осіб у кількості семи чоловіків, які звільнені умовно достроково, для доставки до військової частини для підписання документів і прийняття на військову службу за контрактом. Засуджені зайняли місця в службовому автобусі військової частини, після чого вирушили в супроводі двох представників військової частини. Під час руху ОСОБА_4, маючи умисел на ухилення від прийняття на військову службу за контрактом, попросив зупинити автобус для здійснення природних потреб. Після зупинки автобусу ОСОБА_4 швидко вибіг з нього та побіг у бік житлової забудови з метою ухилення від своїх обов'язків щодо укладення контракту на

військову службу. Надалі ОСОБА_4, скориставшись тим, що він опинився поза полем зору військовослужбовців, що його супроводжували, та за його діями ніхто не спостерігав, реалізуючи раніше виниклий кримінально-протиправний умисел, втік у невідомому напрямку, чим здійснив ухилення від прийняття на військову службу за контрактом, будучи особою, яку під час дії воєнного стану звільнено умовно-достроково від відбуття покарання для проходження військової служби. Станом на 27 листопада 2024 року до військової частини ОСОБА_4 для укладення контракту на проходження військової служби не прибув [42].

Відповідно до судової статистики, з червня 2024 року до лютого 2025 року також було обліковано лише один випадок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України. Проте така ситуація має бути пояснена не відсутністю поширеності такого діяння, а тим, що в більшості випадків особи, які були умовно-достроково звільнені від відбування покарання на підставі ст. 81-1 КК України, вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 407 та 408 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство). Отже, можна дійти висновку, що такі суспільно небезпечні діяння відбуваються вже після прибуття звільненої від покарання особи на місце несення служби.

Відповідно до вироку Харківського районного суду Харківської області від 13 лютого 2025 року (справа № 635/11999/24), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 408 КК України за таких обставин: *ОСОБА_5, будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом, обіймаючи посаду стрільця 2-го штурмового спеціалізованого відділення 1-го штурмового спеціалізованого взводу 1-ї штурмової спеціалізованої роти штурмового спеціалізованого батальйону (ШКВАЛ) військової частини, достовірно знав та усвідомлював, що повинен неухильно дотримуватись вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів, якими урегульовано порядок проходження військової служби, за відсутності поважних причин, 27 липня 2024 року без дозволу командирів, після закінчення*

лікування не повернувся на місце служби місце розташування штурмового спеціалізованого батальйону військової частини. Причому на місце несення служби ОСОБА_5 не повернувся, перебував поза місцем служби, обов'язки з військової служби за посадою не виконував, поза місцем служби в медичні установи України не звертався, правоохоронні органи, органи державної влади або органи місцевого самоврядування про свою належність до військової служби, про вчинене ним ухилення від військової служби та про його причини не повідомляв, час проводив на власний розсуд. 23 вересня 2024 року ОСОБА_5 був виявлений та доставлений до Другого слідчого відділу (з дислокацією у м. Харкові) Територіального управління Державного бюро розслідувань. Під час призначення покарання судом було враховано особу обвинуваченого, який раніше неодноразово судимий і відбував покарання в місцях позбавлення волі, за місцем служби характеризується негативно. Ураховуючи наведені обставини, суд вважає, що обвинуваченому з метою його виправлення на попередження вчинення ним та іншими особами нових злочинів, необхідно призначити покарання у виді позбавлення волі за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання, у мінімальному розмірі, передбаченому ч. 4 ст. 408 КК України та призначити остаточне покарання за правилами ч. 1 ст. 71 КК України. Призначення покарання в цьому випадку за сукупністю вироків також передбачено вимогами ч. 3 ст. 81-1 КК України, якою визначено, що в разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає такій особі покарання за правилами, передбаченими ст. 71 і 72 цього Кодексу [47].

Слід зазначити, що вид і розмір покарань, передбачених ст. 408 та 336-2 КК України є різними: за вчинення діяння, визначеного ч. 4 ст. 408, передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років, тоді як за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України, може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк від

п'яти до десяти років. Таким чином, перший злочин є особливо тяжким, другий – тяжким. Аналіз судових вироків дозволяє констатувати, що в більшості випадків за вчинення дезертирства особам призначається найнижча межа покарання у виді позбавлення волі – п'ять років та, відповідно, приєднується частина покарання від відбування якого особу було звільнено на підставі ст. 81-1 КК України.

Наведені приклади дозволяють констатувати, що фактичні випадки ухилення від прийняття на військову службу за контрактом особами, яких під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану звільнено умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби залишаються латентними, оскільки вчиняються після прибуття на місце служби. Таким чином, попри активне збільшення кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 408 КК України, кількість діянь, передбачених ст. 336-2 КК України, залишається майже нульовою, не дивлячись на те, що таке кримінальне правопорушення криміналізоване вже майже рік.

Отже, наразі ефективність умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, а також його значення для посилення якості формування оборонного потенціалу залишаються недоведеними. Водночас залишається недостатньо аргументованою криміналізація злочину, передбаченого ст. 336-2 КК України, оскільки, як можна встановити за результатами аналізу судової практики, покарання за таке протиправне діяння застосовується лише тоді, коли особа його вчинила до прибуття на місце несення служби. В усіх інших випадках такі діяння кваліфікують за ст. 407–408 КК України без сукупності зі злочином, передбаченим ст. 336-2 КК України.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу констатувати, що на сьогодні пріоритетними напрямками вдосконалення умовних видів звільнення від покарання загалом та військовослужбовців зокрема доцільно вважати такі: 1) систематизація підстав для застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням до військовослужбовців; 2) унормування

додаткових обов'язків, які можуть бути покладені на військовослужбовця, умовно-достроково звільненого від відбування покарання; 3) визначення доцільності подальшої криміналізації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України; 4) уточнення переліку видів кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування до особи виду звільнення від покарання, передбаченого ст. 81-1 КК України.

Висновки до розділу 3

1. На підставі аналізу кримінально-правових норм і судової практики окреслено основні тенденції в застосуванні до військовослужбовців безумовних видів звільнення від покарання.

Визначено, що традиційно звільнення від покарання вважається заохочувальним та/або альтернативним заходом кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Водночас рішення щодо можливості звільнити особу від покарання або від подальшого відбування покарання суд приймає з огляду на результати оцінки наявності або відсутності підстав для застосування такого кримінально-правового інституту. Проте аналіз норм Загальної частини КК України, у яких викладено основні положення щодо звільнення від покарання, засвідчує, що законодавець фактично не визначає вичерпного переліку підстав, які дозволяють застосовувати до кримінального правопорушника зазначені привілейовані заходи. Отже, така ситуація зумовлює суддівський суб'єктивізм і може негативно впливати на розвиток кримінально-правової політики в Україні.

Доведено, що Європейський суд з прав людини здебільшого рекомендує за наявності можливості утримуватись від застосування занадто репресивного кримінально-правового впливу, зокрема шляхом віддання переваги альтернативним засобам кримінально-правового характеру, а також видам

покарання, які не пов'язані із позбавленням волі. Водночас серйозною прогалиною у цьому контексті є відсутність міжнародного правового механізму захисту прав військовослужбовців, які вчинили кримінальне правопорушення. Фактично до таких осіб застосовуються положення та рекомендації, викладені в загальних міжнародних правових актах, що знижує якість реалізації кримінально-правової політики щодо спеціальних суб'єктів кримінальної відповідальності. Це також стосується і вдосконалення субінститутів непризначення покарання таким кримінальним правопорушникам.

2. Розглянуто особливості застосування до військовослужбовців умовних видів звільнення від покарання.

Констатовано, що ст. 75 КК України потребує вдосконалення в частині уточнення підстав для застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням задля уникнення оцінних понять, таких як «враховуючи... особу винного та інші обставини справи». Авторська позиція не є новою для науки кримінального права, адже вчені неодноразово звертали увагу на необхідність уникати під час конструювання кримінально-правових норм оцінних понять, оскільки це утворює підстави для суддівського суб'єктивізму, неоднакового застосування та тлумачення кримінально-правових норм.

Проаналізовано норму, якою встановлено кримінальну відповідальність за ухилення від прийняття на військову службу за контрактом (ст. 336-2 КК України). Встановлено, що відповідно до судової статистики, з червня 2024 року до лютого 2025 року було обліковано лише один випадок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України. Доведено, що така ситуація має бути пояснена не відсутністю поширеності такого діяння, а тим, що в більшості випадків особи, які були умовно-достроково звільнені від відбування покарання на підставі ст. 81-1 КК України, вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 407 та 408 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство). Підсумовано, що такі суспільно небезпечні діяння відбуваються вже після прибуття звільненої від покарання особи на місце несення служби.

З'ясовано, що вид і розмір покарань, передбачених ст. 408 та 336-2 КК України, є різними: за вчинення діяння, визначеного ч. 4 ст. 408, передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років, тоді як за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України, може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Аналіз судових вироків дозволив констатувати, що в більшості випадків за вчинення дезертирства особам призначається найнижча межа покарання у виді позбавлення волі – п'ять років та, відповідно, приєднується частина покарання від відбування якого особу було звільнено на підставі ст. 81-1 КК України. Фактичні випадки ухилення від прийняття на військову службу за контрактом особами, яких під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану звільнено умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби, залишаються латентними, оскільки вчиняються після прибуття на місце служби. Визначено, що за активного збільшення кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 408 КК України, кількість днів, передбачених ст. 336-2 КК України, залишається майже нульовою, попри те, що таке кримінальне правопорушення криміналізоване вже майже рік.

Зауважено, що ефективність умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, а також його значення для підвищення якості формування оборонного потенціалу залишаються недоведеними. Водночас недостатньо аргументованою є криміналізація злочину, передбаченого ст. 336-2 КК України, оскільки, відповідно до результатів аналізу судової практики, покарання за таке протиправне діяння застосовується лише тоді, коли особа його вчинила до прибуття на місце несення служби. У всіх інших випадках такі діяння кваліфікуються за ст. 407–408 КК України без сукупності із злочином, передбаченим ст. 336-2 КК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі дослідження теоретичних засад, а також практики кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України розроблено наукові положення, що в сукупності спрямовані на розв'язання наукового завдання, яке полягає у визначенні меж кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень, уточненні особливостей застосування до військовослужбовців інститутів покарання та звільнення від покарання та розробленні на цій основі системи заходів і засобів удосконалення національного кримінального законодавства. Основні результати проведеного дослідження є такими:

1. Проаналізовано генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності військовослужбовців в Україні. Встановлено, що межі кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців неодноразово зазнавали змін, які здебільшого полягали в їх посиленні. Застосування історичного та порівняльного методів надало підстави стверджувати, що тенденції кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців знаходяться в безпосередній кореляції з військово-політичними чинниками та факторами, які зумовлюють потребу в посиленні захисту відповідних суспільних відносин. З урахуванням змін, запропонованих авторами проєкту нового КК України, прогнозовано подальший розвиток військового кримінального права та посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців як в умовах воєнного стану, так і після його припинення або скасування.

2. Визначено підстави соціальної обумовленості кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців. Доведено, що основними підставами соціальної обумовленості кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців є нормативно-правові та кримінологічні, що зумовлено зростанням кількості військових кримінальних правопорушень і

потребою у розв'язанні цієї проблеми шляхом застосування заходів кримінально-правового характеру та встановлення додаткових кримінально-правових гарантій захисту прав військовослужбовців. Міжнародно-правові підстави здебільшого визначають межі та загальні засади кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, а також захист їх інтересів в умовах збройного конфлікту. Соціальні підстави безпосередньо пов'язані з кримінологічними та утворюють платформу для подальшого розвитку військового напрямку кримінального права.

3. Узагальнено апробований досвід європейських країн щодо кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців. Підсумовано, що кримінальне законодавство більшості розглядуваних держав має схожу з українською систему покарань і видів кримінальних правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями. Схожими рисами визначено: 1) застосування однакових видів покарань, основними з яких є військове ув'язнення; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу службові обмеження для військовослужбовців; позбавлення державних нагород; 2) можливість заміни покарання у виді позбавлення волі більш м'яким за наявності визначених законодавством підстав; 3) схожі види кримінальних правопорушень, видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за їх вчинення (Латвія, Польща, Угорщина й Чехія).

Відмінними рисами визначено такі: 1) диференціація видів військових кримінальних правопорушень відповідно до конкретних суспільних відносин, на які здійснюється кримінально протиправний вплив (Словаччина, Чехія); 2) можливість застосовувати до військовослужбовців, яким призначено покарання у виді службових обмежень додаткових обов'язків (окрім відрахування в дохід держави певної суми) (Польща). Позитивним і доцільним для запозичення визначено створення окремого нормативно-правового акта, скерованого на регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з посяганням на порядок несення військової служби (Німеччина, Франція).

4. Надано кримінально-правову характеристику видів покарань, що пов'язані з позбавленням волі та можуть бути призначені військовослужбовцям. Встановлено, що, попри системну роботу законодавця щодо вдосконалення видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі, які можуть застосовуватись до військовослужбовців, низка прогалин залишається актуальною для правозастосовної практики. Більшість з них пов'язані з відсутністю єдиного підходу до систематизації видів військових кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування заохочувальних кримінально-правових норм, а також не до кінця відпрацьованим порядком застосування до військовослужбовців такого виду покарання, як арешт, що зумовлено потребою в удосконаленні кримінально-правової норми, у якій визначено підстави та межі його призначення.

5. Проаналізовано види покарань, не пов'язані з позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям. Констатовано, що на сьогодні система покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, які можуть бути призначені військовослужбовцям, потребує доопрацювання. Зокрема, це стосується потреби в удосконаленні підстав, які уможливають застосування таких кримінально-правових заходів. Вказане надасть можливість уникнути випадків непослідовного та неоднакового застосування судами положень національного кримінального законодавства до осіб, які вчинили військові суспільно небезпечні діяння.

6. Схарактеризовано та уточнено розміри покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень. Констатовано, що на сьогодні види й розміри покарань, які можуть призначатись за військові кримінальні правопорушення, потребують удосконалення. Вказане може стосуватися скорочення переліку видів покарань, передбачених альтернативними санкціями, відмови від застосування до військовослужбовців покарання у виді пробаційного нагляду (та перегляд можливості відмови від пробаційного нагляду як виду покарання, а також віднесення останнього до заходів альтернативного кримінально-правового впливу); доповнення санкцій

кримінально-правових норм, у яких встановлено кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення таким покаранням, як арешт, з урахуванням того, що воно може бути призначене виключно військовослужбовцям. Особливою проблемою визначено систематизацію видів і розмірів покарань, які призначають за кримінальні правопорушення, що мають еквівалентну суспільну небезпечність, а також забезпечення поступового використання видів покарань за ступенем їх суворості та відповідно до правил і послідовності, передбачених ст. 51 КК України.

7. Розкрито сутність безумовних видів звільнення військовослужбовців від покарання. Визначено, що за сучасних умов розвитку кримінально-правової політики, зокрема кримінального права, безумовні види звільнення військовослужбовців від покарання та його відбування зазнають певних трансформацій, які не завжди можуть бути оцінені як позитивні й ефективні. З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну в Загальну частину чинного КК України було внесено низку змін і доповнень, спрямованих на вдосконалення інституту звільнення від покарання. Під час дослідження визнано доцільним внести такі зміни й доповнення до кримінального законодавства України: співвіднести види кримінальних правопорушень та розширити перелік діянь, які унеможливають застосування до особи положень, передбачених ст. 49 та 80 КК України, шляхом доповнення ч. 6 цієї норми кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки України; визначити в ст. 84-1 КК України перелік кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування до особи такого виду звільнення від покарання (вказаними протиправними діяннями слід вважати тяжкі й особливо тяжкі насильницькі злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку); у проєкті нового кримінального законодавства узагальнити та систематизувати особливості кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців.

8. Встановлено особливості умовних видів звільнення військовослужбовців. Зазначено, що пріоритетними напрямками вдосконалення умовних видів звільнення від покарання взагалі та військовослужбовців зокрема доцільно вважати такі: 1) систематизація підстав для застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням до військовослужбовців; 2) унормування додаткових обов'язків, які можуть бути покладені на військовослужбовця, умовно-достроково звільненого від відбування покарання; 3) визначення доцільності подальшої криміналізації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України; 4) уточнення переліку видів кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування до особи виду звільнення від покарання, передбаченого ст. 81-1 КК України.

9. Сформульовано рекомендації стосовно вдосконалення національного кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців:

– викласти ст. 54 КК України в такій редакції:

Якщо особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане з виконанням службового чи військового обов'язку, вона може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

– викласти ст. 62 КК України в такій редакції:

Стаття 62. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

1. Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох

років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

2. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

3. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які вчинили військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

– викласти ч. 1 ст. 69 КК України в такій редакції:

1. За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 402, 403, 405, 407, 408, 429, 437–439, 442, 442-1 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за це кримінальне правопорушення. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. За вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених цією частиною, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір

якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Büntető törvénykönyv. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv>
2. Code penal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2025-03-18/
3. Latvijas kriminālkodekss (Likuma nosaukums 22.08.1991. likuma redakcijā, kas stājas spēkā 22.08.1991). URL: <https://likumi.lv/ta/id/318953-latvijas-kriminalkodekss>
4. Strafgesetzbuch Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
5. Trestný zákon. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300>
6. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny. URL: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1969-13-94,16787601.html>
7. Zákon trestní zákoník. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40#cast2>
8. Аксьонов В.В., Кожевников В.В. До проблеми встановлення факту інсценувань злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1. С. 117–123.
9. Бабанін С.В. Генезис кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки на транспорті. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3745/1/24%20%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%BD.pdf>
10. Бабенко А.М., Конопельський В.Я., Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності в прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків: Право, 2019. 264 с.
11. Бабенко В.В. Проблемні питання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90a7ef60-0171-4bee-a5d3-dd461512acee/content>

12. Баганець О.В. Поняття й значення предмета доказування у кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Форум права*. 2015. № 1. С. 18-23
13. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одес. нац. юрид. акад. О., 2007. 18 с.
14. Бандурка І.О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. *Наше право*. 2014. № 6. С. 92-100
15. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.ua*. № 2, 2015. С. 70-75
16. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : ХНУВС, 2011. 308 с.
17. Басалюк Н.В. Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35ecf31c-b4d0-4385-b54e-9d6d9b35b541/content>
18. Батиргарєєва В.С. Контроль та застосування санкцій як основні напрями запобігання дорожньому травматизму в Україні. URL: <https://dgu.edu.ua/files/images/pages/other/mnpz/300721.pdf>
19. Баулін Ю.В. Виправні роботи у проєкті КК України. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 2001. №6. С. 199–203.
20. Баулін Ю.В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-fundamentalni-problemy-kryminalnoyi-vidpovidalnosti.pdf>
21. Безпекове середовище. Проєкти цифрової трансформації МВС. Інформаційний буклет. Міністерство внутрішніх справ України. К.: Інфоресурс, 2022. 28 с.
22. Берназ П.В. Характеристика окремих елементів системи обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/43.pdf>

23. Беспаль О.Л. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Інформація і право*. 2018. № 1. С. 159-163
24. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/1/40.pdf>
25. Беліков К.А., Бесчастний В.М., Семенишин М.О., Вітвіцький С.С., Алфьоров С.М., Назимко Є.С. Кримінологічні засади запобігання вуличній злочинності: монографія. К.: ВД «Дакор», 2021. 218 с.
26. Битяк О.В. Автоматична фіксація порушень Правил дорожнього руху в зарубіжних країнах: теоретичний та практичний аспекти. URL: 10.21564/2414-990X.159.267579
27. Білоус В. В. Законодавче забезпечення генетичної ідентифікації в Україні : проблеми теорії та практики криміналістики. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (3). С. 216–224.
28. Біляєв В. О. Актуальні питання тактики документування злочинної діяльності підрозділами карного розшуку при проведенні опитування під час оперативного пошуку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 462–469.
29. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.
30. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідування злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
31. Блажівський Є. Моніторинг протидії злочинності в Україні: моногр. Х.: Золота миля, 2013. 372 с.
32. Божко С. Шляхи подолання соціально-економічних наслідків війни: ідеологічний аспект. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2082/files/a540b679-f535-47a2-928f-75b6bd38bd08.pdf>

33. Бондар В. С. Інформаційні засади вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. Сєверодонецьк : ЛДУВС, 2021. № 2021. №2 (94). С.278–299.

34. Босан С.К. Методологія правового дослідження: інструментальні засади. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7cde4cda-df03-4519-8968-1450fe743e97/content>

35. Бразалук М.Ю. Детермінанти рецидивної злочинності серед неповнолітніх. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/c6c2e36c-39e8-417e-bcc7-82cfa69953c7/content>

36. Британська О.В. Поняття, напрями та заходи запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 292–294.

37. В'юник М.В. Призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2018. № 2 (11). С. 62-75

38. Веселов М. Ю. Типологія як засіб удосконалення правового регулювання адміністративно-правових режимів. *Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання*. 2018. № 1. С. 62–65.

39. Веселов М. Ю., Маслянко С. В. Проблеми здійснення примусового відчуження транспортних засобів за правопорушення, пов'язані з керуванням у стані сп'яніння в умовах правового режиму воєнного стану. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 51–61.

40. Вирок Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125939368>

41. Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 19 лютого 2025 року (справа № 197/977/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125284295>

42. Вирок Ленінського районного суду міста Дніпропетровська від 09.01.2025 року (справа № 1-кп/205/290/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124297551>

43. Вирок Макарівського районного суду Київської області від 18 лютого 2025 року (справа № 370/2350/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125255339>

44. Вирок Садгірського районного суду м. Чернівці від 18.01.2023 (справа № 726/78/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108478036>

45. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 14 лютого 2025 року (справа № 243/1201/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125149053>

46. Вирок Сумського районного суду Сумської області від 27 березня 2025 року (справа № 587/856/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126142578>

47. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 13 лютого 2025 року (справа № 635/11999/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125130094>

48. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 17 грудня 2019 року (справа № 490/9611/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86439584>

49. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 28.08.2024 (справа № 646/7437/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121282193>

50. Вирок Чернівецького апеляційного суду від 17 березня 2023 року (справа № 726/78/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109628894>

51. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/feab2d9a-b4ad-415f-972e-050c4c57cf13>

52. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (м. Київ, 22 листоп. 2019

р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45–47.

53. Вознюк А.А. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого: проблеми теорії та практики. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/edab5611-5466-41bc-b922-96f7f97e6b1b/content>

54. Вознюк А.А., Письменський Є.О. Передача засудженого для обміну як військовополоненого: кримінально-правові аспекти звільнення від відбування покарання. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/201/18>

55. Воробей П.А. Роль і місце предмета злочину в об'єктивних ознаках складу злочину. URL: <https://journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskiiivp/article/view/6/3>

56. Галаган В.І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. К., 2003. 39 с.

57. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33

58. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2015. № 2 (15). С. 93–96.

59. Головкін Б.М. Про детермінацію злочинності. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/301/286>

60. Горох О.П. Звільнення від покарання за проєктом нового Кримінального кодексу України. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c4495ed8-69eb-4f02-97da-f8b53e578fc1/content>

61. Гриненко І. Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікацій злочинів. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/34.pdf>

62. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.

63. Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/17/n-gutorova-yu-ponomarenko-penalizatsiya-zlochyniv-yak-napryamok-kryminalno-pravovoyi-polityky.pdf>

64. Гуцуляк М.Я., Костюк Л.О. Поняття, зміст та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

65. Давлатов Ш.Б., Тарасенко А.О. Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2024/3/15.pdf>

66. Данильян О.Г., Тараненко В.М. Філософія. 2ге вид., допов. і переробл. Х. : Право, 2012. 312 с.

67. Денисов С.Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 36 с.

68. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e2c7c5/content>

69. Денисюк С.Ф. Співвідношення тактики та організації проведення слідчої дії. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 176-179.

70. Дорохіна Ю. А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 49-55.

71. Єгорова В.О. Критерії декриміналізації діянь: до постановки проблеми. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн* : матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. Харків : Право, 2011. С. 166–169.

72. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ратифікована із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

73. Закон України від 20.11.2024 № 4074-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#n11>

74. Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

75. Закон України від 08.05.2024 № 3687-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#n6>

76. Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n10>

77. Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

78. Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n26>

79. Зауваження Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» (реєстраційний № 7436-д). URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/87ef34b5-a9a9-4bea-95bc-53832b6564fc>

80. Казначесва Д.В. Сучасні тенденції військової злочинності в Україні. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fbea0c27-2d34-49ba-a90d-cacc47b5e9f9/content>

81. Карпенко М.І. До питання порівняльно-правового аналізу військових кримінальних правопорушень. С. 312-316

82. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: монографія / за заг. ред. В.К. Матвійчука. К.: ВНЗ «Національна академія управління». 2018. 420 с.

83. Кириць Б.О. Поняття і зміст покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 182-188

84. Колодін Д.О., Степаненко О.В. Порівняльний метод в кримінально-правовому дослідженні. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/30.pdf

85. Коломієць Н.В, Бровко А.В. Кримінально-правова характеристика військових кримінальних правопорушень. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303703/295739>

86. Коломієць С.С. Концептуальна модель групових правил звільнення від покарання у зв'язку з давністю. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/49cbec64-7acc-4487-b277-834ce9e32d8c/content>

87. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

88. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

89. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 № 2000-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05#Text>

90. Крушинський С., Нікіфорова Т. Звільнення від покарання та його відбування: матеріально-правові та процесуальні аспекти. URL: <https://irlykhuml.univer.km.ua/server/api/core/bitstreams/c32b1118-e4cb-4b70-ae90-29759ee2de85/content>

91. Левченко Ю.О. Окремі аспекти звільнення від відбування покарання з випробуванням. URL:

92. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13 «Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 "Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13#Text>

93. Малишев К.В., Хробуст О.О. Особливості правоохоронної діяльності в зарубіжних країнах. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. Том 31 (70). № 5. С. 143-150.

94. Маслова Н.Г. Діяльність правоохоронних органів України у сфері запобігання кримінальному радикалізму. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_1/12.pdf

95. Медицький І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. м. Івано-Франківськ, 2007. 214 с.

96. Мельниченко А.М. Досвід Великобританії щодо протидії організованій злочинності та можливості його використання в українських реаліях. *Актуальні проблеми правового забезпечення протидії злочинності*. Харків, 2020. С. 65-67

97. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) : прийняті Резолюцією 45/110 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907

98. Назимко Є. С. Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінальновиконавчому праві України та Польщі. Харків : Право, 2018. 212 с.

99. Назимко Є.С., Малаховська І.Б., Пономарьова Т.І. Нормативно–правове регулювання захисту персональних даних в електронних комунікаційних мережах. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 18. С. 169–175.

100. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній криминології: теорія та практика: монографія. Вид. 2-е, переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2024. 312 с.

101. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Криминологічне забезпечення архітектури безпекового середовища постконфліктних територій. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри*: зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Криминол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 162-165.;

102. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Медіація як спосіб попередження кримінально протиправної діяльності неповнолітніх в Україні. *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 16 вересня 2022. Львів- Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 40-43.

103. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Особа неповнолітньої жертви сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 92-95.

104. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Реабілітація підлітків, котрі постраждали від сексуального насильства: віктимологічна модель. *Еволюція конституційного, адміністративного та кримінального права за часи незалежності України* : збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу, присвяченого 31-й річниці Незалежності України (м. Харків, 15 вересня 2022 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 82-86

105. Назимко Є.С., Тіточка Т.І., Гожій В.Д. Міжнародно-правове забезпечення протидії екстремізму та деокупації окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №1. С. 374-378.

106. Назимко Є.С., Тіточка Т.І., Гожій В.Д. Правове забезпечення протидії екстремізму. *Правові новели*. 2022. № 16. С. 161-168

107. Назимко Є.С., Щербіна А.В., Пономарьова Т.І. Зарубіжний досвід кримінально–правового захисту автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 4 (78). С. 115–121.

108. Назимко Є.С., Ялі А.С. Актуальні аспекти дослідження стану проблеми торгівлі дітьми. *Методологія сучасних наукових досліджень: збірник наукових праць за результатами XIX Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 лютого 2023 р., м. Харків)* / за заг. ред. К. Юр'євої. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2023. С. 252-255.

109. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

110. Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2019. 42 с.

111. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. 564 с.

112. Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за злочини проти порядку проходження військової служби за військово-кримінальним законодавством Німеччини та Франції. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 333-337

113. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

114. Панов М.І. Основи методології науки кримінального права. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680>

115. Парасюк Н.М. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого: вектори систематизації. URL: http://lsej.org.ua/11_2024/98.pdf

116. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.

117. Пироженко О.С. До проблеми законодавчої регламентації виправних робіт як виду кримінального покарання. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3b55e087-5464-4a5e-b5f5-e5980de55ee5/content>

118. Письменський Є.О. Проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: основні проблеми та фактори, що їх зумовлюють. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13867/1/11.pdf>

119. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. С. 423-537.
120. Пономаренко Ю.А. Походження права покарання. *Проблеми законності*. 2011. № 115. С. 113-121
121. Пономаренко Ю.А. Пробаційний нагляд як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2(22). С. 166-188
122. Пономарьова Т.І. Роль міжнародного та міжнародного гуманітарного права у системі запобігання кримінальним правопорушенням. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 2, 2024. С. 75-81
123. Пономарьова Т. І. Міжнародне законодавство з питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: сучасний стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*. Збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково–практичної конференції (Київ, 1 липня 2014 року). Київ: КНАВС, 2014. С. 277–279.
124. Пономарьова Т. І. Теоретико–прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 368 с.
125. Пономарьова Т.І. Дія принципу «non bis in idem» у межах інституту судимості неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2015. №6. С. 195–200.
126. Постанова Верховного Суду від 11 липня 2023 року (справа № 726/78/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112175808>
127. Постанова Верховного Суду від 21 серпня 2024 року (справа № 126/1813/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121222107>
128. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2024 року (справа № 185/4595/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331794>
129. Постанова Верховного Суду від 30 травня 2024 року (справа № 332/3282/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119493876>
130. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2024 року (справа № 189/2310/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122989127>

131. Постанова Касаційного кримінального суду від 11 листопада 2021 року (справа № 220/1260/70). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211516>

132. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо військових злочинів)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1849&skl=9

133. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальній цілісності». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/d4dbe4a2-461a-41b6-9c37-9396bf41a1f5>

134. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/ba55baf1-1dae-4c8f-b504-1ba6f36d03f7>

135. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

136. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. No 1932-XII : станом на 3 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

137. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=11410&conv=9>

138. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

139. Рекомендація Rec (2003) 22 Комітету Міністрів державам-членам про умовно-дострокове звільнення (Ухвалена Комітетом Міністрів на 853 засіданні заступників Міністрів від 24 вересня 2003 року). URL: <https://rm.coe.int/16806f411a>

140. Рекомендація Rec(2000)22 Комітету Міністрів державам-членам щодо вдосконалення реалізації європейських правил щодо громадських санкцій та заходів (Ухвалена Комітетом міністрів на 731 засіданні заступників Міністрів 29 листопада 2000 року). URL: <https://rm.coe.int/16806f407d>

141. Римський статут Міжнародного кримінального суду, ратифікований із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

142. Рішення ЄСПЛ: Справа «Петухов проти України (№ 2)» (Заява № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text

143. Рябчинська О.П. Правила законодавчої техніки та текстології при структуруванні кримінально-правових норм про види покарань. Право та державне управління. 2014 р., № 1–2 (14–15). С. 99-105

144. Середа В.В. Тенденції розвитку покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1715/1/%d0%a1%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b4%d0%b0.pdf>

145. Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

146. Судова влада. Статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023
147. Тютюгін В.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (коментар закону та критичний аналіз його приписів). *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2024, № 1(21). С. 51-70
148. Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 23 вересня 2024 року (справа № 263/16562/16-к). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/121976778>
149. Хавронюк М. Висновок щодо проєкту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності». URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vysnovok-shhodo-proyektu-zakonu/>
150. Хавронюк М.І. Військові злочини: Навчальний посібник. К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. С. 17–18, 31–32, 152.
151. Хавронюк М.І. Віхи кодифікації кримінального законодавства на українських землях. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/havronyuk-m-i-vihy-kodyfikatsiyi-kryminalnogo-zakonodavstva-na-ukrayinskyh-zemlya.pdf>
152. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
153. Харитонов С.О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 450 с.
154. Шершенькова В.А. Особливості Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 року. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b5d92152-3867-47c2-b49e-3f0df6a907aa/content>

155. Шершенькова В.А. Посилення репресивної складової в законодавстві про військові злочини у Радянській Україні (1929– 1939 рр.). URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/329978>

156. Шило І.В. Окремі питання звільнення від відбування покарання з випробуванням. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287328/281223>

157. Ясеницький Ю.І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців: досвід Латвії. *Modern Achievements in Legal Science and Practice* (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 175-177.

158. Ясеницький Ю.І. Окремі проблеми пеналізації військових кримінальних правопорушень. *Theoretical foundations of law, public management and practice of their application*: International scientific conference: conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 319-321.

159. Ясеницький Ю.І. Особливості застосування до військовослужбовців окремих видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2024. № 4. С. 338-342.

160. Ясеницький Ю.І. Підстави застосування до військовослужбовців окремих безумовних видів звільнення від покарання. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 355-359.

161. Ясеницький Ю.І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в Україні. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 562-569.

162. Ясеницький Ю.І. Теоретичні та практичні засади застосування до військовослужбовців видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7(67). С. 252-257.

163. Ясеницький Ю.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 551-554.

ДОДАТКИ
Додаток А
Акти впровадження

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор
 доктор юридичних наук, професор
Єгор НАЗИМКО
 2025 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Ясеницького Юрія Ігоровича на тему: «Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України» використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні дисциплін: ОК 19 «Кримінальне право», ОК 20 «Кримінологія» освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» Law (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право, галузі знань 08 Право, кваліфікація: бакалавр права та ОК 11 «Кримінальне право», ОК 20 «Кримінологія» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність», першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 галузі знань 26 Цивільна безпека, кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності, а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Зокрема в частині:

– аргументів на користь думки щодо доцільності визначення у ст. 84-1 КК України переліку кримінальних правопорушень, які унеможливають застосування до особи такого виду звільнення від покарання. Такими протиправними діяннями визначено тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини, злочини проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

– аргументів щодо доцільності уточнення підстав для позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, шляхом доповнення ст. 54 КК України вказівкою, відповідно до якої такий вид покарання може бути застосований у випадку вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із виконанням службового чи військового обов'язку;

– теоретичних підходів щодо удосконалення кримінально-правової норми, у якій передбачено підстави звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку шляхом розширення переліку протиправних діянь, які унеможливають застосування до особи положень, передбачених ст. 80 КК України та доповнення ч. 6 цієї норми злочинами проти основ національної безпеки України.

Декан факультету

Ольга КОВАЛЬОВА

Завідувач кафедри

Андрій УДОД

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Ольга ГАПОНЮК

Андрій ЗАХАРЧЕНКО

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

<p>ЗАРЕЄСТРОВАНО в журналі обліку актів справляння результатів наукових досліджень в освітній процесі Донецького державного університету внутрішніх справ « 29 » 04 2025. Науковий співробітник ВОНФ <i>І.В. Сурманіх</i> І.В. Сурманіх студент, практикант</p>
--

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
Ігор НАЗИМКО
2025 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад, доктор юридичних наук, професор

2. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням, доктор юридичних наук, старший дослідник

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Ясеницького Юрія Ігоровича на тему: «Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України» використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення кримінально-правових та кримінологічних досліджень.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– пропозиції визначити у ст. 62 КК України вчинення військового кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як підставу, яка унеможливило застосування такого виду покарання як тримання у дисциплінарному батальйоні;

– аргументів щодо доцільності доповнення переліку кримінальних правопорушень, вчинення яких унеможливило застосування до особи

положень ч. 1 ст. 69 КК України ст. 402 КК України, якою встановлено кримінальну відповідальність за непокору;

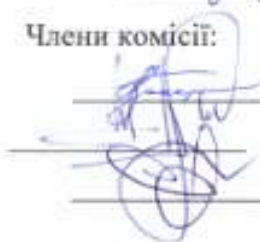
– аргументів щодо доцільності розширення переліку видів кримінальних правопорушень, за вчинення яких особі у якості додаткового покарання може бути призначено позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, шляхом виключення із ст. 54 КК України вказівки на тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Андрій ЗАХАРЧЕНКО

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність

Донецького державного університету внутрішніх справ

« 22 » 04 2025 р.

Науковий співробітник ВОИП

Александр І.В. Сурманік

(підпис, прізвище)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, д. ю. н., професор, заслужений юрист України
полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

2025 року

АКТ № 90178-2025

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження Ясеницького Ю.І.

Уклала комісія у складі:

Голови:

заступника начальника управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, полковника поліції Ананченка Володимира

членів комісії:

начальника 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Романова Максима

старшого слідчого в особливо важливих справах 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Крушеницького Андрія

комісія відповідно до наказу Національної поліції України № 692 від 17.06.2025 «Про затвердження Порядку участі працівників слідчих підрозділів Національної поліції України в науковій та освітній діяльності», склала цей акт

щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження Ясеницького Юрія Ігоровича на тему «Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Дисертація присвячена комплексному аналізу кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців відповідно до кримінального законодавства України, з акцентом на теоретичні, практичні та соціальні аспекти застосування різних видів покарань. Вона розглядає підстави для безумовного звільнення від покарання, особливості покарань, пов'язаних з позбавленням волі, а також альтернативних санкцій, не пов'язаних з ув'язненням, включаючи умовно-дострокове звільнення для проходження військової служби.

Комісією встановлено, що висновки, які містяться у дисертаційному дослідженні, можуть використовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять у системі службової підготовки, а також при проведенні нарад, семінарів, а викладені у них пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час розслідування кримінальних правопорушень.

Матеріали, викладені у висновках дисертаційного дослідження, можуть використовуватись під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню їх процесуальної діяльності.

Голова комісії:

 Максим РОМАНОВ

Члени комісії:

 Наталія КАРПЕНКО

 Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ
2025 року

АКТ

18.08.2025

м. Київ

№ 160/1-

Впровадження результатів дисертації
Ясеницького Юрія Ігоровича
«Кримінальна відповідальність
та покарання військовослужбовців і
за кримінальним законодавством
України» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;
- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри кримінального права, кандидата наук з державного управління, доцента майора поліції Матюшенко Олени Іванівни;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й проаналізувала наукові праці здобувача Донецького державного університету внутрішніх справ Ясеницького Юрія Ігоровича «Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України».

Проаналізовано основні результати дослідження Ясеницького Ю.І., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Ясеницький Ю.І. Підстави застосування до військовослужбовців окремих безумовних видів звільнення від покарання. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 355–359.
2. Ясеницький Ю.І. Особливості застосування до військовослужбовців окремих видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2024. № 4. С. 338–342.
3. Ясеницький Ю.І. Теоретичні та практичні засади застосування до військовослужбовців видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7(67). С. 252–257.

4. Ясеницький Ю.І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в Україні. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 562–569.

5. Ясеницький Ю.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 551–554.

6. Ясеницький Ю.І. Окремі проблеми пеналізації військових кримінальних правопорушень. *Theoretical foundations of law, public management and practice of their application: International scientific conference: conference proceedings (December 25–26, 2024, Riga, the Republic of Latvia)*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 319–321.

7. Ясеницький Ю.І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців: досвід Латвії. *Modern Achievements in Legal Science and Practice (March 19–20, 2025, Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 175–177.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Ясеницького Ю.І., містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний право. Особлива частина», «Кримінальний процес» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Дар'я ГОРБЕНКО

Олена МАТЮШЕНКО

Олена ТИХОНОВА

Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
підполковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

2025 року

АКТ

18.08.2025

м. Київ

№ 1602-Н

Впровадження результатів дисертації
Ясеницького Юрія Ігоровича
«Кримінальна відповідальність та
покарання військовослужбовців за
кримінальним законодавством
України» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри кримінального права, кандидата наук з державного управління, доцента майора поліції Матюшенко Олени Іванівни;
- т.в.о. завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності ННІПД, кандидата юридичних наук майора поліції Бурак Марії Василівни;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й проаналізувала наукові праці здобувача Донецького державного університету внутрішніх справ Ясеницького Юрія Ігоровича «Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України» та на основі проведеного аналізу зробила висновок про низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій.

Проаналізовано основні результати дослідження Ясеницького Ю.І., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Ясеницький Ю.І. Підстави застосування до військовослужбовців окремих безумовних видів звільнення від покарання. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 355–359.
2. Ясеницький Ю.І. Особливості застосування до військовослужбовців окремих видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі. *Держава та регіони*.

Серія: Право. 2024. № 4. С. 338–342.

3. Ясеницький Ю.І. Теоретичні та практичні засади застосування до військовослужбовців видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7(67). С. 252–257.

4. Ясеницький Ю.І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в Україні. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 562–569.

5. Ясеницький Ю.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 551–554.

6. Ясеницький Ю.І. Окремі проблеми пеналізації військових кримінальних правопорушень. *Theoretical foundations of law, public management and practice of their application: International scientific conference: conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia)*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 319–321.

7. Ясеницький Ю.І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців: досвід Латвії. *Modern Achievements in Legal Science and Practice (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 175–177.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Ясеницького Ю.І. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проектів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Дар'я ГОРБЕНКО
 Олена МАТЮШЕНКО
 Марія БУРАК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Ясеницький Ю. І. Підстави застосування до військовослужбовців окремих безумовних видів звільнення від покарання. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 355–359.
2. Ясеницький Ю. І. Особливості застосування до військовослужбовців окремих видів покарань, пов'язаних із позбавленням волі. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2024. № 4. С. 338–342.
3. Ясеницький Ю. І. Теоретичні та практичні засади застосування до військовослужбовців видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7 (67). С. 252–257.
4. Ясеницький Ю. І. Генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності військовослужбовців в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 518–521.
5. Ясеницький Ю. І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців в Україні. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 562–569.
6. Ясеницький Ю. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 551–554.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Ясеницький Ю. І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців: досвід Польщі. *Криминологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 4 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 206–208.

8. Ясеницький Ю. І. Види покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що можуть бути призначені військовослужбовцям. *Право і правоохоронна діяльність: сучасний вимір і виклики глобалізації* : матеріали круглого столу (Київ, 2 груд. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 50–53.

9. Ясеницький Ю. І. Розміри покарань, які можуть бути призначені за вчинення військових кримінальних правопорушень. *Актуальні питання реформування правової системи держави: теорія та практика* : матеріали круглого столу (Київ, 26 трав. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 59–62.

10. Ясеницький Ю. І. Окремі проблеми пеналізації військових кримінальних правопорушень. *Theoretical foundations of law, public management and practice of their application* : International scientific conference: conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 319–321.

11. Ясеницький Ю. І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців: досвід Латвії. *Modern Achievements in Legal Science and Practice* (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 175–177.

12. Ясеницький Ю. І. Безумовні види звільнення військовослужбовців від покарання. *Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 квіт. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 224–227.